

SLOVENSKÁ REČ

54 | 1989 | 6

CENA KCS 8,—

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

E. Tibenská, Séma mimovoľnosti vo významoch slovesných lexém označujúcich psychofyzické deje a stavy ■ J. Pavlovič, Termíny z oblasti negácie v jazyku ■ R. Kuchar, Čiastkový lexikálno-sémantický systém žaloba — žalovať vo vývine slovenčiny ■ K. Palkovič, Štefan Mišík o pôvode názvu Váh

DISKUSIE

J. Doruľa, Slovenské slovo priš a „maďarizmy“ v slovenčine ■ J. Horecký, Sémantická štruktúra slovesa rezignovať

SPRÁVY A POSUDKY

Pamiatke doc. PhDr. Jozefa Muránskeho, CSc. F. Ruščák ■ V. ročník súťaže mladých pracovníkov vedeckých pracovísk SAV. M. Smatana ■ Jazyková poradňa odpovedá. J. Jacko ■ KAMIŠ, K.: Lokál a jeho problematika v současné spisovné češtine a slovenštine. J. Furdík ■ HUBÁČEK, J.: Malý slovník českých slangů. J. Bosák ■ ŠTĚPÁN, J.: Čas ve větě a textu. F. Kočiš

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného
ústavu
Eduvítia Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdič, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mláček, Anna Oravcová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

E. Tibenská, Séma mimovoľnosti vo významoch slovesných lexém označujúcich psychofyzické deje a stavy	321
J. Pavlovič, Termíny z oblasti negácie v jazyku	334
R. Kuchár, Čiastkový lexikálno-sémantický systém <i>žaloba — žalovať</i> vo vývine slovenčiny	342
K. Palkovič, Štefan Mišík o pôvode názvu <i>Váh</i>	352

DISKUSIE

J. Doruľa, Slovenské slovo <i>priš</i> a „maďarizmy“ v slovenčine	354
J. Horecký, Sémantická štruktúra slovesa <i>režignovať</i>	360

SPRÁVY A POSUDKY

Pamiatke doc. PhDr. Jozefa Muránskeho, CSc. F. Ruščák	363
V. ročník súťaže mladých pracovníkov vedeckých pracovísk SAV. M. Smataná	364
Jazyková poradňa odpovedá. J. Jacko	366
KAMIŠ, K.: Lokál a jeho problematika v současné spisovné češtine a slovenštině J. Furdič	369
HUBÁČEK, J.: Malý slovník českých slangů. J. Bosák	372
STĚPÁN, J.: Čas ve větě a textu. F. Kočiš	375

ROZLIČNOSTI

Státne závodisko, či štátne dostihovisko? L. Dvonč	381
--	-----

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 54-1989

ČÍSLO 6

Eva Tibenská

SÉMA MIMOVCĽNOSTI VO VÝZNAMOCH SLOVESNÝCH LEXÉM OZNAČUJÚCICH PSYCHOFYZICKÉ DEJE A STAVY

1. Cieľom nášho príspevku je ukázať analýzou konkrétneho materiálu platnosť teoretických postulátov o vzájomnej prepojenosti lexiky a synaxe, formy a významu. V analytickej časti príspevku sa zameriavame na slovesné lexémy, ktorých významy označujú mimovoľné psychofyzické deje a stavы, a na vety, v ktorých tieto slovesá plnia úlohu predíkátov ich sémantickej štruktúry (v ďalšom texte používame skratky: predikát = *Pred*; sémantická štruktúra = *SŠ*; subjekt = *Sb*; objekt = *Ob*; nositeľ = *N*).

Slovo, a teda aj sloveso je pred vstupom do vety prvkom lexikálnej roviny jazykového systému. Jeho význam nazývame lexikálnym a z hľadiska komponentovej analýzy v ňom zvyčajne vyčleňujeme kategoriálne, subkategoriálne a individuálne sémy či významy. V oblasti lexikálneho významu je situácia komplikovaná tým, že existujú slovesá s viacerými významami (sú polysémické), že medzi slovesami existujú vzťahy synonymie, homonymie a ďalšie významové vzťahy. Lexikálny význam polysémických či homonymných slovies sa stáva jednoznačný až ich vstupom do vety a tým aj do vzájomných vzťahov s významami iných slov (problematiku vyčleňovania slovníkových významov polysémických slovies rozoberá A. Jarošová, 1988).

Ak sa na oblasť významu slova pozeráme ako na vlastnosť prvku v istom systéme, ako na produkt vzťahov medzi prvkami systému, žiada sa pri slovese rozlišovať jeho význam ako vlastnosť slovesnej lexémy v rámci lexikálneho systému jazyka a jeho význam ako vlastnosť slovesa v štruktúre vety, kde plní úlohu *Pred* jej *SŠ*. Medzi obidvoma systémami existuje vzťah vzájomnej podmienenosťi. Lexikálne významy slovies sa v jazyku a v lexikografickej praxi odhaľujú abstrahovaním z množstva ich významovo zhodných použití vo funkcií *Pred* vo vetných štruktúrach lexikálne obsadených rozličným spôsobom. Na druhej strane ak je proces konštituovania lexikálneho významu slovesa dokončený, ustálený lexikálny význam treba považovať za vo-

pred danú veličinu či vlastnosť, ktorá po vstupe slovesa do vety ovplyvní nie len jeho predikátový význam, ale aj vzťahy s významami iných slov vo vete a tým zároveň význam vety ako celku.

Pri systémovom prístupe k vete musíme mať na zreteli predovšetkým tie prvky vo význame slovesa, ktoré mu prislúchajú ako stále vlastnosti slovesnej lexémy už pred vstupom do vety. Z pozície slovesnej lexémy môžeme hovoriť, že musíme vyčleniť tie prvky (sémy) v jej lexikálnom význame, ktoré ako imanentne prítomné vlastnosti vplývajú na jej spájateľnosť s inými slovami vo vete a majú účasť na tvorbe ich vtného významu i celkového významu vety. V súlade s terminológiou V. M. Solnceva (1981) ich nazývame systémotvornými vlastnosťami prvkú.

Význam slovesa je však zároveň vstupom do vety ovplyvňovaný významami iných slov, ktoré sú s ním usúvzažnené, a významom vety ako celku. Ináč povedané, sloveso vo vete z hľadiska významu nadobúda vlastnosti vyplývajúce z jeho funkcie *Pred* v SŠ vety. Vo vzťahu k lexikálnemu významu slovesa tieto vlastnosti pred vstupom do vety existujú iba potenciálne ako jedna z viacerých (pri polysémických slovesách) alebo ako jedna z okrajových či svojou prenesenosťou príznakových možností. (Predikátový význam slovesa nemusí byť vždy jeho lexikálnym významom. Nebýva tak vtedy, keď je miera uplatnenia predikátového významu malá, t. j. keď sa tento význam obmedzuje na malý počet viet s presne lexikálne vymedzenou náplňou.) Vlastnosti získané po vstupe slovesa do vety nazývame v terminológii V. M. Solnceva (1981) systémovo podmienenými vlastnosťami slovesnej lexémy.

Uzku vzájomnú prepojenosť lexiky a syntaxe v oblasti významu môžeme sledovať pri odhaľovaní lexikálneho významu slov, významu slov vo vete a významu vety ako celku. Lingvistický výskum týchto významov musí zohľadňovať prepojenosť lexiky a syntaxe. Prvý, kto na to u nás upozornil, bol už v roku 1943 E. Pauliny. Pri odhaľovaní významu slovesných lexém a významu viet s týmito lexémami vo funkcií *Pred* rozvíjame metódu, ktorú E. Pauliny (1943, s. 12) opísal takto: „Je preto pri analýze vety a jej čiastok potrebné zameranie dvoje. Raz sa skúma výraz vo vete sám osebe a hľadí sa zistieť, nakoľko usmerňuje a určuje význam vety, raz sa zasa skúma veta ako celok a hľadí sa vyskúmať, do akej miery štruktúra vety určuje význam výrazov vetu skladajúcich. Skúmanie lexikálne a syntaktické je preto veľmi tesne zviazané a navzájom sa prepletá.“

Další aspekt, ktorý pri odhaľovaní významovej stránky slovesnej lexémy, slovesa vo funkcií *Pred* a vety s týmto slovesom treba zohľadňovať, je vzájomná podmienenosť významu a formy. Takýto postup je v súlade s dávno vyslovou tézou M. Dokulila, F. Daneša (1958), že význam treba vidieť vždy v zretezení s formou, a v súlade aj s tým, že S. D. Kacnelson (1972, s. 63) definuje podmet ako „syntaktickú funkciu nemysliteľnú mimo jazykovej formy“. Pri odhalovaní lexikálneho významu slovesa je z tohto hľadiska dôležité jeho slovotvorné stvárnenie, konkrétnie význam, ktorého ukazovateľom je pri zvratných slovesách slovotvorný formant *sa*. Na rovine vety je dôležitý význam spojený so stvárnením osobného slovesa v neosobnom tvari, nezvratného slovesa v zvratnom tvari a iné významy. Ak skúmame SŠ vety vo vzťahu k forme, musíme zohľadňovať nie len stvárnenie *Pred*, ale aj jej ostatných komponentov, t. j. musíme sa opierať o celkové gramatické stvárnenie vety, o jej štruktúrnu schému a o poznanie významu jej komponentov. Pre určo-

vanie toho, akú funkciu plní isté slovo v SŠ vety teda vyplýva, že musíme brať do úvahy nielen formálne stvárnenie tohto komponentu, ale aj iných komponentov vety s ním usúvzťažnených a formálne stvárnenie vety ako celku, jej štruktúrnu schému.

2. Platnosť uvedených teoretických postulátov overíme analýzou vybranej skupiny slovies a viet s týmito slovesami v úlohe *Pred*. Na analýzu volíme slovesá označujúce psychofyzické deje a stavu, lebo v ich lexikálnom význame je výrazne prítomná séma mimovoľnosť. Chápeme ju ako jednu zo špecifikácií subkategoriálnej sémy neaktívnosť, vyskytujúcu sa pri slovesných lexémach označujúcich vôľou a vedomím neovládateľné deje a zmeny stavu. Séma neaktívnosť a jej ekvipotentný protiklad — séma aktívnosť — sú základom klasifikácie slovesných významov i významov slovies vo vete, t. j. klasifikácie predikátov (porov. Daneš, 1971; Daneš, 1985, s. 12—13; Daneš, Hlavsa a kol., 1981, s. 83 a iné). Iná špecifikácia subkategoriálnej sémy neaktívnosť, a to séma nezámernosť, neúmyselnosť sa vyskytuje pri tých významoch slovesných lexém, ktoré vo funkcií *Pred* označujú vôľou ovládateľné, ale v stvárňovanej situácii nechcené, nie náročky konané deje (s trocha odlišnou terminológiou a klasifikáciou sém pracuje J. Kačala, 1980). Na rozdiel od sémy nezámernosť, ktorá je vždy systémovo podmienenou vlastnosťou významu slovesnej lexémy, t. j. vyplýva až zo vzťahov k významom iných slov vo vete a k významu vety ako celku, ba niekedy vyplýva až z poznania označovej skutočnosti, séma mimovoľnosti môže byť aj systémotvornou vlastnosťou slovesnej lexémy. Vtedy ovplyvní význam iných slov vo vete, ktoré sú s ňou usúvzťažnené, a význam vety ako celku. Pri analýze slovies označujúcich psychofyzické deje a stavu si preto všímame, či je séma mimovoľnosti systémotvornou alebo systémovo podmienenou vlastnosťou významu slovesnej lexémy a ako sa tento rozdiel odráža na formálnom stvárnení slovesa či už na lexikálnej, alebo až na vetejší úrovni, kde musíme zohľadňovať aj stvárnenie komponentov SŠ vety s ním usúvzťažnených, najmä slova v úlohe *Sb* a formálne stvárnenie vety ako celku.

2.1. Sému mimovoľnosti vo význame slovesnej lexémy s istotou odhaľujeme na pozadí paralelných prvkov, ktoré ju neobsahujú a vo vzťahu k nej majú opozitný, to znamená aktívny, „vôľový“ význam. Taký je protiklad skupiny nezvratných slovies, faktitív, s významom „uvádzaj niekoho alebo niečo do istého stavu“ (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 380) a ich zvratných náprotivkov so stavovým významom mimovoľnej psychickej reakcie živého, obyčajne ľudského organizmu na istý vonkajší podnet. Na pozadí formálne bezpríznakovnej nezvratnej lexémy s aktívnym významom typu (*na)hnevať*) vnímame prítomnosť sémy mimovoľnosti pri paralelných slovesách so slovotvorným formantom *sa* typu (*na)hnevať sa*.

Nezvratné slovesné lexémy s aktívnym lexikálnym významom plnia funkciu predikátov v bezpríznakovom stvárnení vety so sémanticky aktívou perspektívou (termín pasívna a aktívra sémantická perspektíva vety preberáme z práce J. Kačalu, 1976). Subjektový participant má v týchto vetejších špecifikáciu kauzátoru: *S y n nahneval rodičov (svojím*

správaním) alebo realizátora: *S y n o v o s p r á v a n i e nahnevalo rodičov.*

Ich zvratné náprotivky, ktorých formálne stvárnenie už pred vstupom do vety svedčí o prítomnosti sémy mimovoľnosti v lexikálnom význame, plnia funkciu predikátov vo vety so sémanticky neaktívnu perspektívou. Význam slovesa v nich ovplyvňuje význam vety, v jej štruktúrnej schéme sa už prítomnosť sémy mimovoľnosti nemusí zvýrazňovať, preto ostáva neodlišenou od schémy sémanticky aktívnej vety. Syntaktickej štruktúre vety zodpovedá symetrická SŠ, subjektový participant má v súlade s predikátovým významom slovesa špecifikáciu nositeľa (ďalej *N*) (psychického) stavu: *R o d i č i a s a hneva jú / sa nahnevali (na syna / na synovo správanie).* (Zátvorkami sme naznačili fakultatívnu prítomnosť participanta s funkciou komplementu, lomkou je naznačená možnosť výberu jednej z alternatív.)

Do prvej analyzovanej skupiny patria slovesá:

(do/na)páliť sa, dožrať sa, (na)jedovať sa, (na)srdiť sa, nasrifíš sa, (na)štvať sa, (na)zlostať sa, (na/roz)hnevať sa, (roz)zúriť sa, (roz)čertiť sa, rozčuliť sa, rozdivieť sa, (vy/na)lakať sa, (vy/na/s)plašíť sa, (vy)desiť sa, rozcítiť sa, rozžialiť sa, rozvášniť sa, rozveseliť sa, (po)tešiť sa, trápiť sa, sužovať sa, katovať sa, zožierať sa, mučiť sa, týrať sa, znepokojovať sa, znervózniť sa, obmäkčiť sa, nadchnúť sa a pod.

2.2. Druhú skupinu tvoria slovesá označujúce fyzický stav živého (obyč. ľudského) organizmu ako mimovoľnú pohybovú či inú zrakovo vnímateľnú reakciu na istý vnútorný podnet (tým je východiskový fyzický alebo psychický stav organizmu — horúčka, zimnica, hnev a pod.). Nachádzajú sa v istom stave, t. j. mimovoľne pohybovo či ináč reagovať môže pritom organizmus ako celok (vo vety so slovesami *dusiť sa, zmietiť sa, drgľovať sa, (s)triast sa, striasať sa, (roz)klepať sa, zmietiť sa, zvíjať sa, vysiliť sa* v úlohe predikátov SŠ), výberovo celý organizmus alebo jeho istá časť (vo vety so slovesami *rozpaliť sa, rozžiariť sa, skrútiť sa*) a nakoniec môže reagovať iba istá časť organizmu (vo vety so slovesami *zatvoriť sa, zovrieť sa, podlomiť sa, vykrútiť sa* a pod.). Pri všetkých uvedených slovesách je séma mimovoľnosti rovnako ako v predchádzajúcej skupine prítomná vo význame slovesnej lexémy už pred jej vstupom do vety a je viditeľná z jej formálneho príznaku — slovotvorného formantu *sa*. Formálnym stvárnením vety sa prítomnosť sémy mimovoľnosti nemusí zvýrazňovať, preto jej štruktúrna schéma zostáva zhodnou so schémou sémanticky aktívnej vety, syntaktickej štruktúre zodpovedá symetrická SŠ. Subjektový participant má však neaktívnu špecifikáciu *N* (fyzického) stavu. V závislosti od slovesa v úlohe *Pred* úlohu subjektového parti-

panta SŠ vety plní substantívum či osobné zámeno pomenúvajúce organizmus ako celok: *Peter sa dusí (kašom /od kašla)*, *Peter sa trasie (hnevom/od hnevu)*, alebo výberovo substantívum pomenúvajúce organizmus ako celok či jeho istú časť: (a) *Ján sa rozpálil v tvári (od horúčky)*, (b) *Jánovi sa rozpálila tvára (od horúčky)* alebo iba substantívum pomenúvajúce istú časť organizmu: *Prsty sa mu vykrútili (od reumy)*.

Pri určovaní subjektového participanta uvedených viet sa stretávame s protichodnými názormi. M. Grepl, P. Karlík (1983, s. 70 a n.) interpretujú vetné štruktúry so zvratnými slovesami tejto aj prvej analyzovanej skupiny ako derivované. Slovotvornú reflektivizáciu zaraďujú medzi prostriedky procesu dekauzativizácie typu *Zima ho roztriasla* → *Roztriasol sa zimou*; *Príroda ho nadchla* → *Nadchol sa prírodou*. Interpretáciu týchto viet ako derivovaných protireči stavový lexikálny význam zvratných slovies obidvoch skupín, ktorý oproti nezvratným náprotivkom obsahuje sému neaktívnosť v špecifikovanej podobe mimovoľnosť ako svoju systémotvornú vlastnosť.

Autori, ktorí tieto vetné štruktúry nepovažujú za derivované sa zasa rozhádzajú v názoroch, čo je subjektovým participantom SŠ viet, ktoré obsahujú pomenovanie organizmu ako celku i jeho istej časti.

Ako Sb hodnotí zámeno *ihm* v nemeckých vetách *Ihm frieren die Hände*, *Ihm zittern die Hände* a *Ihm schmerzen die Hände* S. M. Kibardinová (1982, s. 37). Opačného názoru je J. A. Lopašov (1982, s. 120—121), ktorý datív pomenúvajúci celok v albánskych vetách so slovesami *triast sa*, *podlamovať sa* a pod. hodnotí ako vyjadrenie *Ob*. Súčasne kritizuje interpretáciu vzťahu medzi *Sb* a *Ob* ako privlastňovacieho, lebo je daný iba lexikálnymi významami časť — celok.

V našej interpretácii sú vetné štruktúry so slovesami druhej analyzovanej skupiny nederivované. Ich SŠ je ovplyvnená sému mimovoľnosti — systémotvornou vlastnosťou slovesnej lexémy v úlohe *Pred*. Pri interpretácii SŠ viet obsahujúcich pomenovanie organizmu ako celku aj jeho istej časti rozlišujeme typ (a), pri ktorom plní úlohu subjektového participanta substantívum pomenúvajúce organizmus ako celok a pomenovanie jeho časti má úlohu lokálneho konkretizátora: *Ján sa rozpálil v tvári (od horúčky)*, a typ (b) so Sb realizovaným substantívom pomenúvajúcim časť organizmu: *Jánovi sa rozpálila tvára (od horúčky)*, *Tvára sa mu rozpálila (od horúčky)*, *Prsty sa mu vykrútili (od reumy)*. V SŠ typu (b) má substantívum pomenúvajúce organizmus ako celok, stvárnené pádovou formou datívu, funkciu participanta nazývaného benefaktor. Výskyt tohto participanta je v SŠ vety obligatórny, jeho vyniechaním by veta stvárvňovala denotatívne odlišnú situáciu (*Tvára sa rozpálila (od horúčky)*). Benefaktor nie je participant priamo usúvzťažnený s významom slovesa vo funkcii *Pred*, ale s významom vety ako celku. Ich vzťah môžeme interpretovať ako privlastňovací, benefaktoru sa privlastňuje celá situácia stvárvnaná vetou. (Rovnakú funkciu plní

datívne stvárnený participant vo vetach *Horúčka mu rozpálila tvár, Rozpálilo mu tvár (od horúčky), Slnko jej vysušilo bielizeň, Na slnku jej vysušilo bielizeň, Mame sa na slnku vysušila bielizeň.*

Konštrukcie s posesívnym rozvíjateľom typu *Jánova tvár sa rozpálila (od horúčky)*, *Jánovu tvár rozpálilo (od horúčky)* a *Horúčka rozpálila Jánovu tvár* nepovažujeme za rovnocenné s paralelnými konštrukciami s benefaktorom. Rozvíjateľ nie je participantom SS vety. Vety s benefaktorom a s posesívnym rozvíjateľom majú SS s odlišným počtom participantov.

Prítomnosť sémy mimovoľnosti v lexikálnom význame zvratných slovies analyzovanej skupiny vystupuje do popredia na pozadí ich nezvratných náprotivkov — prechodných slovies s aktívnym lexikálnym významom. Tie tvoria *Pred* sémanticky aktívnych vetačných štruktúr s istou dávkou prenesenosti vo význame. Subjektový participant má v nich špecifikáciu realizátor (vetačná štruktúra je doplniteľná o zámenný tvar *sebou*). Aktívne pôsobenie realizátora je zamerané alebo na organizmus ako celok: *Kašeľ ho dusí, Zimám ím lomcuje* alebo na organizmus ako na celok s lokalizáciou na jeho istú časť: *Horúčka ho rozpálila v tvári* alebo je zamerané iba na istú časť organizmu: *Horúčka mu rozpálila tvár, Reumamu vykrútila prsty*. V posledných vetačkach má datívne stvárnený participant pomenúvajúci organizmus ako celok už spomínanú funkciu benefaktora.

V lingvistickej literatúre sa stretávame s protichodnými názormi na interpretáciu SS uvedených viet s realizátorom, napr. v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 162—163) sa o vetačkach typu *Zima len ma tak drgluje* hovorí, že podmet v nich vyjadruje príčinu deju (*od zimy len ma tak drgluje*) a *Ob* je stavový; „je to objekt nositeľa stavu“. V súlade s tým sa pri akuzatíve, datíve a inštrumentáli vyčleňuje významový variant nazvaný stavový, pretože vyjadruje *N* stavu. F. Miko (1962) hovorí o stavovom akuzatíve, genitíve, datíve a inštrumentáli, v ktorých sú skĺbené dva protikladné vzťahy k deju, pričom prevláda celostný význam pádu a pomenovanie osoby vo vete si zachováva objektovú platnosť. Keďže dej má podľa neho stavový ráz, „nie je daná osoba objektom činnosti, ale vlastne objektom stavu“ (s. 192). Jeho postoj vychádza z axiómy, že „vyjadrovať nositeľa deju a stavu môže len nominatív“.

Príčinu, prečo lingvisti váhajú hodnotiť vety s realizátorom ako sémanticky aktívne, vidíme v tom, že v ich *Pred* séma aktívnosti, obsiahnutá v lexikálnom význame nezvratných prechodných slovies plniačich túto funkciu, je oslabená. Subjektový participant sa totiž realizuje substantívami pomenúvajúcimi psychický alebo fyzický stav, v dôsled-

ku čoho sloveso vo funkcií *Pred* stráca sémantickú vlastnosť + cieľavodomosť. Naďalej je však pomenovaním aktívnej činnosti, lebo psychický či fyzický stav svojou podstatou vyvoláva pohybovú alebo inú reakciu, čím realizuje činnosť pomenovanú slovesom v úlohe *Pred*. Ako aktívnu SŠ uvedených viet s realizátorom zhodne s nami interpretujú aj autori M. Grepl, P. Karlík (1983, s. 69 a n.). Na označenie špecifikácie subjektového participantanta však volia netradične použiť termín kauzátor.

Pre úplnosť dodávame, že ako sémanticky aktívne vety interpretujeme aj derivované vtné štruktúry so subjektovým participantantom — realizátorom — odsunutým do pozície potenciálneho (to znamená obligatórneho, nie však obligatórne sa vyskytujúceho) člena SŠ syntakticky stvárneného ako príslovkové určenie príčiny. O potenciálnej, nie fakultatívnej prítomnosti *Sb* svedčí aktívny význam slovesa v úlohe *Pred* a s tým súvisiace stvárnenie objektového participantanta — pacienta — v pádovej forme akuzatívu alebo inštrumentálu. Z hľadiska slovosledu platí pritom pravidlo, že ak sa *Ob* realizuje substantívom (obyč. *propriom*), stojí pred *Pred*: *Petr a dusí (od kašľa)*, *Petr o lomcuje (od zimy)*, ak osobným zámenom, stojí záväzne po *Pred*: *Dusí ho (od kašľa)*, *Lomcuje ním (od zimy)*. Funkciu pacienta pritom môže mať substantívum pomenúvajúce organizmus ako celok: *Jána rozpáliло v tvári (od horúčky)* alebo substantívum, pomenúvajúce časť organizmu: *Jánovi rozpálilo tváre (od horúčky)*, *Jánovi vykrútilo prsty (od reumy)*. Vo všetkých uvedených derivovaných vtných štruktúrach je narušený symetrizmus medzi syntaktickou a sémantickou štruktúrou vety.

2.3. Kým pri nezvratných náprotivkoch slovies skupiny 2.2. sa pravidelne vyskytovali sémanticky aktívne vtné štruktúry, v ktorých plnilo úlohu subjektového participantanta so špecifikáciou realizátor substantívum pomenúvajúce vnútorný psychický alebo fyzický stav organizmu, pri slovesách tretej analyzovanej skupiny takéto vtné štruktúry nie sú vždy realizovateľné. Spôsobuje to už spomínaná prenesenosť vo význame substantíva vo funkcií *Sb* s aktívou špecifikáciou. A tak na jednej strane je realizovateľná vtná štruktúra s realizátorom: *Unava mu zatvára oči*, na druhej strane sa v slovenčine nevyskytujú, resp. sú v jazyku nereálne vtné štruktúry: **Pýcha nadula chlapca*, **Pýcha nadula chlapcoví lica*, **Zima cvaká chlapcoví zubami*.

Pri slovesách tejto skupiny zvratné *sa* nie je jednoznačným signalizátorom prítomnosti sémy mimovoľnosti v ich lexikálnom význame. V súlade s terminológiou M. Grepla, P. Karlíka (1983, s. 72) rozlišujeme pri nich slovotvornú a syntaktickú reflektivizáciu. Pri syntaktickej reflektivizácii zvratné *sa* interpretujeme ako tvar zvratného zámena. Vety so

syntakticky reflektivizovaným slovesom vo funkcií *Pred* majú aktívnu sémantickú perspektívnu: *Chlapec sa (celý) nadul* (od pýchy), *Pes sa naježil* (od zúrivosti) rovnako ako vety s ich nezvratnými náprotivkami: *Chlapec nadul líca* (od pýchy), *Pes naježil srst* (od zúrivosti). Subjektový participant realizovaný substantívom pomenúvajúcim organizmus ako celok je totožný s podmetom a má aktívnu špecifikáciu aktor. Svoju činnosť zameriava raz na zasiahnutie vlastného organizmu ako celku, inokedy na zasiahnutie jeho časti. O slovotvornej reflektivizácii hovoríme pri slovesách v úlohe *Pred* sémanticky neaktívnych viet. Na rozdiel od viet so slovesami typu *otráviť sa*, kde slovotvorný formant *sa* je ukazovateľom prítomnosti sémy neúmyselnosti, nezámernosti, pri slovesách typu *naduť sa* je ukazovateľom prítomnosti sémy mimovoľnosti, spontánnosti. Úlohu *Sb* plní v *SŠ* vete s *Pred* typu *naduť sa* substantívum pomenúvajúce časť organizmu. Tá sama o sebe nie je schopná vyvinúť vôľu a úsilie, preto *Sb* má neaktívnu špecifikáciu *N* deňa: *Chlapcovi sa naduli líca* (od pýchy), *Psovi sa naježila srst* (od zúrivosti). Datívne stvárnené pomenovanie organizmu ako celku má úlohu participanta nazvaného benefaktor (jeho definíciu sme uviedli pri skupine 2.2.).

Séma mimovoľnosti je pri zvratných slovesách tretej skupiny: *mykať sa*, *naduť sa*, *nafúknúť sa*, *naježiť sa*, *napnúť sa* atď. systémovo podmienenou vlastnosťou slovesnej lexémy, vyplývajúcou až z jej predikátového významu. Do tejto skupiny patria aj zvratné slovesá typu *iskriť sa*, ktoré sa vyskytujú iba vo vetylých štruktúrach so subjektovým participantom realizovaným substantívom pomenúvajúcim časť organizmu: *Oči sa mu iskria* (od radosti), *Oči sa mu lesknú* (od horúčky). Séma mimovoľnosti je tu systémotvornou vlastnosťou slovesnej lexémy. Subjektový participant má špecifikáciu *N* stavu. Od týchto viet treba odlišiť vety typu *V očiach sa mu leskne strach*, ktorých *SŠ* je rovnako neaktívna, subjektový participant je však špecifikovaný ako *N* existencie. Jeho existencia sa prejavuje leskom v očiach, *strach* je teda *N* zrakovou sa prejavujúcej existencie.

Do skupiny 2.3. zaraďujeme aj nezvratné slovesá *klep(ot)ať*, *drkotať*, *hrkotať*, *cvakať* a pod., pri ktorých je séma mimovoľnosti opäť ich systémovo podmienenou vlastnosťou. Pri posudzovaní toho, či je veta s danými slovesami v úlohe *Pred* sémanticky aktívna alebo neaktívna, si pomáhame aj poznáním odrážanej reality. Vetu *Pes cvaká zubami* (od zúrivosti) hodnotíme ako sémanticky aktívnu so *Sb* špecifikovaným ako aktor. Z poznania objektívnej reality totiž vyplýva, že vnútorný psychický stav zúrivosti nespôsobuje mimovoľný dej „cvakania zubami“. Jazykovo je to podopreté tým, že nie je reálna veta **Zúrivost cvaká*

psovi zubami, ani jej derivát **Psovi cvaká zubami* (od zúrivosti). Vetu *Chlapec cvaká zubami* (od zimy) však interpretujeme ako sémanticky neaktívnu, subjektovému participantovi pripisujeme neaktívnu špecifikáciu *N* deja, hoci štruktúrna schéma vety je totožná so schémou sémanticky aktívnej vety. Vnútorný stav chladu — zimy vyvoláva totiž mimovoľné „cvakanie zubami“ napriek tomu, že nie je reálna veta **Zima cvaká chlapcovi zubami*. Je však možný jej derivát s datívne stvárneným participantom benefaktor a so subjektovým participantom odsunutým do pozície potenciálneho člena *SŠ*: *Chlapcovi cvaká zubami* (od zimy). Rovnakú neaktívnu špecifikáciu *N* deja pripisujeme *Sb* realizovanému substantívom pomenúvajúcim časť organizmu v *SŠ* s benefaktorom: *Chlapcovi cvakajú z u b y* (od zimy).

2.4. Štvrtú analyzovanú skupinu tvoria zvratné i nezvratné slovesá, ktoré pomenúvajú reakciu živého, obyčajne ľudského organizmu na vnútorný podnet v podobe zmeny psychického alebo fyzického stavu:

(za)červenať sa, (o)červenieť, (z)blednúť, (za)pýriť sa, (o)belasieť, osinieť, (z)modrieť, (z)hnednúť, (s)trpnúť, (s)tuhnúť, (za)žiariť, onemiet, (z)jemniť, (z)meravieť, (z)malátnieť, (s)krehnúť, zdievieť sa, zbláznieť sa, zjašieť sa, (zo/o/po)smutnieť, rozjarieť sa, sprísnieť atď.

So slovesami tejto skupiny nemôžeme tvoriť sémanticky aktívne vety. Príčinou toho je to, že uvedené slovesá už pred vstupom do syntaktickej konštrukcie majú lexikálny význam stavovosti, ktorému implicitne prislúcha séma mimovoľnosti, lebo zmeny fyzického alebo psychického stavu nepodliehajú vedomiu. Z týchto dôvodov nie je potrebné, aby sa prítomnosť sémy mimovoľnosti akokoľvek, či už na slovese, alebo na štruktúrnej schéme vety, formálne zvýrazňovala. Preto do analyzovanej skupiny patria zvratné aj nezvratné slovesá a vety, v ktorých tieto slovesá plnia úlohu *Pred*, majú štruktúrnu schému totožnú so schémou sémanticky aktívnych viet.

Sb so špecifikáciou *N* (zmeny) stavu je organizmus ako celok, bez určenia lokácie zmeny v *SŠ* vied typu *Hanka (z)bledla* (od strachu), *Hanka sa zblaznela/blaznela* (od strachu). *N* (zmeny) stavu je organizmus ako celok aj vtedy, keď je zmena lokalizovaná na istej časti tohto organizmu: *Hanka zbledla v tvári* (od strachu). Pomenovanie organizmu ako celku nadobúda funkciu benefaktora a subjektový participant so špecifikáciou *N* (zmeny) stavu je realizovaný substantívom pomenúvajúcim časť organizmu v *SŠ* vied: *Hanke zbledla t v á r* (od strachu), so zmeneným slovosledom pri osobnom zámene: *T v á r jej zbledla* (od strachu).

Pri tejto skupine sa vyskytujú aj konštrukcie s posesívnym rozvíjate-

jom, pri ktorých je *N* (zmeny) stavu istá časť organizmu (tu tvár), funkcia benefaktora však zo *SŠ* vety v porovnaní so štruktúrou predchádzajúcich viet vypadáva: *Hankina t v á r zbledla (od strachu)*.

2.5. Ďalšiu skupinu tvoria slovesá, ktoré označujú reakciu živého, spravidla ľudského organizmu v podobe fyzického, menej často aj psychickeho stavu. Podnet reakcie však nevychádza ako v predchádzajúcej skupine zvnútra, ale je mimo organizmu. Patria sem zvratné slovesá *naduť sa, zdut sa, nafúknut sa*, ktoré plnia funkciu *Pred* vo vetách typu *Kraju a sa zdula/nadula/nafúkla (od mokrej trávy)*. Sémantická neaktívnosť takýchto viet je ovplyvnená sémou mimovoľnosti ako systémotvornou vlastnosťou slovesnej lexémy v úlohe *Pred*. *Sb* má špecifikáciu *N* (fyzického) stavu. Rovnakú špecifikáciu má *Sb* vo vetách s analyticky stvárenými predikátmi: *S y n má hnačku; S y n je zdutý*.

Do oveľa väčšej skupiny patria nezvratné náprotivky uvedených sloves, ktoré plnia úlohu predikátov v sémanticky aktívnych vetách so *Sb* — realizátorom — typu *Fazula ho nadula/zdula/nafúkla, Zabehlo mu je dlo, Prikvačila ho choroša, Kapusta ho prehnala, Prekvapenie ho/ním heglo*. Aktívnu *SŠ* majú aj od nich derivované bezpodmetové vety so subjektovým participantom odsunutým do pozície potenciálneho člena *SŠ*: *Prehnalo ho (od kapusty), Heglo ho/ním (od prekvapenia)*. Nezvratné slovesá sú v týchto derivovaných vetách v neosobnom tvare osobných sloves, vzťah medzi sémantickou a syntaktickou štruktúrou je nesymetrický.

2.6. Séma mimovoľnosti je systémovo podmienenou vlastnosťou slovesných lexém šiestej analyzovanej skupiny, ktorá zahŕňa slovesá (*roz/za/bolieť, lípať, pichat, tlačiť, klatiť, bodať, (za)srvbieť, (za)štípať, štiepať, šteklieť, trhať, šklbať, omínať, páliť* a i.). Uvedené slovesá plnia funkciu predikátov raz v sémanticky aktívnych vetných štruktúrach typu *Topánka ma tlačí/omína (na nohe), Maino zauchoma bolí, Matku pália slzy (v očiach)*, v ktorých subjektový participant *SŠ* má špecifikáciu realizátor, lebo svojou substanciou vykonáva činnosť pomenovanú *Pred*. Význam sloves ostáva nezmenený, t. j. aktívny aj v tom prípade, keď plnia funkciu predikátov vo vetných štruktúrach derivovaných od viet predchádzajúceho typu. Ide o štruktúry so subjektovým participantom v pozícii potenciálneho participantu *SŠ* vety typu *Matku páli v očiach (od slz), Pichá ma pri srdci (od námahy)*.

Rovnako lexikálne stvárené sloveso plní úlohu *Pred* v sémanticky neaktívnych vetách typu *Pália ho oči (od slz), Bolí ho noha, Pichá ma srdce* a pod. Chýba tu slovotvorný formant *sa*, ktorý by svedčil o prítomnosti sémy mimovoľnosti vo význame slovesných lexém, ako to bolo napr. pri skupine sloves 2.2. typu *rozpaliť sa*, tvoriacich *Pred* vo

vetných štruktúrach: *Tvárs mu rozpálila (od horúčky)*. O tom, že predikátový význam slovesa *bolieť* sa prehodnotil z aktívneho významu „spôsobovať sebou, realizovať“ na neaktívny význam stavovosti, implicitne obsahujúci sému mimovoľnosti vo vete *Bolí ma noha*, svedčí to, že substantívum vo funkcií *Sb* je pomenovaním časti organizmu, konkrétnie ľudského tela, ktoré v spojení so slovesom *bolieť* nemôže mať aktívnu špecifikáciu. Substantívum *noha* je v tejto vete *Sb* so špecifikáciou *N* (fyzického) stavu pomenovaného slovesom *bolieť* v úlohe *Pred*. Séma mimovoľnosti je systémovo podmienenou vlastnosťou slovesa *bolieť*, vyplývajúcou až z jeho použitia v úlohe *Pred*. Akuzatívne stvárnený participant realizovaný osobným zámenom pomenúvajúcim organizmus ako celok je participantom v úlohe benefaktora rovnako ako datívne stvárnený participant vo vete *Tvárs mu rozpálila (od horúčky)*. V obidvoch prípadoch existujú vetné štruktúry bez benefaktora: *Noha bolí*, *Oči pália*, rovnako ako *Tvárs sa rozpálila*.

Interpretácia významovej stránky neaktívnych viet so slovesom *bolieť* v úlohe *Pred* uvedená v Morfológii slovenského jazyka (1960, s. 162) vychádza skôr z analýzy univerzálnnej, „obsahovej“ štruktúry daných viet, nezohľadňuje ich jazykové, formálne stvárnenie, lebo stotožňuje SŠ viet *Otica bolela ruka* a *Otica bolelo v ruke*. Rovnako postupuje S. D. Kacnelson (1972, s. 66), ktorý predložkový genitív v SŠ analogických ruských viet *U meňa bolit golova* hodnotí ako subjektový participant so špecifikáciou *N* stavu.

O formálnu stránku uvedených viet sa pri určovaní ich SŠ opiera F. Daneš (1968, s. 46). Nezohľadňuje však to, že na stvárnenie sémanticky neaktívnych viet sa často používa rovnaká štruktúrna schéma ako pri sémanticky aktívnych vetách. Substantívum *hlava* vo vete *Jana bolí hlava* hodnotí ako agens, akuzatívne stvárnenému substantívnu pomenúvajúcemu organizmus ako celok pripisuje špecifikáciu paciens. Sloveso v úlohe *Pred* pomenúva podľa neho akciu. Pri takejto interpretácii by sa fažko dala rozlišovať špecifikácia subjektového participantu a význam slovesa v úlohe *Pred* vo vetách *Mamino zaucha ma bolí* a *Bolí ma tvar (od maminho zaucha)*.

2.7. Poslednú analyzovanú skupinu tvoria slovesá, ktoré pomenúvajú vôleou neovládateľnú fyzickú činnosť (ľudského) organizmu, späť s fyziologickými procesmi prebiehajúcimi v organizme. Zaraďujeme sem slovesá *čkať*, *štikútať*, *dáviť*, *driemati*, *grcať*, *vraciať*, *dychčať*, *grgcať*, *slintiať* a pod. Syntaktické stvárnenie viet s týmito slovesami vo funkcií *Pred* je zvyčajne aktívne. Iba poznanie denotátu, totiž toho, že tieto deje sa nedajú (pri prirodzenom priebehu vecí) vôleou ovládať, vedie nás k priznaniu sémy mimovoľnosti v ich lexikálnom význame už pred vstupom

do vety. Séma mimovoľnosti ako systémotvorná vlastnosť analyzovaných slovesných lexém ovplyvní potom *SŠ* viet, v ktorých tieto lexémy plnia úlohu predikátov. Na základe toho subjektovému participantovi *SŠ* viet typu *P e t e r čká* pripisujeme neaktívnu špecifikáciu *N* dej.

Niekteré slovesá tejto skupiny sa môžu v úlohe *Pred* vyskytovať aj v bezpodmetových vetách, v rámci ktorých tieto pôvodne nezvratné slovesá nadobúdajú zvratný tvar (pri nich sa formant *sa* nepovažuje za slovotvorný). Subjektový participant je v takomto prípade, na rozdiel od syntakticky aktívnej vety, vyjadrený nepriamym pádom — datívom: *P e t r o v i sa čká*. Formálna stránka bezpodmetových viet tak zdôrazňuje a robí viditeľnou sému mimovoľnosti, obsiahnutú už v lexikálnom význame slovies. Tým, že sa neaktívny význam vety dostáva do súladu s neaktívnym gramatickým významom jej štruktúrnej schémy, súčasne sa prehlujuje neaktívnosť v špecifikácii subjektového participanta *SŠ* vety. Z *N* dej vo vete *P e t r o v i sa čká* sa vo vete so zvratným tvarom nezvratného slovesa *P e t r o v i sa čká* mení na *N* stavu.

3. Ak zhrnieme výsledky analytickej časti nášho príspevku, môžeme konštatovať, že vzájomná prepojenosť lexičky a syntaxe, významu a formy sa pri vybraných skupinách slovies označujúcich mimovoľné psychofyzické dej a stavy prejavuje takto:

3.1. Pri slovesách označujúcich psychofyzické stavy a pri jednovýznamových slovesách označujúcich psychofyzické dej je séma mimovoľnosti prítomná ako špecifikácia subkategoriálnej sémy neaktívnosť vo význame slovesnej lexémy už pred jej vstupom do vety. Je teda jej systémotvornou vlastnosťou ovplyvňujúcou predikátový význam slovesa, význam s ním usúvzťažnených prvkov *SŠ* a význam vety ako celku. Veta je sémanticky neaktívna, subjektový participant má neaktívnu špecifikáciu *N* dej alebo stavu.

3.2. Pri viacvýznamových slovesách, ktoré označujú psychofyzické dej iba v istých vettých štruktúrach, prítomnosť sémy mimovoľnosti v ich lexikálnom význame vyplýva zo vzťahov s inými prvkami *SŠ* vety a z významu vety ako celku. Séma mimovoľnosti je vtedy systémovo podmienenou vlastnosťou významu slovesnej lexémy.

V oblasti formy sa rozdiel medzi sémou mimovoľnosti ako systémovo podmienenou a systémotvornou vlastnosťou slovesnej lexémy prejavuje takto: v prípade 3.1. sa jej prítomnosť alebo formálne nevyjadruje (vtedy, keď je táto prítomnosť jednoznačná, t. j. pri slovesách označujúcich psychofyzické stavy), alebo sa odráža na formálnom stvárnení slovesnej lexémy už pred jej vstupom do vety (v prípade jednovýznamových slovies označujúcich psychofyzické dej). Ukazovateľom jej prítomnosti je slovotvorný formant *sa*, o ktorom S. D. Kacnelson (1972, s. 62) píše, že pri

slovesách s odtienkom mimovoľnosti nevyjadruje zvratnosť, ale práve mimovoľnosť deja.

Ked' sa prítomnosť sémy mimovoľnosti stáva jednoznačnou až po vstupe slovesa do vety, vtedy sa neprítomnosť vôle a úsilia neodráža na slovesnej lexéme, ale na syntaktickom stvárnení celej vety. S. D. Kacnel'son v takom prípade hovorí, že „syntaktická konštrukcia tu vystupuje v úlohe slovotvornej formy“. Syntaktickej štruktúre nezodpovedá symetrická *SŠ*, príznakovo je stvárnené sloveso vo vete (neosobný alebo zvratný tvar a pod.) a substantívum vo funkcií *Sb*. V súvislosti s nenominatívnym stvárnením *Sb* S. D. Kacnel'son upozorňuje, že „vtrhnutie vedľajších pádov do funkčnej sféry nominatívu viedie k vážnym zmenám, ktoré zasahujú výstavbu celej vety“.

Metóda spojenia lexikálneho a syntaktického výskumu uplatnená v našej štúdii je využiteľná tak v oblasti syntaxe, ako aj lexiky a v lexikografickej praxi. Pomáha odhaliť *SŠ* viet, jednotlivé komponenty v lexikálnom význame slov, v oblasti lexikografie je využiteľná pri odhalovaní jednotlivých významov polysémických slov, predovšetkým slovies.

Literatúra

- DANEŠ, F.: Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. Slovo a slovesnosť, 32, 1971, s. 193—207.
- DANEŠ, F.: Věta a text. Studie a práce lingvistické. 21. Praha, Academia 1985. 234 s.
- DANEŠ, F.: Sémantická struktura větného vzorce. In: Otázky slovanské syntaxe II. Sborník sympozia „Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj“. Red. J. Bauer. Brno, Universita J. E. Purkyně 1968, s. 45—49.
- DANEŠ, F. — HLAVSA, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Studie a práce lingvistické. 16. Praha, Academia 1981. 270 s.
- DOKULIL, M. — DANEŠ, F.: K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Red. A. Dostál. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 231—246.
- GREPL, M. — KARLÍK, P.: Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty. Brno, Universita J. E. Purkyně 1983. 103 s.
- JAROŠOVÁ, A.: Niektoré aspekty polysémie slovesnej lexémy. In: Funkční lingvistika a dialektika. Linguistica XVII/2. Eds. J. Nekvapil — O. Šoltys. Praha, Ústav pro jazyk český 1988, s. 408—415.
- KACNELSON, S. D.: Tipologija jazyka i rečovoje myšlenije. Leningrad, Nauka 1972. 216 s.
- KAČALA, J.: Gramatická a sémantická perspektíva vety. Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 9—18.
- KAČALA, J.: Zámernosť a nezámernosť ako komponenty sémantiky slovesa. Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 131—139.
- KIBARDINA, S. M.: Kategorii subjekta i objekta i teorija valentnosti (na materiale nemeckogo jazyka). In: Kategorija subjekta i objekta v jazykach različnykh tipov. Red. S. D. Kacnel'son. Leningrad, Nauka 1982, s. 23—44.
- LOPAŠOV, J. A.: O gramatičeskih sredstvach vyraženija subjekta i objektov v albanskem jazyke. Red. S. D. Kacnel'son. In: Kategorija subjekta i objekta v jazykach različnykh tipov. Leningrad, Nauka 1982, s. 101—124.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.

Morfológia slovenského jazyka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
PAULINY, E.: Struktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1943. 113 s.
SOLNCEV, V. M.: Systém a struktura v jazyce. Praha, Academia 1981. 271 s.

Jozef Pavlovič

TERMÍNY Z OBLASTI NEGÁCIE V JAZYKU

Cieľom tohto príspevku je zhodnotiť adekvátnosť používania daktorých termínov v slovenskej jazykovednej literatúre. Odborná terminológia z tejto oblasti je čiastočne spracovaná v terminologických príručkách, vo výkladových slovníkoch (a to v úvodných inštrukciách, ako aj v rámci príslušných hesiel, keďže termíny sú súčasťou slovnej zásoby), v gramatických príručkách a jazykovedných časopisoch. Napriek tomu, že ide o špecifickú jazykovednú terminológiu a že sa prirodzene predpokladá primeraná vypracovanosť príslušných termínov, v ich používaní zistujeme isté diferencie. Za zdroj týchto odlišností pokladáme 1. dynamický charakter vedeckých poznatkov, ktoré sa v procese vedeckého výskumu sústavne dopĺňajú, špecifikujú, ba aj menia; pôsobí tu aj to, že ten istý termín vystupuje zároveň vo viacerých jazykovedných disciplínach či oblastiach; 2. vplyv iných slovanských a neslovanských termínov; 3. individuálne autorské hodnotenie jazykových javov, pričom ide o individualizmus celej školy alebo jednotlivých autorov. V tomto druhom prípade okrem konštruktívnych niešení môže ísť aj o neinformovanosť o do terajšom stave výskumu príslušného predmetu, čo môže mať dosah v tzv. entropickom používaní termínov.

1. *Negácia, zápor*. — Tieto termíny sa v slovenských jazykových príručkách používajú zamieňavo, pričom sa presnejšie nediferencujú. Daktori autori uprednostňujú termín *zápor* (porov. Oravec — Bajzíková, 1982), iní uprednostňujú termín *negácia* (porov. Böhmerová, 1983), iní ich používajú promiskue (napr. Mistrik, 1985). V príručke Základná jazykovedná terminológia (ďalej ZJT) sa tieto termíny neuvádzajú. Neuvádzajú sa tu ani iné termíny s výskytom slov *negácia*, *zápor*. V Slovníku jazykovedných termínov (ďalej SJT) sa pojem *zápor* uplatňuje v dvojslovných termínoch. Tu sa používa výlučne slovo *zápor*: *členský zápor* (s. 26), *gramatický zápor* (s. 54), *lexikálny zápor* (s. 85), *vetný zápor* (s. 181). V Slovníku slovanské lingvistickej terminologie 1 (ďalej SSLT 1) sa vedľa seba uvádzajú slovenské termíny *negácia*, *zápor* (s. 462). Tu treba podotknúť, že v ďalších druhovo špecifikovaných termínoch vystupuje už len

slovo *zápor*. Ide napr. o prípady *gramatický zápor*, *vetný zápor*, *všeobecný zápor* atď. V tejto veci sa riešenie v SSLT 1 zhoduje so SJT. Stav v používaní týchto termínov vyvoláva hned dve otázky: 1. Označuje sa termínmi *negácia* a *zápor* rozdielna skutočnosť? 2. Ak nie, ide o jeden termín v dvoch podobách, a to ako domáci a medzinárodný (resp. zdômácaný medzinárodný) termín?

Z doterajších slovenských a českých jazykovedných prác vychodí toto:

Termín *negácia* stojí v syntaxi oproti termínu *afirmácia*, pričom sa nim označuje formálno-sémantická operácia na propozícii, ktorej operátorom (výrazovým prostriedkom) je popieracia (negačná) morfém alebo jej ekvivalenty. Negácia ako operácia sa uskutočňuje pomocou záporu (negátora). Výsledkom tejto operácie je popretie vetného obsahu, ktoré sa na povrchovej štruktúre vety zvyčajne prejavuje prítomnosťou záporu (negátora), a tak podľa obsahu ide o zápornú (negatívnu) vetu. Kým termínom *negácia (popretie)* sa označuje operácia, termínom *negátor (zápor)* sa označuje operátor tejto operácie. Vec sa komplikuje tým, že proces sa môže uskutočniť aj na jedinom slove, pričom výsledkom je záporné slovo (slovo majúce záporný význam). Záporné slovo môže ďalej vystupovať vo vete ako operátor negácie čiže ako zápor. Medzi syntaktickou rovinou a lexikálnou rovinou však už jestvuje istý rozdiel v používaní týchto termínov. V syntaxi sa bežnejšie hovorí o negácii, a to aj pod vplyvom formálnej logiky, v ktorej operácia môže prebehnúť len v rámci nejakého výroku či už primárne jazykového, alebo metajazykového. V oblasti tvorenia slov a lexikológie sa ustaľuje termín *lexikálny zápor*, a to ako výsledok operácie aj ako operátor azda aj preto, že v tomto prípade sama operácia zmeny „znamienka“ generuje zas len ďalší operátor, použiteľný napr. pri tvorení zložených slov alebo v syntaktickej konštrukcii. Ako vidieť, isté kríženie v pomenúvaní javov tu nastáva vplyvom rozličných hľadísk nazerania: raz je to gramatické, raz lexikálne hľadisko. Ďalším združením komplikácií je tu však aj úsilie, aby pri každom domácom termíne stál medzinárodný termín (nehovoriač už o pomere uvoľnenom úze v používaní týchto termínov). Kým sa teda na jednej strane pokúšame odlišiť termin *negácia* (ako operácia, proces) od terminu *zápor* (ako prostriedok, operátor), na druhej strane, ako o tom svedčí napr. spracovanie v SSLT 1, vystupujú obidve pomenovania len ako domáci a medzinárodný ekvivalent toho istého terminu. Preto sa siaha za ďalšími, a to dvojslovnými terminmi; napr. termin *gramatický zápor* je výsledok pokusu odstrániť pre istý prípad jeho platnosť za lexikálny prvok tak, že pomocou atribútu *gramatický* sa vymedzuje oblasť platnosti na gramatiku. Avšak vyskytujú sa aj opačné prípady: v úsilí zdôrazniť procesovú stránku zmeny kladného významu slova na záporný

význam sa niekedy hovorí o lexikálnej negácii, pričom tak isto sa nazýva aj výsledok procesu. V celej problematike sa teda stretávajú najmä dve kritériá: 1. priznávanie poznávacej hodnoty termínu pre javy z rozličných jazykových rovin a 2. úsilie o ekvivalentnosť termínu v protiklade domáci — medzinárodný termín. Ostávajú teda dve niešenia: buď ponechať používanie obidvoch termínov promiskue, pričom sa jednotlivé termíny budú musieť špecifikovať atribútmi spájajúcimi jav s istou jazykovou rovinou a vysvetľovať použité termíny v jednotlivých odborných textoch, alebo prijať novú, logicky vybudovanú sústavu termínov, pričom treba rátať aj s radikálnymi posunmi.

V nasledujúcom návrhu sa pokúsime akceptovať obidve spomenuté kritériá, hneď však pripomíname, že vlastne tu nejde o čisto nový (tobôž nie svojvoľný) návrh, ale skôr o racionálne usúvzažnenie javov a ich pomenovaní, ako aj o zhodnotenie stavu na základe podrobnejšia štúdia príslušnej teoretickej problematiky najmä v slovenskej a českej lingvistike. Pravdaže, pri daktoričkých riešeniach sa môže zdáť, že ide o zjednodušené vylúčenie azda aj prevažujúceho uzuálneho pomenovania. Nie je to len zdanie, ale v takýchto prípadoch vždy ide zároveň o špecifikáciu. Pri medzinárodných termínoch, pravda, ide ešte o protiklad latinského názvu a jeho zdomácnenej podoby, v čom však nevidíme závažný problém. Komunikatívnej hodnote medzinárodného (latinského) termínu primerane zodpovedá aj zdomácnený medzinárodný termín, lebo adaptačný proces vykazuje len minimálne zmeny v jazykovom stvárnení (napr. k slovenskému termínu *negácia* porov. inonárodné termíny *negace*, *negacija*, *negacja*, *negation*, *négation*, *Negation* podľa SSLT 1, s. 462—463). V návrhu neuvádzame latinské termíny, ale len zdomácnené podoby medzinárodných termínov a ich domáce náprotivky.

- a) negácia — popretie (*operácia*)
 - gramatická negácia — gramatické popretie
 - lexikálna negácia — lexikálne popretie
 - totálna negácia — celkové popretie
 - parciálna negácia — čiastkové popretie
 - propozičná negácia — vetné popretie
 - pozičná negácia — členské popretie
 - nivelizácia negácie — zrušenie popretia

- b) negátor — zápor (*operátor*)
 - lexikálny negátor — slovný zápor
 - propozičný negátor — vetný zápor
 - pozičný negátor — členský zápor
 - transpozícia negátora — prenesenie záporu

totalitný negátor — celkovostný zápor
parcialitný negátor — čiastkovostný zápor
neutralizácia negátora — nahradenie záporu

Z tejto sústavy vychodí, že termíny *negácia* a *zápor* sa vecne navzájom vylučujú tým, že stoja v protiklade operácia — operátor. V precíznom koncipovaní odborného textu by sa nemali zamieňať. Bolo by to výhodné aj preto, že k slovesu *negovať* nemáme domáce sloveso „záporovať“, iba ak významovo posunuté sloveso *zozáporiť*, resp. *zozáporňovať*, ktoré nepokladáme za vhodné na termín. Máme však sloveso *poprietať*, resp. *popierať*, od ktorého je utvorené slovesné podstatné meno *popretie*, resp. *popieranie*. Toto sloveso sa navyše bežne používa v jazykovedných textoch. V minulosti túto úlohu plnilo aj sloveso *zapierať* (napr. u Czambela), ktoré sa však z odborného jazykovedného vyjadrovania vytratilo pre svoje ďalšie významové asociácie. Ako vidieť, naše riešenia sa úplne opierajú aj o tradíciu.

Tu treba ešte dodať, že v podobných reláciách ako termíny *negácia* a *zápor* u daktorých autorov vystupuje termín *nesúhlas*. Tento termín neprijímame ani v jednom prípade, hoci tematicky je relevantný. Ide totiž o termín, ktorý má pevné miesto pri opise komunikatívnych funkcií záporu, takže ide len o zúženú oblasť, lebo terminom *nesúhlas* sa označuje iba jedna z funkcií záporu — ďalšie funkcie sú funkcia námietky, ohradenia, rozkazu, súhlasu, zákazu, prosby, údivu atď. Kým termíny *negácia*, *zápor* majú miesto v opise jazyka z formálneho hľadiska, termín *nesúhlas* vystupuje vo výkladoch so zameraním na funkčné hľadisko.

2. *Záporný, záporový, čiastočný, čiastkový*. — Distribúcie adjektív na -ný, -ový v slovenskej negačnej terminológii sa dotýkajú príspevky jazykovedcov už z minulého storočia. Medzi prvými bol J. Škultéty (1899), ktorý dôsledne používal termín *záporný* (nie *záporový*) genitív. Na Škultétyho riešenie súhlasne nadviazala redakcia Slovenskej reči v poznámke *Záporný* či *záporový genitív?* (1934, s. 159), v ktorej sa argumentuje: „Vedľa od slova *klad* máme *kladný*, nuž od slova *zápor* ináč ani nemôže byť ako *záporný*.“ Termín *záporný genitív* uviedol do praxe R. Uhlár v tom istom časopise (1934). Napriek tomu sa v spisovnej slovenčine postupne ustálil termín *záporový genitív* podľa kritéria, že adjektívum *záporový* vyjadruje vzťah (oproti kritériu vlastnosti pri adjektíve *záporný*). Ukazuje sa však, že tento dvojslovný termín treba zrevidovať celý, keďže ide o termín, ktorý sa utvára už podľa jestvujúceho iného termínu (*negácia*, *popretie*). Druhové pomenovanie *záporový* tu treba vylúčiť rovnako ako pomenovanie *záporný*, a to pod tlakom jazykovednej teórie, ktorá zrevidovala vecnú stránku javu. Druhové pomenovanie v tomto

termíne totiž súvisí s rodovým pomenovaním v motivujúcom termíne *popretie*, *negácia*, a nie s rodovým pomenovaním v termíne *zápor* (*negátor*), preto tu musí byť adjektívum *popierací* (resp. *negačný*), ktoré odkazuje na vzťah k operácií popretia (negácie). Meno v tvare genitívu je ľa spoluoperátor popri zápore určitého slovesa, pomocou ktorého sa vnútri istej konštrukcie uskutočňuje popretie (negácia). Tvar genitívu má teda vzťah k popretiu (negáciu) významu príslušnej konštrukcie, o čom svedčí aj jeho zdôrazňovacia a odlišovacia funkcia (porov. Oravec, 1976). Dvojslovný termín má preto mať podobu *popierací genitív* (*negačný genitív*), keďže len adjektívum *popierací* (*negačný*) odkazuje na vzťah mena v tvare genitívu k popretiu (negáciu). J. Horecký (1958) posudzuje takýto typ termínu ako pomenovanie s adherentným znakom, ktorý dominuje v pomenovanej veci na základe jej vzťahu k inej veci, resp. pojmu. Podľa prevahy takého znaku do tejto skupiny zaraďujeme aj ďalšie dvojslovne termíny: *popieracia predpona*, *popieracia častica*, *popieracia zhoda*, *popieracie slovo*. Uvedené podstatné mená (rodové pomenovania) však môžu podľa J. Horeckého vystupovať aj s kvalifikátorom tzv. inherentného znaku. Pravda, z vecnej stránky ide už o nové termíny, ktoré sú podľa svojho rodového pomenovania platné pre inú oblasť, pričom ich adjektívnu časťou sa vyjadruje vlastnosť, ktorá sa nachádza v danej veci alebo jej patrí. Sú to termíny s adjektívom *záporný*, napr. *záporná veta*, *záporná častica*, *záporné zámeno*, *záporná príslovka*, *záporné sloveso*, *záporné slovo*, *záporná forma*. Vzniká tu ešte otázka, či by v tejto druhej skupine neboli relevantné aj termín *záporný genitív* (nie *záporový*, lebo druhový prílastok k rodovému pomenovaniu musí z vecnej stránky reprezentovať inherentný znak). Bolo by to možné za predpokladu, že je potrebný termín *záporný genitív* s významom „genitív majúci záporný význam“. Pravda, v súvislosti s pádmami sa hovorí o ich významoch, ale ide tu o významy v syntaktických vzťahoch. Termín *záporný genitív* sám osebe by plne nemohol slúžiť na vyjadrenie týchto vzťahov napr. preto, že tvaru genitívu konkuруje tvar akuzatívu. Špecifikovať ho možno iba na základe konštrukcie so záporným slovesom vyjadrujúcim negáciu, a tak optimálny odraz celej tejto skutočnosti je v termíne *popierací (negačný) genitív*; tento termín lepšie vystihuje jeho vzťah k celej operácii, ktorú generuje ako spoluoperátor s negátorom pri slovese.

V navrhovanej sústave uvádzame spolu s medzinárodnými zdomácnenými termínnimi obidve skupiny spomínaných terminov:

- c) negačný — popierací
- negačný genitív — popierací genitív
- negačná morfémá — popieracia morfémá
- negačný prefix — popieracia predpona

negačná partikula — popieracia častica
negačná kongruencia — popieracia zhoda
negačná lexéma — popieracie slovo

d) negatívny — záporný
negatívna veta — záporná veta
negatívna partikula — záporná častica
negatívne pronomínium — záporné zámeno
negatívne adverbium — záporná prislovka
negatívna forma — záporná podoba
negatívne verbum — záporné sloveso

Podobne, na základe rozlišovacieho princípu J. Horeckého, riešime aj vzťah medzi adjektívami *čiastočný*, *čiastkový*, ktoré vystupujú v dvojslovných termínoch, pričom za relevantné pokladáme iba adjektívum *čiastkový*. Pravda, aj v tomto prípade adjektívum vyjadruje druhové pomenovanie v termíne. V jeho rodovom pomenovaní sa pomenovanie záporu mení na pomenovanie negácia, resp. popretie, čo sme odôvodnili z vecnej (obsahovej) stránky. Toto riešenie ide proti SSLT 1, kde sa uvádzia termín *čiastočný zápor*. Zmena nastáva v obidvoch komponentoch tohto termínu, takže výsledkom je tu nový termín *čiastkové popretie (parciálna negácia)*. Zápor je totiž iba výrazový prostriedok negácie a uvedený termín sa vzťahuje na oblasť vetnej sémantiky. Sám operátor teda nemôže byť *čiastkový*, resp. *čiastočný*. *Čiastkový* môže byť iba jeho dosah na význam (obsah) vety. Ak ide o spätné prenesenie už jestvujúceho pomenovania na druhový pojem pri termíne *zápor*, ktorý má vlastnosť *čiastkovosti* vyjadrovania svojho významu, treba ho špecifikovať pomocou adjektíva *čiastkovostný* (podobne aj vecný protiklad *celkovostný*), ktoré lepšie vystihuje jeho podstatu. Termíny *čiastkovostný zápor* a *celkovostný zápor* s ich ekvivalentmi sme uviedli v časti návrhu pod písmenom b). Tu treba ešte dodať, že adjektívum *čiastkový* (v našom termíne *čiastkové popretie*) má už svoju tradíciu (porov. J. Oravec — E. Bajzíková, 1982), hoci tu ešte nemožno hovoriť o optimálnom riešení.

3. *Vetné, členské popretie, resp. zápor; celkové, čiastkové popretie, celkovostný, čiastkovostný zápor.* — V návrhu terminologickej sústavy sme v odseku a) uviedli termíny *vetné popretie, členské popretie* s náprotivkami, ktoré nie celkom zodpovedajú požiadavke jazykového ekvivalenta (ide o termíny *propozičná negácia* a *pozičná negácia*, pri ktorých sice nestoja celkom na tej istej vecnej rovine motivujúce pojmy propozícia a veta, pozícia a vetný člen), ale termín *propozičná negácia* je napriek tomu optimálnym ekvivalentom z vecnej stránky a navyše má už tradíciu. Termín *pozičná negácia* k nemu zasa najlepšie vyhovuje ako pomenovací náprotivok, ale aj preto, že priamo súvisí s pojmom syntaktic-

ká pozícia, ktorý zas je všeobecnejším ekvivalentom pojmu syntaktický člen. Pojem syntaktická pozícia je tu dokonca výhodnejší, lebo syntaktický člen je vecne konkrétnie špecifikovaná jednotka zvyčajne obmedzená na jediné slovo, kým syntaktická pozícia je všeobecnejšie vyjadrená jednotka, čo pri tomto druhu popierania lepšie vystihuje gramatické a sémantické vymedzenie platnosti popretia pre istý vety člen alebo istú časť vety. Nakoniec ani „vetnočlenské“ chápanie sa nevyhne istej terminologickej nepresnosti, lebo sa v ňom nerozlišuje hlavný vety člen (ktorým je predsa aj prísudok) od vedľajšieho vety člena. Pravda, v tejto veci nie je problém, lebo differentia specifica medzi adjektívami *vety* a *členský* v tomto konkrétnom prípade je dostačujúco vyjadrená v samom pojme *vety* (*vety zápor*, *vety popretie* oproti *členský zápor*, *členské popretie*). Termín *pozičná negácia* sa sice v slovanskej jazykovednej literatúre zatial nepoužíva, ale zaznamenali sme ho v nemeckej práci o negácii (Dölling, 1988). Tento autor ho používa ako náprotivok k termínu *propozičná negácia: propositionale Negation — positionale Negation* (s. 3), pričom termínom *pozičná negácia* označuje také operačné výsledky (rezultaty), ktoré nie sú propozície. V predchádzajúcich výkladoch sme už naznačili aj to, že termíny *vety zápor* (*propozičný negátor*) a *členský zápor* (*pozičný negátor*) stoja oproti uvedeným termínom ako celkom odlišné termíny z vecného hľadiska. Oproti tejto štvorici termínov (s ekvivalentmi) ešte stojí ďalšia štvorica termínov (s ekvivalentmi): *celkové popretie* (*totálna negácia*), *čiastkové popretie* (*parciálna negácia*), *celkovostný zápor* (*totalitný negátor*), *čiastkovostný zápor* (*parcialitný negátor*). Aj zostavu týchto termínov sme z vecnej stránky odôvodnili, ale chceme tu ešte poukázať na ďalšiu rozdielnosť medzi týmito dvoma skupinami termínov, ktorá vychodí z inej vecnej stránky, a to najmä preto, že v odbornej literatúre sa táto rozdielnosť často prehliada (v našej literatúre napr. u Orlovského, 1959). Ide o prehliadanie vecného rozdielu medzi termími *vety popretie*, *celkové popretie* a *členské popretie*, *čiastkové popretie*, pravda, v doterajšej terminológii sa to prejavuje v stotožňovaní tzv. vety a celkového záporu, ako aj členského a čiastkového záporu. Nesprávne zamieňanie termínov, ako by tu išlo o tie isté jazykové javy, možno vysvetliť tým, že sa tu nerozlišuje formálna a funkčná stránka týchto javov.

4. *Dvojitý zápor (negátor), dvojité vyjadrenie popretia (negácie).* — Termínom *dvojitý zápor*, vo filozofii zákon negácie negácie, sa v jazykovede označuje raz zrušenie záporu, a to v prípade, keď výsledkom uplatnenia dvoch záporov vo vete je afirmácia, teda kladný obsah vety, napr. *Nemožno mi ťa nelúbiť* (t. j. musím ťa ľubiť, možno mi ťa iba ľubiť), inokedy sa ním označuje možnosť vyjadriť negáciu s tzv. negačnou kongruen-

ciou (v našej sústave aj popieracou zhodou), napr. *Nikto neprišiel*, alebo bez nej, napr. *Všetci neprišli*. Vzniká tu teda istá informačná entropia, ktorú odstraňujeme tak, že za dvojitý zápor pokladáme dvojité uplatnenie záporu ako negátora, čo dobre zodpovedá gramatickej štruktúrovaneosti tohto javu, pričom zo sémantického hľadiska tu vyhovuje termín *zrušenie záporu*. V prípade dvojakého (nie dvojitého) možného vyjadrenia negácie (popretia), teda v prípade dvojakého možného aplikovania záporu (negátora) hodnotíme jav ako popieracia zhoda (negačná kongruencia), oproti ktorej stojí bezkongruentný typ vety so záporom (negátorom) len pri príslušku.

Záver. V príspevku sme sa dotkli používania daktorých termínov z oblasti negácie, pričom sme na jednej strane rozlošovali jazykové stvárnenie príslušných termínov a na druhej strane ich vecnú (obsahovú) relevantnosť. Čažisko konkrétnych riešení tejto mnohotvárnej problematiky sme kvôli prehľadnosti prenesli do navrhovanej sústavy jednotlivých termínov s presvedčením, že ide o logicky vybudovanú sústavu, opretú však aj o jazykovednú prax mnohých autorov, ktorých sme pre rozsah problematiky vždy a všetkých nemohli citovať. Vlastne nám tu ani nešlo o doloženie každého javu odbornými výkladmi, pretože našim cieľom bolo jazykové stvárnenie termínov. Obava, že v návrhoch daktorých, najmä čisto domáčich termínov ide o umelé, a tak komunikatívne neprijateľné riešenia, nie je celkom odôvodnená. Rátame totiž s istým transferom v používaní týchto termínov, a to v rámci jednotlivých dvojíc, čím by vlastne vznikol tretí typ ekvivalentov. Tak napr. pri dvojici *parciálna negácia* — *čiastkové popretie* pripúšťame ekvivalent *čiastková negácia* (prípadne *parciálne popretie*) alebo pri termínoch *negačná kongruencia* — *popieracia zhoda* je možný ekvivalent *negačná zhoda* atď. Takéto typy ekvivalentov nepokladáme za hybridné, lebo hoci sú jednotlivé dvojice termínov zostavené na protiklade medzinárodné — domáce pomenovanie, pri medzinárodných podobách ide len o ich zdomácnenú podobu. Tretí typ ekvivalentov má istú prednosť v tom, že v daktorých prípadoch predstavuje bližšie pomenovanie k doteraz zaužívaným podobám.

Literatúra

- BÖHNEROVÁ, A.: Kontrastívny rozbor gramatickej negácie. [Kandidátska di-zertácia.] Bratislava 1983. 205 s. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
- DÖLLING, J.: Natürlichsprache Negation und logische Negationsoperatoren. In: Linguistische Studien, Reihe A. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 1988, s. 1—104.
- HORECKÝ, J.: K charakteristike motivačných znakov v kongruenčných pomenovaniach. Slovenské odborné názvoslovie, 6, 1958, s. 321—327.
- HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1979. 208 s.

- MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
- ORAVEC, J.: Záporový genitív. Kultúra slova, 6, 1976, s. 202—206.
- ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.
- ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 2. vyd. Martin, Vydavateľstvo Osveta 1959. 313 s.
- Slovník slovanské lingvistickej terminologie 1. Vedúci red. A. Jedlička. Praha, Academia 1977. 592 s.
- ŠKULTÉTY, J.: Záporný genitív v slovenčine. Slovenské pohľady, 4, 1899, s. 362—367.
- UHLÁR, R.: Záporný genitív v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 2, 1933/1934, s. 121—127.
- Základná jazykovedná terminológia. Spracovala Komisia pre jazykovedné termínológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umenia pod vedením Š. Peciara. Bratislava, Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umenia 1952. 59 s.
- Záporný či záporový genitív?* Slovenská reč, 2, 1933/1934, s. 159.

Rudolf Kuchar

ČIASTKOVÝ LEXIKÁLNO-SÉMANTICKÝ SYSTÉM **ŽALOBA** — **ŽALOVAŤ** VO VÝVINE SLOVENČINY

V slovnej zásobe každého jazyka — teda i v slovenčine — sa stretáme s početne zastúpenou synonymiou. Platí to rovnako pre oblasť slov neterminologického i terminologického charakteru. Variabilnosť a bohatosť výrazových prostriedkov pre jeden pojem závisí od viacerých činiteľov. Pôsobia na ňu napr. jazyková príbuznosť, blízky kontakt s nepríbuznými jazykmi, hospodársko-spoločenské podmienky a pri jej vzniku rovnako dôležitý je aj psychologický moment. Vo vývine terminologickej slovnej zásoby sa stretáme s istým prehodnocovaním motivácie a na jazykovú fixáciu systémových pojmových vzťahov sa viac využívajú motivačné príznaky (porov. Michálek, 1970, s. 60). Tieto všeobecné konštatovania sa pokúsime aplikovať, zdôvodniť a overiť na vývine výrazov čiastkového systému *žaloba* — *žalovať* v staršom období slovenčiny.

Skúmaný čiastkový systém je z jazykového aj právneho hľadiska typický najmä binaritou jazykových prvkov. Uplatnenie lexikálnych jednotiek tohto systému bolo obyčajne podmienené nejakou krivdou, bezprávím. Na jednej strane sa preto stretáme s prvkami „útoku, návrhu“, na druhej strane s prvkami „odporu“. Realizáciu prvkov „útoku“ reprezentujú zhruba (nielen zo základu *žal-*) tieto lexikálne jednotky: *žaloba*, *ponosa*, *akcia*, *kverela*, *žalobník*, *žalujúci*, *aktor*, *kauzujúci*, *obžalovník*, *žalovať*. Ako prvky „odporu“ môžeme pre staršiu slovenčinu (ďalej stslov.) vyčleniť lexémy *obžalovaný*, *žalobná*, *odporná strana*, *stránka*, *dolný priš*, *nižný priš* a *odporník*.

Žaloba. — Pojem *žaloba* je jedným z najstarších prvkov v slovnej zá-

sobe spolu s takými dôležitými slovami z okruhu právneho vyjadrovania, ako sú *pravda*, *právo*, *pra*, *krivda*, *ponosa* atď. Ide o súhrn výrazov významovo späty so súdnym konaním, ktoré sa uskutočnilo iba na základe podania návrhu na takýto právny postup (Právnický slovník, 1972). Tákymto právnym postupom bolo obvinenie niekoho pred súdom, podanie žaloby, žaloba. Na pomenovanie tohto právneho úkonu sa v stislov. používali viaceré lexikálne jednotky, napr. *žaloba*, *ponosa*, *akcia*, *kverela*.¹

Podanie žaloby mohlo byť písomné alebo ústne. Obe mali rovnakú platnosť. Pociťovanie nespokojnosti, krivdy, nesúhlasu s niečím, čo bolo v príkrom rozpore so spoločenskými a etickými normami, a jeho vyjadrenie, oznamenie pred súdnou inštanciou bolo vo vývine slovenčiny obsahom viacerých formálne odlišných pomenovacích jednotiek. Išlo jednak o jednoslovné výrazy, ktoré predstavovala početná skupina slovies, jednak o početné lexikalizované slovesno-menné spojenia. Na vyjadrenie významu „žalovať, obviňovať pred inštitúciou, podávať žalobu“ sa zo slovies najčastejšie používali lexikálne jednotky *žalovať*, *žalovať sa*², *obviňovať*, menej sa používali slovesá *ponosovať sa*, *stažovať sa*, *túžiť sa*, *tažobiť sa*, *obžalovať*, *obviniť* a *viniť*³, napr.

kdez geden druhego w czym prawie *obzaluge*; gest-ly kto *obzalowan* pro nuzu gedneg panne ŽK 1473; *zaluge-li* pacholek na sweho pana o swuoy nagem zasluzeny przed prawem; kdyz czlowiek pohorzy a chcze koho za to *winiti* ŽK 1473; powolany gest od nas Gregor Remenniar... sem k nam na naš zamek, *ponosugycz sie* pred namy, že by gemu nyktery lydy byly to mlowyly, zeby on k nam nesmel przyty BLATNICA 1589; pro takowe reczy proty pocztywosty actorowy mluwene, *obwinuge* tehoz in causam atractusa; Kuchar Janczi pak gest sused a obiwatel mesta tohoto, protož nech geho *obwini* a podle geho obwineni ma se gemu dosti uczineti TRENCÍN 1592; 1598; Balass *obwinny* (!) byl pred panem richtarom od otce sweho, že by ho wen z domu honyl S. LUPČA 1605; za tu swu wssetecnost a nezdrzenliwost, že sam sobe zadosti činil a gi pořadkem prawa *neobwiniowal*, propada f 24, kterežto magi složit SKALICA 1617 E; *tužime se...*, že mame od Jeho Uroznej Milosti veliku krivdu BYTČA 1691 LP; gestli/by se waldburgerowe na takowu wec *steżowały* a žalobu wedly, tj samj budu podlužnj z swima winakladki tu yamu... fidrowat a widelat MB 1701.

Písomné pamiatky slovenského jazykového charakteru nám uvedený

¹ Významovou štruktúrou lat. lexém *actio* (akcia) a *querela* (kverela) sa podrobnejšie zaoberá J. Doruľa (1971) s použitím bohatého dokladového materiálu.

² O lexémach *žalovať*, *žalovať sa*, *ponosovať sa*, *stažovať sa*, *túžiť sa* porov. prácu V. Blanára (1984), kde autor uvádzaj ich väzby (s. 142, 144, 119, 127 a 131). Niektoré väzby doplníame z novoexcerpovaného materiálu pre HSSJ, pretože autor použil dokladový materiál z kartotéky tohto slovníka do roku 1978.

³ O lexémach *obviniť*, *obviňovať* a ich odvodeninách podrobnejšie píšeme v štúdii Niektoré lexikálno-sémantické zhody v staršej slovenskej a poľskej právnej terminológii (v tlači).

právny akt umožňujú náležite sledovať aj na veľkom počte rozličných typov slovných (terminologizovaných) spojení:

dvíhať, uložiť, zdvihnúť právo (práva), kauzu, pru, súd, žalobu, dvihnuť súd, vyzdvihnuť právo, pru, pozdvihovať právo, pru (práva) (na)proti niekomu (strany niečoho), člniť akciu, fažobu, predkladať/predložiť ponos(u), skladaf/zložiť, učiniť ponosu, robiť kverelu, učiniť, udelaf, predkladať/predložiť žalobu, obfiažovanie, vinu, daf sa, vziať sa, brať sa, odvolať sa na právo, hľadat, pohľadávať, poťahovať, vyhľadávať (koho, čo), dobývať (čo) (s) právom, súdom, pred právom, v práve, iſť na ponos komu, hlásiť sa, utiečiť sa, tiahnuť sa k právu, pred právo, utiekať sa s túžením k, pýtať práva (na koho), žiadať (od koho na koho/čo) právo (a spravodlivost), viesť žalobu, ponosu, napr.:

a onen by prwe przed prawem *zalobu vczynyl*; kteryz muz na druhem *zalobu udiela* o dlhy; kterak tu *zalobu westi* ma; muož odpowied dati na každú *zalobu*, o kteruz gemu *winu dawagi*; gestly gim zgewnu *winu udielal* ŽK 1473; a/tak Gregor zase sie *na/p[ra]wo dal* a s/ni[m] sie sudil ŽILINA 1501; nam se to nezdalo..., nez *vzali* jsme sie *na* vyssie *prawo*; my jsme tehdy *na* vasse cztne *p[ra]wo se brali* BECKOV 1506 E; muoz se wedle obiczega a zwyklosti *k wisze[m]v prawu... tahnuti* a swu przy przed nami westi B. BYSTRICA 1544; gestlybi pak Mihal neyaku prziczinu... miel proti Schimcko Gramanowi, mel won ge[h]o... *przed* ge[h]o richtarom a *prawem* obzelowany neb *hledaty* B. ŠTIAVNICA 1549; a potom ony... *se* k wyssimu *prawu hlasły* k nam do Czechtic ČACHTICE 1562; ziadny z/mych syruot nykdy meho bratra Martyna o ziadny statek nykdy neupomynal... aneb od neho czo *prawem dobywal* ŽILINA 1566; prawo tho nasslo, ze tenze Geremiass neporadne byll *zalobu* pred nimy *vczinyll*, na keru stawku bylly vczinily z/geho podaneho MARTIN 1578; yakž se ktery *na prawo odwola*, techdy gemu dosty vdielatie take ŽIAR n. H. 1578; luk a zahrad nema, any chcze zadnym prawem wyhledawat anebo z/nejakym/nowym *sudom potahowat* P. EUPČA 1578; protoz sem ya na/mogeho pana chudeho czloweka *prawo sem vlozel* ŠASOV 1578; ya ge[h]o wassim *prawie* abich geho *hledal* KRAČUNOVCE 1580; praczele na nieho *prawo zadaly* y malo bycz prawo POĽANOVCE 1584; predgmenowana syrota wyzwedela, zieby stryk geho Jurcžo Koza pre-marhawal statky..., a proto se *k/prawu vtekla* a náprawy žadala P. EUPČA 1589; tu wecz od panow Doczyow *s/prawem wyhledawały* (OSTRIHOM) 1594: abi *dwhili* ten *sud* TRENCÍN 1589—1600; 14. martii Christoff Srnka, prystupysse pred panow, *predkladal* gest swe *obteżowany* S. EUPČA 1603; Jonas Pobehal z Halkom Rusnakom *vtiekly se pred prawo* poctywe zstrany niektere-reho dluhu S. EUPČA 1613; Steffan Gloz, sluznidworsky... chodili sme do dedjny Piechowa k/urodzenemu panu Lytassy Jstwanowy *prawa pitat* na služebnikow a na podanich geho TRENCÍN 1619; obzwlasste horny gmeno-wany susedy *težobu* pred namy *činyce* zstrany popaleniny S. EUPČA 1619; daleg pak co se tegto violentiae doticže, dajte na toho, kdo tu violentiu roby anebo zdržiawa, a na toho *querelu robte* ANTOL 1624; ta časka, o ktero pan Pawel *prawo zdwyhol*, neslužyla nykomu D. MALATINY 1663; predgmeno-wany pany a bratia familie Nemes yakowe *prawa bily* ninegssie *zdwihiły* strany portie anebo curie cum apertinentijs nebohieho nyekdy Nicolai Lačny LIPTOV 1663; kdi pan *dwhil* protj njemu *pru* RAJEC 1665; Geho Milost Johanes Hanzeli pred wrchnost... mesta Brezna *predlozil* gistu *zalobu* strani

gisteho dluhu BREZNO 1673; *pru* anebo *pravo* potomcy niekdy Laczawa skrže krčmj... *wizwihlj bilj* protj Geho Milosti p. Michaelowy Szelessinimu VRÚTKY 1674; strany tochto dluhu nechcem nyakowu *causu dwyhatj* protjnym B. BYSTRICA 1675; pristupil prede/mna tento gisti czlowek... a *ponosu ucznil*, žeži bol dal nebossikowi Joanni Liptai... za ziwa kotel geden stari VESTENICE 1676; *predklada* se *žaloba* gmenem opatrneho muže, obywatele tohoto mestečka S. Mikulaskeho L. MIKULÁŠ 1691; na ktery winohrad se dobiwa Leszak Ferencz a čziny swogu actiu takimto spusobem ALEKŠINCE 1694; že sa k Wassej Welikomožnosti z timto mogim *tuženim utikam*, unižene Wassu Welikomožnost posym za odpussteny s. 1. 1694; kdy bi dobrj pan... brata... pochledawal anebo y *s/prawom pochledawal*, abi gak pan richtar, tak y celi magestrat swedomi bili ŠTÍTNIK 1739; rownjm spusobom *učinil žalobu* druhj hlasnjk Ziman Marton ŠTÍTNIK 1759; *pravo* proty Geho Mylosti *dwihati* nemužem L. MIKULÁŠ 1772; *išiel na ponos* p. urednikovi, rozkazal drabovi prepiti den. 50. Na druhy den zasek *išel na ponos*. Za takou qverelu dostal palic no 12 UHROVEC 1770 LP.

Predchádzajúcim konštrukciám sú významovo blízke aj spojenia *žalobne doniesť, oznámiť, priniesť, resp. žalobným spôsobom predložiť*:

A. *žalobne oznamil*, že by Balass Magier pacholka gegych Simonka bezze wsseg slussneg pričiny rwal, po hlawę byl y pokrwawyl S. ĽUPČA 1616; gestli by se nektery a uprostred nassich banskich hawyrův osočenim a ginimj zlolegskimj slowy neb rečamy obiral tedy prwe než by se to do mesticzkeho neb wideczkeho prawa *žalobne doneсло*, nass bergmister aneb bergrichter ma na to pilne ssetrity MB 1701; *predložila* gest *žalobním spusobem*, ze ponewačs predmenowani... zesnuly p. tatik gegi, a to pred statečnimy lidmi porukownim spusobem stwrtinku domu sweho w tomže poručsenstwe poznamenanimi weczmi ku pohrebowaný swemu pocztiwemu zanechal; predstupil gest pred slowutny magistrat Ondreg Slobodnik, ..., *žalobním spusobem predložil*, gakovim spusobem a pod gakovimy conditiam bi bil Georgius Bellusowy pozičaním spusobem tollari 19 ag desat grossi S. ĽUPČA 1730; potom takova jejich zvada pred richtara, radu, bergmajstra *žalobne jse prinesla* MB 1759; accusatorie: *žalobně, žalobnym spúsobem* KS 1763.

Z doložených kontextov sa ukazuje, že okrem uvedených slov (*žaloba, ponosa, akcia, kverela*) sa v predpisovnom období slovenčiny stretáme s ďalšími lexémami tesne spätými so skúmaným významom, a to *pra, právo, kauza, súd*⁴, *obťažovanie*⁵, *tažoba a túženie*, z ktorých najmä domáca lexéma *právo* (v 16. stor. a v 1. polovici 17. stor.) je akýmsi integrujúcim prvkom z vecnej stránky, čo sa napokon prejavuje aj v početnej prevahе jej spojení (porov. Kuchar, 1975, s. 239). Uvedené lexikálne jednotky sémanticky zbližuje (z etymologickej stránky) významové jadro,

⁴ Počet synonymných výrazov na označenie obsahu žaloba je väčší než uvádzaj. Doruľa (1971). Upravujeme a spresňujeme preto jeho zistenia.

⁵ O výrazoch *ponos* a *ponosa*, *túženie* podrobnejšie V. Blanár (1984, s. 122, 130).

ktoré sa vyvinulo z psl. základu *žal-, resp. *žel- (Machek, 1968, s. 724—725).

Spomenuté významové jadro zisťujeme aj v samotnom slove *žiaľ* (zapisané v podobe *žel*), ktoré sa dokladá v Žilinskej knihe v časti prekladu magdeburgského práva z r. 1473. Ide o najstarší jedinečný doklad zo slovenského a slovanského prostredia prinášajúci informáciu o jeho terminologickom použití. Terminologický význam tohto slova nie je doložený v nijakom inom slovanskom jazyku. Texty zo ŽK nám poskytujú jednak neterminologický význam uvedeného slova „smútok, fažoba myслe, bôl, žiaľ“, ktorý súvisí s pocifovaním, prežívaním nejakej krivdy⁶, jednak terminologický význam „žaloba, podanie žaloby“. Seméma „žaloba“ sa v lexéme *žiaľ* vyvinula modifikáciou sémantického jadra *(smútok, fažoba myслe, bôl)*⁷ → *(pocit krivdy, nespokojnosť, nesúhlas)* a sémantizáciou miesta a času *(na kom, v ktorom čase — kedy)*, pričom sa ňou súčasne (čo je nevyslovené) vyjadruje fakt, že tento *(akt sa uskutoční (uskutočňuje) pred niekym (pred súdom))*. Medzi oboma významami je, ako vidieť, plynulý významový prechod. Môžeme ho ilustrovať aj doložiť významovou štruktúrou skúmaného slova. V slovenských jazykových pamiatkach sa dokladajú tieto terminologické i neterminologické významy: a) východiskový, prvotný „smútok“, b) sekundárny „krivda“, c) modifikovaný „žaloba“ a d) uvedomovací, dôsledkový „ľútost“ (po spáchaní nejakého — trestného) činu. Vymedzenie neterminologického a terminologického významu si môžeme ukázať na nasledujúcich kontextoch z 15. stor.:

(*smútok* → *krivda*) kdyz by gemu rychtarz vdielal ffryd, kteryzto zaloval, a ne tomu czlowieku, ktere[m]v sie žel stal; (*krivda* → *žaloba*) ktoz ma neprzitele zgewneho, chcze-li ge[m]v zel vdielati, to muoz na niem vdielati w pondieli, w vtery, w strzedu, a take ge[h]o nema giti we/cztrwtek, w/patek, w/soboto ani w nedielu; y take ginssy swateczni dni ma kazdy czlowiek pokoy miti ŽK 1473 140a.

Pre úplnosť treba uviesť, že v právnych veciach mohlo časom prísť k nejakej zmene, k istému prehodnoteniu. V takých prípadoch žalujúca strana (navrhovateľ) mohla zrušiť, stiahnuť svoju žalobu, t. j. odstúpiť od súdneho prerokúvania sporu. Naši predkovia odvolanie, zrušenie ža-

⁶ Ide o samostatný význam slova *žiaľ* (podľa materiálu k HSSJ).

⁷ V. Blanár (1984, s. 132) pri objasňovaní terminologického i neterminologického významu slovesa *túžiť sa* vyslovuje sa aj o osobitnej seméme „horekovať, bedákať, nariekať“, ktorá sa podľa autora vyvinula sémantizáciou príznaku < s horekovaním, pláčom, silným hlasom > a modifikáciou sémantického jadra < nespokojnosť, nesúhlas, pocit krivdy > → < žiaľ, bôl, fažoba >. Pri terminologickom význame je iná (opačná) modifikácia sémantického jadra < smútok, žiaľ, bôl, fažoba myслe > → < pocit krivdy, nespokojnosť, nesúhlas > a → < žaloba, jej podanie pred niekym (súdom)>.

loby vyjadrovali slovným spojením *postúpiť od práva, pustiť sa, obnechať, zanechať práva*:

Thomas Gnobel... mel sud z gedenem (!) miestienym z Warzyna... o/ne-yake brwna; a w/tem g[es]t byl Gnobel *od/prawa postupyl ŽILINA 1463*; potom napomenuty sucze od prawa gednu stranu y druchu, aby *obnechawsse sudu* a prawa meczy sebuw, radneg se daly dobrym lydem a pratelom naučty P. LUPČA 1593; *zanechawsse prawu na stranu*, z Geho M[yll][os]tj panem Derzffym přatelsky se porownalj; *pustili/sme/se wsseckeho prawa* až posawad a přiwolili/sme/k/teg smluwe, ktera se potom w Žiline medzy namj stala KRASŇANY 1597.

*Žalobca (navrhovateľ)*⁸. — Na pomenovanie žalobcu používala predspisovná slovenčina viaceré lexikálne jednotky. Z domáčich jazykových prostriedkov sa sledovaný myšlienkový obsah označoval substantívami *žalobník, obžalovač, obžalobník, obžalovník*, substantivizovanými adjektívami *žalujúci, obžalujúci* a lexikalizovanými spojeniami *žalobná strana, stránka, horný, vrchný, vyšný priš*.⁹ Výrazne sa však do synonymného radu uvedených pomenovaní začleňovali aj cudzie lexikálne prvky. Boli to najmä lexémy *aktor* a *instans* prevzaté z latinčiny (porov. Doruľa, 1971, s. 107—109), ale aj *kauzant, kauzantér, kauzans*¹⁰ a kauzujúci:

mezy ginimy *causanti* prystupil pred nas Matuss s. 1. 1664 E; causugicich sprawedlnost widuce N. BAŇA 1706; magi wssecy p. bratja takowym *causanterom* termin prefigowatj L. JÁN 1745; ked *causanti* pred prawo predstupga, aby se žaden mezy nych nemissal KOŠECA 1746; kdiby kdo schwalne dal cechownjch maystrúw zobrat pro žalobu, prú žalobneho musy zložit den 10, a tak potomne s hodnowernjmy swedky *causanta* preswedit CA 1791.

K najstarším slovám domáceho pôvodu z tohto okruhu pomenovaní bez sporu patrí substantívum *priš*. O významovej stránke tohto slova sme hovorili už skôr (Kuchar, 1964, s. 61). Slovom *priš* v spojení s adjektívami *horný, vrchný, vyšný* sa v stslov. označovala „žalujúca strana, osoba, ktorá žaluje, obviňuje niekoho pred súdom alebo vrchnosťou, teda strana, osoba, vystupujúca v úlohe žalobcu“. O starobylosti a slovenskom pôvode tohto slova niet pochýb. Pochodí z koreňa *pbr-* podobne ako ďalší výraz

⁸ Počet slovenských termínov na označenie žalobcu (aj obžalovaného) je nepomerne väčší, než ako uvádza J. Doruľa (1971, s. 108).

⁹ Slovom *priš* sa označovala „jedna zo strán v súdnom spore“. Existencia tohto slova v slovenčine mimo lexikalizovaného spojenia (v maďarčine sa samostatne nepoužíva, sú len podoby *felperes* a *alperes*) svedčí o jeho slovenskom pôvode. V maďarčine je tento význam v zloženine *peresfél* — pravotná strana (Hvozdzik, 1937; porov. aj Doruľa, 1989).

¹⁰ V HSSJ (2. zväzok K-N) sa uvedené lexikálne jednotky spracúvajú ako dublettne, popri sebe, pretože ich kontexty sú nepreukazné; lexémy *kauzant, kauzantér, kauzans* sa v uvedenom diele vykladajú ako právne termíny s významom „účastník sporu; žalujúci; žalovaný“.

s právnoterminologickým obsahom *pra*, označujúci „súdny proces, spor“ a „spor“ vôbec (porov. Doruľa, 1971).¹¹

Viaceré z pomenovaní označujúcich žalobcu súvisia so slovom *žaloba* a jeho variantom *obžalovanie*, ale aj so slovesami *žalovať*, resp. *obžalovať*, od ktorých sú utvorené. Slovesá *žalovať*, *obžalovať* boli v stslov. významovo rovnocenné a rovnako frekventované. Na ich základe sa utvorili dve východiská pre slovotvorbu analyzovaného pojmu *žaloba*. Od základu *žaloba* sa v stslov. utvorilo slovotvorné hniezdo s lexémami *žalobný*, *žalobne*, *žalobné*, *žalobník*, resp. *obžalobný*; od slovesného základu (*ob*)*žalovať* vznikli lexikálne jednotky *(ob)žalovač*, *(ob)žalovaný*, *(ob)žalovanie*¹², *(ob)žalujúci* a *obžalovník*.

Na pomenovanie osoby, ktorá podáva žalobu, sa v stslov. používali aj ďalšie domáce lexikálne jednotky. Boli to lexémy *žalobník*, *obžalovač*, *obžalobník*, *obžalovník*, *obžalujúci* a *žalujúci*:

... bvde-li czlowiek ktery nesprawedliwie obzalowan a bude rokowan ku prawu a przigde prwe nez ten *zalobník*, tehdy muoz geho dobrze zarucziti za geho winu ŽK 1473; protož my s powolenym *žalobnika* aneb actora bereme na sebe poruczenstwy za takoweho wyss gmenowanego weznia KRUPINA 1699; rownym spusobem richtar a bergmister *žalugiciho* nakladki a konani, k tomu y placu prawu oddanu z obžalowaneho dobitku nahraditi a wiplatitj ma CA 17. stor.; ten falessnj *obžalownyk* k wapenikowi poslan byl RW 1702; criminator: *žalobnjk*, *obžalovač*; accusativus: obžalobnyk, obžalugicy; qvadruplator: *žalowač*, *obžalowač*, sstyrikrát toliko *žalovač*, *žalobnjk* KS 1763.

V synonymickom vzťahu k uvedeným lexémam označujúcim „žalobcu“ boli aj terminologizované spojenia *žalobná strana*, *stránka* a spomenuté slovné spojenia *horný*, *vrchný*, *vyšný* priš:

na instantij strany *zalobny* to se stane, czoz poradek prawa vkazowati bude TRENCÍN 1579; wirozumely sme excusatyu... z listu... nam poslaneho, že nemohli terminu pro prace cysarske, banske a komorske a pro nemoc *žalobneg stranky* zachowati D. NIVA 1661; swedomy wybrane na/Nyznom Wrutku mezy Domankamy tak ako *hornymy prysmy* z/gedney strany, z/druhey strany Sstefanom Myklenom, *nyznym prysmom*, o/bitya syna Domanku VRÚTKY 1578; my zwrchu gmenowany lide znamo čzynime, že sme wyslyssali žalobu *wrchnieho pryses* Z/Wissnieho Slecže Adama Beniecže, že by mel cžastku Adam Beniecz v/strykow swych; *wissnieho prisze* sme se ptalj na swedomi, totizto Adama Beniecze, nemel žadnego S. LUPČA 1578; urad... wjrozmewssse, w/čem bj bjla wecz, tehda s/powinostj a objčeg mezy poctiwjm uradem od starodawna zachowaneg, gak *wjssnieho* tak *nižnieho prjssa* na-pominawsse, obj w/zmier a w/pokog wesslj L. MIKULÁŠ 1695.

¹¹ Tento základ existuje ako relikt ešte v súčasnej slovinčine v slovese *naperiti*, napr. v spojení *tožbo naperiti zoper koga* (Tomšíč, 1977).

¹² Slovo *obžaloba* sa v dokladovom materiáli k HSSJ nenachádza. Neuvádza ho ani Slovár A. Bernoláka. Stará čeština uvedenú lexému má doloženú (Staročeský slovník, 1977).

Obžalovaný (odporca). — V slovnej zásobe stslov. sa osoba alebo strana, ktorá bola v nejakej súvislosti podozrivá alebo obvinená z nejakého protiprávneho činu, označovala viacerými spôsobmi.¹³ Najfrekventovanejšie bolo používanie substantivizovaného adjektíva *vinný, obvinený*, menej často aj *obžalovaný*. Zo základu *žal-* sa v stslov. na pomenovanie obvineného utvorilo iba adjektívum *obžalovaný*, a to jeho substantivizáciou:

reus: al pörös, *winný, obžalowany* DQ 1629; Cajetanus Luthera v churfirsta prisne obžaloval, ktery pak *obžalowanemu* psanj cardinalovo poslal a odpoved na to žádal SC 17. stor.

Skúmaný význam sa pre staršie obdobie slovenčiny zachytáva aj v lexémе *vinník*¹⁴ a v lexikalizovaných spojeniach *dolný, nižný priš*:

swedomy wybrane na/Nyznom Wrutku mezy Domankamy tak ako *hornymy pryssmy* z gedney strany, z/druhey strany Sstefanom Myklenom, *nynim pryssom*, o/bitya syna Domanky VRÚTKY 1578; wyrozumewsse a wjisljssawsse poctjwj urad *hornieho prjssa* žalobu y *dolnieho* odpowed ... abj w zmier a w pokog wesslj L. TRNOVEC 1695.

Do synonymického radu pomenovaní pre obvineného sa začleňujú aj slovné spojenia *priestupná, protivná stránka, odporná strana, stránka* a *odporník*. V niektorých kontextoch sa dokonca stretнемe s utvárajúcim sa skratkovým slovom *inkattus* alebo *atraktus* (rozpisánym lat. *in causam attractus*), ktoré v slovenských kontextoch má výraznú funkciu substantíva (so slovenskými pádovými príponami).¹⁵ Utvorenie jednoslovného lat. pomenovania pre žalovaného podporovala všeobecná tendencia slovenského jazyka po univerbizácii, ako aj existencia pomenovania *aktor* pre žalobcu. Hoci ide v nich iba o náznaky prispôsobovania a udomáčňovania istých konštrukcií, ktoré boli bežné v latinských písomnostiach a s ktorými sa stretáme i v slovenských jazykových písomnostiach ako s lat. citátovými slovami v podobe jednoslovných termínov (utvorených jednak stiahnutím troch komponentov a jednak osamostatnením poslednej časti konštrukcie), vidíme v nich svedectvo, že slovenská právna terminológia sa ustavične formovala v kontakte s lat. právnou terminológiou (porov. Kuchar, 1974, s. 339).

¹³ Lexémy *strana* a *stránka* označovali a označujú i dnes (v minulosti popri nich i slová *priš, čiastka, kauzant, kauzantér, kauzans* — podľa spracovania v HSSJ — alebo aj slovné spojenia *pravotiacce sa čiastky, odporné čiastky, odporné strany*) ktorúkoľvek zo strán zúčastnených v súdnom spore.

¹⁴ Pozri poznámku č. 3.

¹⁵ Ako lexikalizovanému spojeniu *horný priš* bolo náprotivkom lexikalizované spojenie *dolný priš*, podobne jednoslovnému, často v slovenčine používanému lat. výrazu *aktor* začínajú byť v 18. stor. náprotivkom slová *inkatus* a *atraktus*.

Podobne ako na pomenovanie žalujúcej strany sa v stslov. používalo viacero dvojslovných pomenovaní, aj na označenie obžalovanej strany sa utvorilo niekoľko takýchto výrazov. Utvorili sa z podstatných mien *strana* a *stránka* spojením s adjektívami súvisiacimi so slovesami *prestupovať* (čo) — *priestupná stránka*, *protiviť sa* (komu) — *protivná stránka* a *odporovať* (komu)¹⁶ — *odporná strana*, *stránka*:

aby se na *strancze prestupneg* wedle commissie pana vice-ispana s'prostredkem pana služnydworskeho a božennyka stolicze Trencžanskeg takowe vinculum mohlo wzaty TRENCÍN 1679; kdi suca actiu rozwažy a w neg defect nalezne, takowa actia ma spadnuti, obzlasstie kdi *odpornia stranka* wedle paragrafu toho titulu se in ca[us]am atructus (!) per se vel suam procu (!) defectum ejus modi performam exceptionis L. TRNOVEC 1699; geden bez druheho wuly *z/odpornu* hore-doloženu *stranku* nassu nechteme porozumeny zadneho mat L. DLHÁ LÚKA 1735; a obránuge *protiwnu stránku* RW 1702; advocatio: *strana odporna* KS 1763.

Základ slova *odpor* popri jeho neterminologickom význame „činnosť, sila zacielená proti inej činnosti, sile“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, s. 255) sa v stslov. použil aj pre právny terminologický obsah. Videli sme to pri terminologizovanom spojení *odporná strana*, *stránka* a zistujeme uvedený myšlienkový obsah aj v lexikálnej jednotke *odporník*, ktorou sa v stslov. označoval „obžalovaný, obvinený“:

pakli by se w tom ten mystr spyral, ma to cechmystr spolecznosti bratrskeg oznamiti a poslawsse dwuch z prostredku sweho k panu rychtarowi, kazne mestskeg na takeho *odportnika* magy wiptati, w ktereg ma dotud drzan byti, dokud by takoveho towarysse sweho, tak yako slussy, nespokojil CA 1633.

Pri podaní žaloby sa obyčajne platilo žalobné. Išlo o pomenovanie poplatku za súdne výdavky. Platila ho spravidla žalujúca strana, žalobca (Klabouch, 1967, s. 166 a 169). Uvedené pomenovanie (*žalobné*) sa utvárico substantivizáciou adjektíva *žalobný*:

Strowne sam hospodar, co nan prigde, aby zaplatil y *žalobne* NIŽNÁ 1635; kdiby kdo schwalne dal cehownjch maystrůw zobrať pro žalobu, prů *žalobneho* musy zložit den 10, a tak potomne s hodnowernjmy swedky causanta preswedcít CA 1791.

V príspevku sme analyzovali významovú stránku lexikálnych jednotiek patriacich do čiastkového lexikálno-sémantického systému *žaloba* — *žalovať*. Pre organizáciu vyjadrovacích prostriedkov tohto systému je ty-

¹⁶ Sloveso *odporovať* je v stslov. v blízkom významovom vzťahu so spojením *dávat odpor*.

pické, že do významových vzťahov vstupujú viaceré (často aj polysémickej) slová, napr. *pra*, *súd*, *obťažovanie*, *fažoba*, *vina*, najmä v rozličných typoch slovných spojení. Pre uvedený čiastkový systém je, ako sa ukázalo, príznačná veľká synonymia, a to nielen lexikálna (A), ale aj syntaktická (B₁, B₂). Napríklad v oblasti lexikálnej synonymie (A) pre pojem *žalobca* sme v stsl. zistili používanie týchto lexikálnych jednotiek: *žalobník*, *obžalovač*, *obžalobník*, *obžalovník*, *žalujúci*, *obžalujúci*, *žalobná strana*, *stránka*, *horný*, *vrchný*, *vyšný priš*, *aktor*, *instans*, *kauzant*, *kauzantér*, *kauzans* a *kauzujúci*. Syntaktickú synonymiu reprezentuje napr. využitie rozličných konštrukcií na vyjadrenie aktu podania žaloby: B₁ — *dvíhať*, *zdvihnuť právo (práva)*, *kauzu*, *pru*, *žalobu*; B₂ — *žalobne doniesť*, *oznámiť*, *priniesť*. Z toho vidieť, že synonymia je typická aj pre oblasť terminológie, pretože ide o súčasť ešte nekodifikovaného jazykového útvaru, akým bola slovenčina do čias A. Bernoláka.

Literatúra

- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.
- BERNOLÁK, A.: Slovár Slovenskí Česko-Lafínsko-Ňemecko-Uherskí. Zv. 1.—6. Budae 1823—1825.
- DORULA, J.: Z dejín slovenskej slovnej zásoby (Latinsko-slovenské súvislosti v právnej terminológii v 16.—18. storočí). In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 96—110.
- DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977. 136 s.
- DORULA, J.: Slovenské slovo priš a „maďarizmy“ v slovenčine. Slovenská reč, 54, 1989, s. 354—360.
- HROMADA, J. — MADARA, Z. a kol.: Právnický slovník. 3. vyd. Praha, Orbis 1972, s. 1067.
- HVOZDZÍK, J.: Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský. Zv. 2. Praha — Prešov, Nákladom Československej grafickej Unie úč. spol. 1937, s. 692.
- KLAROUCH, J.: Staré české soudničtví (Jak se dříve soudívalo). Praha, Orbis 1967. 418 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisářčíková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
- KUCHAR, R.: Niektoré termíny v stredovekej slovenskej právnej terminológii. Jazykovedný časopis, 15, 1964, s. 53—56.
- KUCHAR, R.: Latinské právne termíny v starej slovenčine. Právny obzor, 57, 1974, s. 332—343.
- KUCHAR, R.: Slovo *právo* v slovnej zásobe slovenčiny predpisovného obdobia. Právny obzor, 58, 1975, 3, s. 238—257.
- KUCHAR, R.: Niektoré lexikálno-sémantické zhody v staršej slovenskej a poľskej právnej terminológii (v tlači).
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Academia 1968. 868 s.
- MICHÁLEK, E.: Český právní jazyk údobí predhusitského a doby Husovy. Praha, Academia 1970. 73 s.
- Staročeský slovník. 9. zoš. (oborné — oděný). Praha, Academia 1977.
- TOMŠIČ, F.: Slovensko-nemški slovar. 3. vyd. Lublana, Državna založba Slovenije 1977, s. 651.

Konštantín Palkovič

ŠTEFAN MIŠÍK O PÓVODE NÁZVU VÁH

Š. Mišík (1843—1919) sa zaoberal históriou a topografiou Spiša a koncom minulého storočia pomáhal F. Pastrnkovi pri výskume slovenských nárečí. Na vyplnenie dotazníka z Lučivnej získal za informátora pohorelca, ktorý ho práve navštívil. V jednej vete, ktorú bolo treba preložiť do nárečovej podoby, sa vyskytlo aj slovo *riecka*. Š. Mišík k tomuto slovu pripojil poznámku o pôvode názvu *Váh*. Ide o zaujímavý etymologický výklad, preto túto poznámku uvádzame v plnom znení:

„Slovo toto je odo mňa, lebo ľud slovenský vo Spiši nepozná vlastne ani *rieku*, ani *reku*, ale len *veľkú vodu*, ktorú rozoznáva od *malej vody*, poťažne od *jarku*. Pohorelec z Lučivnej hovoril len o Váhu a prekladal „*ryby vo Váhu*“. Bolo mi nápadné, prečo spomína Váh, a nie Poprad, ktorý je mu bližší a známejší. Na otázku, či nepozná slovo *riecka*, odpovedal: „My povedame len *vo Váhu*.“ — Nuž či ozaj Váh nenie totožný s riekou? Či pôvodné meno jeho nebolo *Vlah*? A či toto nevyslovoval slovenský ľud ako *vuah* a pozdejšie neprehlasoval na *Váh*? Vedľ v slovenčine veľmi často vyslovuje sa *u* miesto *l*. A čo asi mohlo znamenať slovo *vlah*? — Či nestalo k *vlahe* asi v takom pomeri ako *tok* ku *tekutine*? Či nenie pravdepodobné, že starí Slováci pomenovali najznačnejšiu rieku kraja, v ktorom od nepamäti bývali, *Vlahom*, zúrodňujúcim ich polia a lúky vlahou, akej neposkytovala im žiadna druhá rieka?

Zdá sa vobec, že starí Slovania väčšie rieky so zreteľom na vlahu, akú zapríčinovali, menovali vlahami; aspoň zdá sa tak, že i ruské rieky Volga, Vologda, Vaga majú spoločný význam v slove *vlah*, ktoré pozná i ruština.

U starých dejepiscov prichádza Váh pod menom *Aucha*, čo podistým len spotvorené *Vuaha*; U Nemcov zovie sa *Waag*. *Vagria*, kraj v Šlezvik-Holštínsku, dostala bezpochyby názov svoj od vlahy alebo vlhkej nížiny rozprestierajúcej sa od Kilskej zátoky pozdĺž Šventiny cez Plonské jazero až po Trávu (t. j. Travnu; K. P.). Praobyvatelia tamejší boli Slaviani z kmeňa Vaigrov, Vaarov, alebo pravdepodobnejšie Vagarov = Vahárov (t. j. Považanov, obyvateľov kraja na Váhu), ktorí keď r. 983 vo veľkom povstaní slavianskom zhodili nemecké jarmo, tvorili čiastku veľkej dŕžavy obodritskej. Vagria teda, kde spomenutí Slaviani bývali, označuje asi vlhký alebo vodou zvlažovaný kraj, od ktorého i obyvatelia dostali meno svoje a úplne — hoci nie zemepisne — zodpovedá Važine (= vlažine, t. j. vlhčine) v Liptove. Važinou zovie sa v Liptove čiastka roli a lúk pri samom Váhu poníže Ondrašovej.

Ľud rozoznáva *Biely Váh*, *Vážec*, *Cierny Váh*; názvom týmto úplne zodpovedá *Biela voda*, *Malá voda*, *Cierna voda*, aké ľud slovenský obyčajne užíva.

Rozumie sa, že všetko, čo som tu poznamenal o mene Váh, je len skromná domienka moja, ktorú nikomu nenatískam. Die Gedanken sind zollfrei.“

Táto ukážka spôsobu, akým historici v minulom storočí pristupovali

k etymologickým výkladom, je zaujímavá tým, že Š. Mišík podobne ako Š. Ondruš dáva názov *Váh* do súvislosti s inými podobnými slovanskými názvami riek. No podľa Š. Mišíka, vedeného mylným hláskoslovným výkladom, názov súvisí so slovom *vlaha* (vlhkost), kým Š. Ondruš (1984) vysvetluje názov *Váh* ako jasnú, svetlú rieku. Predpokladá aj druhú možnosť, že základom je staré slovo *váha* vo význame „žrd“ (1986).

Od Š. Mišíka pochádzajú ešte tri etymologické pokusy. V príspevku O pôvode mena *Ružbachy* (1899) názov známych spišských kúpeľov odvodzuje od nemeckého pomenovania tamojšieho potoka v podobe *Raschenbach*. Predpokladá sa, že v základe tohto nemeckého názvu je slovenské pomenovanie *revúca* alebo *ručč*, lebo potok vznikol spojením dvoch bystrín, ktoré majú slovanské názvy. Výklad sa neopiera o lexičalny výskum tamojšieho nárečia.

V príspevku K etymológii mena „*Iglo*“ (1905) dokazuje, že *Iglo*, *Iglow*, starší názov Spišskej Novej Vsi, pochádza od nemeckých osadníkov z Jihlav, ktorí v 13. stor. preniesli meno *Iglau*, nemecký názov svojho mesta pomenovaného podľa rieky Jihlavu, na novú osadu založenú vedľa pôvodnej slovenskej na Spiši. Obe osady splynuli a používali sa dva názvy: *Iglow* i *Nová Ves*.

V rukopise ostal Mišíkov etymologický pokus s názvom *Odkiaľ pochádza slovo *vigan** (2 strany, Literárny archív Matice slovenskej, sign. C 984). Názov detských šiat *vigan* Š. Mišík odvodzuje nesprávne od slova „víko — vrchnák na truhle“. Nárečové slovo *vigan* je podľa mienky J. Mihála (1969) prevzaté z anglického *wigan* (druh tkaniny).

Známejšie a hodnotnejšie sú Mišíkove príspevky z oblasti dialektologie, charakteristiky nárečí, zbierky nárečových slov, rozsiahly súbor textov ľudových rozprávok a piesni, onomastický materiál zo Spiša, ale aj výsledky jeho demografických, historických a najmä etnografických výskumov z rozličných spišských lokalít.

Mišíkove etymologické pokusy boli doteraz málo známe. Etymológiu Váhu uverejňujeme pri príležitosti 70. výročia smrti tohto významného bádateľa v oblasti Spiša.

Literatúra

- MIHÁL, J.: Pôvod niektorých substantív. Slovenská reč, 34, 1969, s. 33—36.
MIŠÍK, Š.: O pôvode mena *Ružbachy*. In: Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 4, 1899, s. 170—171.
MIŠÍK, Š.: K etymológii mena „*Iglo*“. Slovenské pohľady, 25, 1905, s. 743—744.
ONDRAŠ, Š.: Slovenský etymologický slovník. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. Ján Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV 1984, s. 321—332.
ONDRAŠ, Š.: *Váh a Uh.* Nedelea (Nové slovo), V, 1986, č. 13, s. 2.

DISKUSIE

Ján Doruľa

SLOVENSKÉ SLOVO PRIŠ A „MAĎARIZMY“ V SLOVENČINE

1. Zdalo by sa, že o domácom, slovenskom pôvode slova *priš* („sporná stránka“), ktoré patrí medzi staré slovenské právne termíny, nemôže už byť pochybnosť. Venovali sme mu dosiaľ pozornosť vo viacerých súvislostiach¹ a formulovali sme aj takýto záver: „Tu možno pripomenúť, že slovenské slovo *priš* „sporná stránka“ nevzniklo prispôsobením maďarského slova *peres*, ako to podľa prekonaného Kniezsovoho výkladu znova nastoľuje L. Kiss. *Priš* je staré slovenské slovo utvorené od základu *pŕr-* (sloveso *pŕrēti* sę). Od tohto základu je v slovenčine utvorené aj podstatné meno *pra* „spor“ a sloveso *prieť sa* „sporiť“ (streiten). Existuje tu teda v slovenčine priama vývinová súvislosť. Keby boli Slováci tento termín prevzali späť z maďarčiny, mal by v slovenčine podobu *pereš* (aj prevzatý chorvátsky termín má podobu *peruš*). Túto podobu prevzal, ako sme videli, aj nemecký pisateľ uvedeného záznamu. Nemožno nijako prijateľne vysvetliť, prečo by si mali Slováci na základe maďarskej podoby *pereš* reštituovať svoju formu *priš*, keď mali vo svojom jazyku zo spomínaného základu *pŕr-* ešte aj slová *pra*, *prieť sa*... Zostáva nevysvetlený aj formálny priebeh tejto reštitúcie (ide najmä o koreň slova), pre ktorú nakoniec nieto obdoby (Slováci prevzali z maďarčiny slová *išpán*, *kuruc* atď. a nereštituovali ich späť na *špán*, *kruc* atď.).“² Uviedli sme doklady na prevzatú podobu *pereš* v slovenskom teste z Novohradu z 18. stor. (*gako by se dolu psany w peresssy a w rozepri zustawagiczy wespolek naprawily*) i v nemeckom teste zo Spiša zo 16. storočia (*wegen des weingarten pere sch*).³

Maďarský slavista F. Gregor uverejnil v roku 1986 príspevok, v ktorom sa usiluje presvedčiť svojich čitateľov, že slovo *priš* je v slovenčine maďarského pôvodu, že je to spätné prevzatie maďarského slova *peres* (jeho slovanský základ nepopiera), kde zakončenie *-iš* je zo staromaďar-

¹ DORULA, J.: O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. Československý terminologický časopis, 5, 1966, s. 304—306; Z dejín slovenskej slovnnej zásoby (Latinsko-slovenské súvislosti v právnej terminológii v 16.—18. storočí). In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971, s. 96—97; Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977, s. 29; Z história slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v 16.—18. storočí. Slavica Slovaca, 13, 1978, s. 71—72.

² DORULA, J.: Z história slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v 16.—18. storočí, s. 72.

³ Tamže, s. 71—72.

skej podoby *periis a koreň slovenskej podoby priš pr- vznikol zasa pod vplyvom slovenských slov *pra*, *prieť sa*.⁴ Teda Slováci si neutvorili celý rad termínov z toho istého významového okruhu z domáceho základu. Niečo si utvorili (*pra*, *prieť sa* — základ *p̄r-), ale niečo nie. Slovo *priš* prevzali z maďarčiny. Vlastne adaptačným postupom v jednej časti slova (-ü > -iš) a bystrým jazykovedným postrehom v druhej časti (maď. *peri-* identifikovali ako morfému totožné vlastne so slovenskou *pr-*) si maďarské slovo značne pretvorili. Nevedno, či sa to dialo dvojstupňovo, či si Slováci adaptovali najprv *periis* na *priš* (potiaľ by to hypoteticky bolo ešte v poriadku) a potom až prišli k podobe *priš*, alebo či si to vybavili všetko naraz. Nedá sa, pravda, nijako nájsť príčina takého múdreho, nákladného postupu. Jazyková príčina to nemôže byť, lebo ako vieme, nič podobného sa pri prevzatiach, kde na adaptáciu neboli nijaké jazykové príčiny, neuskutočňovalo. Že sa to neuskutočnilo ani pri slove *priš*, tak ako to predpokladá F. Gregor, vidieť jasne zo slovenských historických dokladov, kde sa zaznačuje skutočne prevzatá podoba *pereš*. Nebolo to ináč ani pri prevzatí do chorvátčiny. Rozdiel je len v tom, že do chorvátčiny sa prevzala staršia maďarská podoba (musela sa hláskovo adaptovať) a do slovenčiny, pravda, celkom okrajovo, novšia maďarská podoba, ktorá sa nemusela hláskovo adaptovať.

Východiskom argumentácie F. Gregora je jeho tvrdenie, že v slovenčine sa príponou -iš nijako nemohol utvoriť vážny právny termín, lebo tento sufix nie je vraj zo starej slovenčiny známy, a že v novších časoch sa ním tvoria len deminutíva a familiárne slová, a o takom dačom pri termíne *priš* nemôže predsa byť ani reči.⁵ Takáto argumentácia, prirodzené, nijako neobstojí. Prípona -iš (-išb) je starý slovanský sufix⁶, dobre doložený aj v slovenčine. J. Stanislav napr. uvádza doklady na miestny názov *Dimiš* (maď. *Dömös* pri Ostrihome), čo je skrátená podoba mena *Dimiter*; pomenovanie pochádza od Slovanov, lebo sufix -iš je slovanský.⁷ Je pravda, že tento sufix je v dnešnej slovenčine neproduktívny (porov. slová typu *mališ*, *holiš*, *mokriš*), čo však neznamená, že takýto stav možno predpokladať aj vo vzdialenej minulosti. Frekvencia a významová náplň jazykových prostriedkov sa v historickom vývine nielenže mení a modifikuje, ale mnohé z nich sa z jazyka celkom strácajú, sú zachované len v starších písomnostiach alebo vo vlastných menách často

⁴ GREGOR, F.: Slowakische Lehnübersetzungen aus dem Ungarischen. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 32, fasciculus 1—4, Budapest 1986, s. 35.

⁵ Tamže.

⁶ Słownik prasłowiański. Zv. 1. Red. F. Ślawski. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Zakład narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1974, s. 77.

⁷ STANISLAV, J.: Zo vzťahov medzi Slovákmi a východnými Slovanmi v strezoveku. In: Jazykovedné štúdie. 9. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 25.

ako relikty. Pokladáme za zbytočné tento poznatok dokazovať. Mali sme viac príležitostí poukázať na takéto procesy pri objasňovaní faktov zo slovenského historicko-jazykového vývinu vrátane historických osudov niektorých sufixov, napr. sufixu *-či*.

Je prirodzené, že tak ako sa na domácej pôde a z domáceho slovanského základu **pbr-* utvorilo sloveso *prieť sa* a podstatné meno *pra*, z toho istého základu sa utvorilo aj deverbatívum *priš* starou slovanskou príponou *-iš*. Takýto spôsob tvorenia tiež svedčí o starobylosti právneho termínu *priš* v slovenčine. O tom svedčí aj staršia maďarská podoba *perüs*, ktorá je jazykovo zákonitou, pravidelnou adaptáciou slovenskej podoby *priš*.

Slovenské slovo *priš* sa zaraďuje medzi najstaršie slovenské právne termíny, ako sú napr. aj slová *pravda*, *právo*, *ponosa*, *súd* a iné. Patria k tej starej vrstve právnej, štátnej a cirkevnej terminológie, ktorej značná časť bola prevzatá do maďarčiny. Takéto termíny sa v najstaršom období, v období budovania uhorského štátu, do slovenčiny z maďarčiny nepreberali. Je celkom pochopiteľné, že sa z kultúrno-historických dôvodov preberať ani nemohli. Niektoré administratívno-právne termíny maďarského pôvodu sa do slovenčiny dostávali až neskoršie. Súvisia predovšetkým so správnou funkciou šľachtických stolic (*solgabiro*, *orsacký*, *biršag*, *írek*). Existovali však vždy popri domácich slovenských termínoch (*služny*, *služnodvorský*, *pokuta* atď.).

Je pravdepodobné, že špecifikácia prídavným menom je pri termíne *priš* neskoršieho pôvodu, keď sa najmä vplyvom bohatu rozvetvenej latinskej administratívno-právnej terminológie značne obohatila aj slovenská terminológia prevzatím celého radu výrazov vystihujúcich často jemné významové rozdiely medzi nimi (*testis*, *fatens* — *svedok*, *fatens*; *actio*, *quaerela*, *causa* — *žaloba*, *actia*, *querela*, *causa* a mnohé iné). Na označenie žalobcu sa potom niekedy používa spojenie *horný* alebo *vyšný* *priš* a na označenie obžalovaného *dolný* alebo *nižný* *priš*.⁸ Pri výklade pôvodu týchto spojení sme už poukázali na súvislosť spojenia *horný* *priš* so spojením *dvíha sa právo*, *hore sa dvíha právo*, lat. *levata causa* „začína sa súdne konanie“. A tak ten, čo *dvíha hore právo*, je *horný priš*, žalobca.⁹ Jeho náprotivok je potom *dolný* (*nižný*) *priš*. Z gemerských nárečí máme takéto doklady na význam „žalovať“: *Van ho kcev h o r d a d ž n a f i š k á l ä*, *ež ho kanšúrom opráhnú*, *koj sä beli* (Sása); *D a l h o h o r e n a p r a v o*, *bo mu daš pobral* (Revúcka Lehota); *Znova z d v i h n ú l p r o-*

⁸ DORULA, J.: Z dejín slovenskej slovesnej zásoby (Latinsko-slovenské súvislosti v právnej terminológii v 16.—18. storočí), s. 96—97.

⁹ DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977, s. 29.

ces proci nemu (Kameňany).¹⁰ F. Gregor pokladá takéto vysvetlenie za vlasy pritiahnuté. Za lepšie pokladá svoje vysvetlenie, že tu ide o čiastkový preklad z maďarských zložení *felperes*, *alperes*,¹¹ hoci sám o pôvode maďarského *fel-* a *al-* v týchto zložených slovách nepodáva nijaký výklad. Tvrď len, že ide o domáci (maďarský) vývin. To, že v slovenských spojeniach sa môžu používať synonymné adjektíva *horný*, *vyšný* a *dolný*, *nižný* svedčí podľa F. Gregora o tom, že tu ide o prekladanie z maďarčiny podľa toho, čo používaťovi slovenských spojení skôr prišlo na rozum pri prekladaní maďarských ekvivalentov *al-*, *alsó*, *fel-*, *felső*.¹² Nuž takéto „vysvetlenie“ je naozaj za vlasy pritiahnuté, ak si uvedomíme, že ide o obdobie, v ktorom nemožno hovoriť onejakej kodifikácii v dnešnom zmysle, keď sa vedľa seba bez všetkého mohli používať viačeré domáce i prevzaté termíny, na čo sme pri našich výskumoch mali možnosť viackrát upozorniť (pozri aj tu vyššie uvedené varianty spojení s právnoterminologickým významom).

Do slovenskej administratívno-právnej terminológie sa v 16.—18. storočí dostávalo mnoho slov z latinčiny bez prostredníctva maďarčiny. V mestách na Slovensku ani na feudálnych panstvách sa neúradovalo po maďarsky, ako o tom svedčí veľké množstvo slovenských písomností rozličného druhu. Výnimiek je neveľa. Preto je taký vcelku nepatrny vplyv maďarského jazyka na slovenskú administratívno-právnu terminológiu. Niektoré výklady maďarských lingvistov, niekedy značne „vlastenecké“, si v záujme vedeckej objektivity zaslúžia našu pozornosť.

2. Nakrátko sa ešte vrátíme k spojeniam s predložkou *pod* s časovým významom (*pod krátkym časom* „v krátkom čase“, *pod chvíľou* „za chvíľu“), o ktorých sa tvrdilo, že v slovenčine vznikli podľa maďarského modelu. Uviedli sme príklady zo slovenských ľudových rozprávok, zo starších slovenských písomností, zo staršej i novšej slovenskej literatúry, poukázali sme na podobné spojenia s predložkou *pod* v iných slovanských jazykoch i v latinčine a v nemčine. Prišli sme k záveru, že tieto spojenia nevznikli v slovenčine podľa maďarského modelu, ale že tu ide o paralelný vývin v rozličných jazykoch.¹³

Takéto spojenia predložky *pod* s inštrumentálom podstatného mena v časovom význame sa v dnešnom spisovnom jazyku pokladajú za zastarané,¹⁴ prakticky sa už nepoužívajú. Krátky slovník slovenského jazyka

¹⁰ ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin, Osveta 1982, s. 103, 409.

¹¹ GREGOR, F.: op. cit., s. 36.

¹² GREGOR, F.: op. cit., s. 36—37.

¹³ DORULA, J.: Čo o jazyku rozprávok Dobšínskeho zbierky. In: Literárnomúzejný letopis. 23. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1989; porov. aj DORULA, J.: O jazyku rozprávok zo zbierky Pavla Dobšínskeho. In: Literárnomúzejný letopis. 21. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1987, s. 79.

¹⁴ Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 119. — Príklady na zastarané spojenia predložky *pod* s inštrumentál-

(KSSJ) z roku 1987 už časový význam spojení s predložkou *pod* vôbec nenaznačuje. Iba spojenie *pod chvíľou* sa podnes dobre drží v spisovnom jazyku. Pretvorilo sa však na príslovku, nie je to už spojenie predložky s podstatným menom (*pod chvíľou „za chvíľu, za veľmi krátky čas“*), ale jednoslovný výraz s viacerými významami. Význam „za chvíľu, za veľmi krátky čas“, teda pôvodný význam spojenia *pod chvíľou*, sa v Slovníku slovenského jazyka (SSJ) III (1963, s. 128) uvádza pri príslovke *podchvíľou* ako zriedkavý a dokladá sa citátom z Kukučína: *Haluznatý vrchovec pod chvíľou bol pretvorený v úhľadnú habarku.* Tu je však zrejmé, že Kukučín používa staršie spojenie s predložkou *pod* v uvedenom časovom význame, ide tu teda o spojenie *pod chvíľou*, nie o príslovku *podchvíľou* (porov. spomínané spojenie *pod hodinou* z Kukučína). Avšak aj najnovší KSSJ (1987, s. 297) pri príslovke *podchvíľou* uvádza význam „rýchlo, razom“ (*podchvíľou to mal hotové*), pričom tento význam nepokladá za zriedkavý. Z novej beletrie a publicistiky ho nemáme doložený. Pri modernizovaní jazyka Dobšinského rozprávok sa spojenie *pod chvíľou*, *pod chvíľkou* nenahrádza príslovkou *podchvíľou*, *podchvíľkou* vo význame „za chvíľu, rýchlo“, ale spojením *vo chvíli*¹⁵ alebo inými ekvivalentmi.¹⁶ Najbežnejší význam príslovky *podchvíľou* je v dnešnom spisovnom jazyku význam „často, každú chvíľu“. V tom sa zhoduje starší SSJ (uvádza i varianty *podchvíľkou* a *podchvíľu*; pokladá ich za zriedkavé) i KSSJ. Potvrdzujú to aj naše pozorovania jazyka súčasnej beletrie a publicistiky; porov. napr. takéto kontexty:

lom podstatného mena v časovom význame „za, počas, cez“ sa tu uvádzajú z Dobšinského (*pod týždňom zomreli*), Vajanského (*pod obedom „počas obeda“, pod kázňou*), Šoltésovej (*pod piatimi minútami sa rozišli*) a z Kukučína (*pod hodinou*); porov. aj STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka*. 4. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 399–400. — J. Stanislav píše, že aj v starej češtine bol známy inštrumentál s predložkou *pod* v časovom význame (*pod zpovědi*). Upozorňuje na to, že aj spojenia predložky *pod* s akuzatívom mávajú časový význam (*pod-vечer, poł.-pod-czas „počas“*). Príklady na spojenia predložky *pod* s akuzatívom v časovom význame (*pod starosť...*) sme uviedli aj v citovanom príspevku Ešte o jazyku rozprávok Dobšinského zberky. Dali by sa uviesť mnohé ďalšie príklady, napr. z dnešnej spisovnej ruštiny: *Molodých osypali ovsom pod starinu ju pesnu „Bujny owies“* (Brak u narodov Centrálnoj i Jugo-Vostočnej Jevropy. Red. J. V. Ivanova, M. S. Kašuba, N. A. Krasnovskaja. Moskva, Nauka 1988, s. 24); *V Krakovskom vojevodstve pod pesňu o chmele s molodoj snimali venok* (tamže, s. 25).

¹⁵ DORULA, J.: O jazyku rozprávok zo zbierky Pavla Dobšinského, s. 79.

¹⁶ Porov. napr.: *Tu ti on len šulká, šulká [železo] ako cesto a lepí a viaže milé cepy. Pod chvílikou boli hotové.* (DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. 1. Bratislava, Tatran 1974, s. 152) — *Tu ti on len šulká, šulká železo ako cesto a lepí a viaže milé cepy. Čoskoro boli hotové.* (Slovenské rozprávky. Tretia kniha zo zbierky P. Dobšinského. Pre deti upravil P. Glocko. Bratislava, Mladé letá 1988, s. 10.)

Žeby spôsob spracovania významovej stavby príslovky *podchvíľou* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2. význam „rýchlo, razom“) poukazoval na oživenie staršieho významu predložkového spojenia v spisovnom jazyku? Alebo je to relikt zanikajúceho významu pôvodného spojenia?

Július Mazur si fažkal, že *podchvíľou* im na stavbe úpravne vody čosi chýba. (Dulin) — Rozprávala mu ďalej, ako Imrich chodil *podchvíľou* telefonovať a že zakaždým vyzeral bledý ako to špáradlo, keď sa vrátil. (Johanič) — Bolo ešte tma, na kľzkej zasneženej ceste ubitej pneumatikami autobusov a nákladných áut sa mu *podchvíľou* šmykli nohy. (Zelinka) — Bez vŕhania sa bratali [Makovčania] s Badinčanmi i Sninčanmi a potom ruka v ruke odchádzali do parku k stánkom s občerstvením, kde si s nimi *podchvíľou* pripíjali na zdravie. (Zelinka) — Vari preto i našu lesnú správu *podchvíľou* bombardujú z rôznych miest o dodanie čo najväčšieho počtu rysov. (Ochodničan)

KSSJ uvádza pri príslovke *podchvíľou* ešte aj význam „chvíľami, občas“ (*v lese podchvíľou zahúkala sova*). Je blízky významu „každú chvíľu, často“, takže v mnohých kontextoch fažko možno jednoznačne odlišiť tieto významy, resp. interpretácia textu sa môže odtieňovať podľa subjektívneho chápania:

Podchvíľou naprázdno prežíval a hlava sa mu triasla, nie však od chladu vo vozni. Bola to starecká triaška. (Balco) — Chlapi *podchvíľou* vyťahujú z vrecka fľašky a vyspevajú nábožné i nenábožné, každý inú. (Kužel) — Lajo *podchvíľou* priloží polienko do pece. (Škarpichová) — Všade stretávam tých istých mužov s desaťdňovým strniskom. Mnohí, keď sa s nimi dávam do reči, sa *podchvíľou* rozplačú. (Jančura) — Tí traja na seba všeliako pokukávali, *podchvíľou* sa zdalo, že sa už naňho vrhnú. (Š. Moravčík)

Aj z prekladovej literatúry zreteľne vidieť, že príslovka *podchvíľou* sa dnes najbežnejšie používa vo význame „často, každú chvíľu“. Prekladajú sa ňou ruské spojenia *to i delo, vsio vremia, vsiakij raz* a pod., ktoré sa do nemčiny zas prekladajú najčastejšie spojením *immer wieder* alebo ekvivalentnými príslovkami *dauernd, ständig* a pod. Ukážky vyberáme z diela Č. Ajtmatova *Popravisko* (v origináli a v slovenskom i nemeckom preklade)¹⁷.

„Čto videli eti steny i čto ješčo uviďat?“ — dumalos' mne, i v uličnych razmyšlenijach, naplyvajučich sami po sebe, ja zabil, čto nedavno sbril borodu, i ottogo *vsio vremia* prikasalsia k golomu podborodku. — Čo videli tieto múry a čo ešte uvidia? rozmýšľal som a ponorený do týchto myšlienok, ktoré prichádzali samy od seba, som zabudol, že som sa nedávno oholil, a tak som si *podchvíľou* ohmatával holú bradu. — Was haben diese Mauern nicht alles gesehen, und was werden sie noch zu sehen bekommen? dachte ich. Bei diesen Überlegungen, die sich mir unwillkürlich aufdrängten, vergass ich, dass ich erst vor kurzem meinen Bart abrasiert hatte, und strich

¹⁷ AJTMATOV, Č.: *Placha. Novyj mir*, 1986, č. 6, s. 34; č. 8, s. 90, 99, 128, 134; č. 9, s. 8, 12, 22, 34, 55, 60; AJTMATOV, Č.: *Popravisko*. Prel. E. Krišková. Bratislava, Smena 1988, s. 51; porov. aj s. 26, 49, 67, 94, 113, 128, 178, 188, 217, 223, 241, 261, 297, 306; AITMATOW, T.: *Die Richtstatt*. 3. vyd. Prel. Ch. Kossuth. Berlin, Verlag Volk und Welt 1988, s. 58—59; porov. aj s. 29, 56, 76, 107, 129—130, 146, 205—206, 217, 249, 256, 278, 301, 344, 355.

dauernd über mein kahles Kinn. — Assylguł ustrojila postirušku — slyšno bylo, kak ona to i delo vypłoskivajet iz dverej mylňuju vodu. — Asylguł sa pustila do prania — bolo počuf, ako podchvíľou vyšplechuje z dverí mydlovú vodu. — Assylgül wusch Wäsche, es war zu hören, wie sie immer wieder Seifenwasser vor die Tür schüttete.

Na genéze príslovky *podchvíľou*, na vývine a ustaľovaní jej formy i významovej náplne vidieť jeden z procesov, aké v jazyku ustavične prebiehajú. Tu sme mohli sledovať jeden typ predložkových spojení, jeho postupné doznievanie v slovenskom jazyku i zaujímavé predĺženie života jedného konkrétneho spojenia tohto typu a jeho výslednú formálnu i významovú transformáciu.

Ján Horecký

SÉMANTICKÁ ŠTRUKTÚRA SLOVESA REZIGNOVAŤ

Napriek tomu, že už pred dvadsiatimi rokmi prišla E. Smiešková (1969) k záveru, že „z hľadiska organického začlenenia je väzba *rezignovať z niečoho vhodnejšia*“, lebo väzby s predložkou *na* vyjadrujú sústredenie, pozornosť, aby sa niečo dosiahlo, teda vidí len smerovú zložku (a cieľový predmet), mohol F. Kočiš (1989) zaznamenať dva doklady na väzbu *rezignovať na* ešte z r. 1982 — pravda, ide tu o nový význam „prestať mať záujem“. Tieto doklady možno rozšíriť: A. Moyzes *re z i g n o v a l na miesto predsedu slovenskej sekcie* (1951), *n e r e z i g n u j e na možnosť pevného dôkazu* (1949), *r e z i g n u j e na humanitné ciele vedy* (1949). Ide o doklady zo slovníkovej kartotéky JÚLŠ SAV, ale môžeme dodať novšie doklady z publikácie Slová z dovozu od K. Daškovej (1982). Tu sa práve pri výkladoch o slovase *rezignovať* uvádzajú takéto príklady: *Andreotti nie je z tých, ktorí by r e z i g n o v a l i n a úrad ministerského predsedu; ... teda sa musel vzdať úradu čiže r e z i g n o v a t n a tento úrad; ale n a funkciu ministerského predsedu r e z i g n o v a l.*

Ani spracovanie hesla *rezignovať* v KSSJ nie je celkom presné, lebo z dvojice väzieb uvádzajú len väzbu *rezignovať z niečoho*, ale najmä neuvádzajú časté väzby typu *rezignovať na kritiku*.

Hoci miesto slovesa *rezignovať* v slovenskej slovnej zásobe je dosť okrajové, predsa pokladáme za užitočné vrátiť sa k úvahám o jeho väzbách, a to najmä preto, že na jeho osude možno ukázať efektívnosť analogického usudzovania pri ustaľovaní slovesných väzieb.

Sloveso *rezignovať* sa používa v takej komunikačnej situácii, kde sa má vyjadriť fakt, že osoba X má istú funkciu a vyjadriť zámer nemať túto funkciu. Táto funkcia sa dá vyjadriť dvojako: jednak ako charakteristika

osoby X, jednak ako charakteristika príslušného slovesa, jeho gramatické i sémantické doplnenie. V konkrétnom komunikačnom akte to vyzerá tak, že ak je príslušná charakteristika vyjadrená pri osobe X ako prívlastok, nevyjadruje sa už pri slovese — a naopak. Možné sú teda dve výpovede: *Minister X odstúpil* alebo *X odstúpil z funkcie ministra*.

V prvom prípade môžeme použiť slovesá ako *odstúpiť*, *vzdať sa*, *podať demisiu*. V druhom prípade je nevyhnutné použiť slovo *funkcia* (*miesto*, *úrad*) a až potom uviesť jej druh. Teda *zriekol sa funkcie ministra*, *vzdal sa funkcie ministra*, *odstúpil z funkcie ministra* alebo aj *zložil funkciu ministra*.

Ako možno zistiť pozornou analýzou, hlavné sémantické prvky tu sú osoba X, jej zaradenie čiže funkcia a napokon sloveso. Do slovesa však patrí nielen vyjadrenie danej činnosti, ale aj smerovanie, „orientácia“ tejto činnosti (ako to pri význame slovesa býva). Lenže do tejto orientačnej zložky patrí v našom prípade nielen predložka *z* či *na*, ale celý výraz *z funkcie* či *na funkciu*. Svedčí o tom fakt, že je tu možný len úzko vymedzený okruh slov, totiž *funkcia*, *úrad*, *miesto*.

Do radu uvedených slovies tohto typu s väzbou *z funkcie* či *na funkciu* možno napokon zaradiť aj sloveso *rezignovať*, a to v prvom i druhom prípade, teda sú možné vety *minister rezignoval* i *X rezignoval na funkciu / z funkcie ministra*. Predmetom sporu však ostáva, či je v tejto orientačnej zložke možná len predložka *na*, len predložka *z* alebo azda obidve. Prísná analógia by svedčila za predložku *z*. Tým by vznikol rad *zrieť sa funkcie — odísť z funkcie — odstúpiť z funkcie — rezignovať z funkcie*. Týmto smerom ide argumentácia u E. Smieškovej i u F. Kočiša.

Lenže sloveso *rezignovať* sa vyskytuje aj ako člen iného radu, ktorý sa používa v takej komunikačnej situácii, keď sa má vyjadriť, že osoba X prestáva mať záujem na nejakej činnosti: *X bojuje — X prestáva mať záujem na boji*. Tu sa už sotva môže uplatniť orientačná zložka „*z funkcie*“, a preto sme v takýchto prípadoch ani nezistili väzbu *rezignovať z boja*, *z kritiky*, hoci sú možné väzby *vzdať sa boja*, *kritiky*. Ide tu o všeobecný vzťah k objektu, celkom iste nie o cieľový, a ten sa v našom prípade vyjadruje predložkou *na* a nie nejakou orientačnou zložkou.

Treba pripomenúť, že sloveso *rezignovať* je na mieste v takej komunikačnej situácii, kde sa má vyjadriť protiklad k činnosti vyjadrenej slovesom *reflektovať na niečo* (*mať záujem*). Konkrétnie napríklad *reflektovať na funkciu ministra — rezignovať na funkciu ministra*. Ide tu, ako vidieť, o kladný a záporný výraz tej istej situácie.

Tieto vlastnosti slovesa *rezignovať* ukazujú, že analógia so slovesami ako *zrieť sa*, *odstúpiť* nie je úplná. Nejde tu o rovnakosť situácie, ale iba o podobnosť. Nedostatočné rozlišovanie rovnakosti a podobnosti môže

viesť k nesprávnym záverom, ako to zdôrazňuje G. Klaus (1980). Aj v slovenskej práci o teórii poznania sa poukazuje na problémy, ktoré vznikajú na prechode od predposledného člena k poslednému členu induktívneho radu (Černík — Farkašová — Viceník, 1986).

Uvedené vlastnosti slovesa *rezignovať* sa nedajú vysvetliť ani poukazom na latinský pôvod alebo na stav v moderných jazykoch, najmä ak by sme sa uspokojili s poukazom len na tie významy, ktoré sa uvádzajú v Pražákovi Latinsko-českem slovníku (1937) alebo v Špaňárovom Latinsko-slovenskom slovníku (1962). F. Kočiš vynecháva piaty Špaňárov význam, označený hviezdičkou ako novší, nie staroveký. E. Smiešková tento význam pripomína. Treba však dodať, že v stredovekej latinčine sa konštituoval aj význam „potvrdiť, ukázať“, ako aj význam „vrátiť“ v spojení *officium resignare*; spojením *litterae resignatoriae* sa označuje listina potvrdzujúca akt rezignácie. Všetky tieto významy sa uvádzajú v Bartalovom slovníku (1901). Väzby s akuzatívom sa uvádzajú aj vo francúzštine, napr. v spojeniach *résigner sa charge, son fonction* (Robert, 1970).

Po takejto analýze komunikačných situácií, v ktorých sa môže vyskytovať sloveso *rezignovať*, sotva možno súhlasíť s argumentáciou E. Smieškovej a F. Kočiša, najmä však s Kočišovou prognózou, že sa väzba *rezignovať na niečo* sice ešte bude objavovať, ale že sa časom naplno uplatní väzba *rezignovať z niečoho*, ako je v súčasnosti kodifikovaná.

Na záver treba znova zdôrazniť, že analógia je sice dobrým nástrojom pri úvahách o správnosti či primeranosti jazykových výrazov, ale že pri nich treba rozlišovať totožnosť a podobnosť posudzovaných javov. Okrem toho nemožno strácať zo zreteľa, že proti jednému analogickému radu môže pôsobiť opačný analogický rad a že záver má vyplývať zo zhodnotenia dialektického stretnutia dvoch či troch analógií.

Literatúra

- BARTAL, A.: Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae. Lipsko, G. Teubner 1901.
- CERNÍK, V. — FARKAŠOVÁ, E. — VICENÍK, J.: Teória poznania. 2. vyd. Bratislava, Pravda 1986. 374 s.
- DAŠKOVÁ, K.: Slová z dovozu. Bratislava, Mladé letá 1982. 355 s.
- KLAUS, G.: Moderne Logik. Abriss der formalen Logik. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1970. 457 s.
- KOČIŠ, F.: Sloveso *rezignovať* a jeho väzba. Slovenská reč, 54, 1989, s. 123—126.
- PRAŽÁK, J. — NOVOTNÝ, F. — SEDLÁČEK, J.: Latinsko-český slovník k potrebe gymnasií a reálnych gymnasií. 10. vyd. Praha, Čs. grafická unie 1937. 1348 s.
- ROBERT, P.: Dictionnaire de la langue française. Paris, Société de Nouveau Littré 1970. 1970 s.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Väzby slovesa *rezignovať*. Slovenská reč, 34, 1969, s. 126—128.
- ŠPAŇÁR, J.: Latinsko-slovenský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1962. 708 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Pamiatke doc. PhDr. Jozefa Muránskeho, CSc.

V stredu 31. mája 1989 v dopoludňajších hodinách nás nečakane vo veku 61 rokov navždy opustil docent Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove PhDr. Jozef Muránsky, CSc., vysokoškolský učiteľ, jazykovedec, dlhorocný vedúci redaktor zborníka Slavistika a jeden z koordinátorov jazykovedných výskumov na východnom Slovensku.

Na jeho pamiatku vydávame o ňom svedectvo, čo zrodilo sa v poryvoch jeho žitia i v záchvevoch spolužitia s nami, blízkymi i menej blízkymi, s každodennými spolupracovníkmi, s ktorými sa stretával za spoločným stolom katedry, jeho takmer celoživotnej pracovnej a dôvernej partnerky.

Pracoval s nami nepretržite takmer tri decénia. Nemožno povedať, že je to málo, no horšie by bolo prisvedčiť, že je to veľa. Bolo by to nemilosrdné. Vedľ jeho životný a v ňom pevne zasadnený pracovný tep, ktorý v poslednom čase častejšie registroval arytmicke polohy, sa definitívne rozčal v najnehodnejšom čase. Iba pred pár týždňami sa mi dôverne takto vyznal: „Aj keď ma zavše sužujú niektoré dni i noci, rád by som dal dovedna môj výskumom získaný materiál.“ A ja som bol presvedčený, že to dokáže. Netreba na to mnoho dôkazov. Stačí jeden presvedčivý, vyvierajúci zo silného spojiva a dakedy priam fascinujúcej symbiózy medzi jeho slovom a činom. Práve tu a na tom mieste, kde iní často balansujú a neraz vzťah slova a činu bolestivo pocifujú, teda práve tu bol voči sebe priam nemilosrdne prísny. Za slovom stál vždy chlapsky, pretože vedel premeniť ho silou vôle a schopnosťou umu na spoločensky uznávanú hodnotu. Necítil sa dobre na cestách, ktoré mu napred daktórovy vyhladili. Krásna, no zavše i drsne sa správajúca oravsko-spišská príroda povila chlapca s mäkkým srdcom, no s pevnou túžbou ísť po životnej ceste nefalšované, bez príkras a protekcií. Bol prísny k iným, presnejšie — bol spravodlivo prísny k iným. Ako bývalý vedúci katedry neraz od nás žiadal mnoho, najviac však od seba. Dakedy aj viac, než bolo treba, ba aj viac, než sám mohol. Ale nezostával dížníkom — osobne i osobnostne; dôstoje a spoloahlivo splnil, čo splniť mal. A nebolo treba povedať mu to dvakrát. I taký bol docent Jozef Muránsky. Ale ak by sme naše svedectvo o ňom zakončili na týchto miestach, azda by sám poznamenal — zabudli ste na najhlavnejšie, na svedectvo o tom, čomu som venoval mnohé roky, s čím som bol spojený stáby pupočnou šnúrou — a je to ľubezný hlas materinskej reči slovenskej vyrastajúcej z podhubia jej predkov, je to slovo prostého slovenského človeka zaodeté do šatu rozmanitého komunikačného pôvabu, je to slovo živené miažgou jeho historického koreňa, je to prosto slovenčina naša, tá včerajšia i dnešná, vzrušujúca i príjemne provokujúca, no i zázračne upokojujúca a duši lahodiaca. V nej našiel docent Jozef Muránsky svoju pracovnú postať, a (ako často priznával) bola to tvrdá robota, od ktorej však mozole neboleli. A keď sme uložili telo nášho piateľa a spolupracovníka do útrob zeme jeho rodnej vlasti, vieme, že prijala človeka, ktorý

odkryval jej výrazové bohatstvo vo všetkých regiónoch východného Slovenska, vo všetkých jeho mestách a mestečkách. A za túto prácu mu ďakuje slovenská jazykoveda, jeho spolupracovníci, študenti a všetci tí, ktorí jeho dielo poznajú a učia sa z neho.

Náhle sa preťali naše stretnutia na brehu prešovskej Torysy; ostalo i prázdroj miesto pri príležitostných priateľských posedeniach, ktorých v ostatnom čase už bolo pomenej, a tak, žiaľ, nebudem si môcť vedno pohovoriť o súčasných jazykových pohyboch na Slovensku. Tento zármutok však utlmuje jeho dokončená i nedokončená práca, ešte dnes ležiaca v jeho pracovni. Je našou morálnou povinnosťou, a dávame to na vedomie najmä mladšej generácie slovakistov, aby nedokončené dielo vedeckej aktivity docenta Jozefa Muránskeho zúročila na prospech slovenskej jazykovedy.

Pri istej príležitosti mi naznačil, aby som namiesto neho povedal pár citlivu i citovo ladených slov. Pochopil som jeho prosbu a pochopili to aj iní; v týchto chvíľach pery sa mu chveli od vzrušenia a do očí sa tisli pramienky slz. Vedeli sme, že takto prežíva dianie okolo seba, že tak reaguje na slová, ktoré chcel adresovať iným. A rozhodne to nikdy nebola pretvárka či nebodať falošný tón. A to je ďalšie svedestvo, ktoré si ponechávame ako jednu z jeho podobizn.

Na pamiatku jeho mena a jeho práce napísali sme oňom svedectvo, ktoré na záver doplníme základnými životopisnými údajmi: docent PhDr. Jozef Muránsky, CSc., sa narodil 2. 3. 1928 v Podbieli, okr. Dolný Kubín. Stredoškolské gymnaziálne štúdium skončil roku 1948, po ňom nasledovali roky na FF UK v Bratislave, kde študoval slovenčinu a dejepis (1948–1953). Po rokoch vysokoškolského štúdia napred bol stredoškolským učiteľom a od roku 1960 nepretržite pôsobil na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Prešove. Vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied získal obhajobou v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave roku 1969 a roku 1975 sa habilitoval pred vedeckou radou FF UPJŠ v Prešove.

Nech mu je zem našej peknej vlasti ľahká!

F. Ruščák

V. ročník súťaže mladých pracovníkov vedeckých pracovísk SAV

16. 12. 1988 sa v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV už po piaty raz stretli mladí vedeckí pracovníci na súťažnom podujatí, aby predstavili čiastkové výsledky svojej výskumnej činnosti. Súťaž mladých vedeckých pracovníkov usporiadala v rámci pravidelných aspirantských seminárov ZO SZM pri JÚĽŠ SAV v spolupráci s vedením ústavu. V piatom, jubilejnom ročníku prihlásilo do súťaže svoje práce päť mladých pracovníkov ústavu: T. Grigorjanová, E. Picha, M. Smatana, D. Šimková a M. Šimková. Súťažné práce hodnotila odborná komisia v zložení: J. Horecký (predseda komisie), V. Blanár, A. Jarošová a I. Ripka. Tajomníkom súťaže bol M. Smatana.

T. Grigorjanová si v svojej práci *Realizácia významov polysémického slova v kontexte* postavila za úlohu dokázať, že jednotlivé významy polysémických slov sa neprejavujú izolované, ale v príslušnom kontexte. V prvej časti práce analyzovala teoretické otázky v oblasti polysémie slova, v druhej

podala rozbor konkrétnej polysémickej štruktúry ruského slovesa *podňat* a jeho slovenských ekvivalentov.

E. Pícha prihlásil do súťaže štúdiu *O sémantickej stavbe chrématoným*. Táto téma patrí k atraktívnym, ale neľahkým otázkam teoretickej onomastiky, ktoré najmä v posledných dvoch desaťročiach pútajú pozornosť bádateľov. Autor sa sústredil na sémantiku relativne najmenej prebádanej oblasti vlastných mien. Chrématonymá definuje ako vlastné mená ľudského výtvoru, ktorý nie je zafixovaný v krajine. Z rozličných charakteristík týchto výtvorov vyvodzuje ich päť základných sémantických príznakov: substančnosť, proprietnosť, neživotnosť (v pomere k antroponymám), dynamickosť (v pomere k toponymám) a antropickosť. Chrématonymá delí na tri skupiny: 1. vlastné mená spoločenských javov, 2. vlastné mená pevne viazané s materiálnym nositeľom, 3. vlastné mená ideálnych objektov, ktoré majú náprotivok v skupine konkrétn.

Prácou *Špecifiká výskumu jazykovej situácie v nárečovej oblasti Rajca* nadviazal M. Smatanu na svoj príspevok o aspektoch v sociolingvistickej výskume jazyka. Pokúsil sa sumarizovať špecifiká, ktoré priamo či nepriamo determinujú jazykovú situáciu v skúmanej nárečovej oblasti. Jadrom jeho práce je pokus o opisanie a grafické znázornenie jazykovej situácie v oblasti Rajca. Túto situáciu opisuje autor z generačného, teritoriálneho a sociálneho aspektu.

D. Šimková prihlásila do súťaže štúdiu *Pranostiky v slovenčine, bulharčine a ruštine*. Osvetlila v nej povahu pranostík, ich vzťah k frazeologizmom a potom sa sústredila na výklad ekvivalentov slovenských pranostík v bulharčine a ruštine. Za základné prvky pri vymedzení pranostík pokladá ustálenosť, obraznosť a expresivnosť, pričom ani jedna z týchto vlastností nemá posunutý význam. Z porovnávacieho hľadiska skúma autorka motiváciu pranostík a zisťuje, že v istých prípadoch je vo všetkých troch skúmaných jazykoch rovnaká, niekedy je takmer rovnaká, inokedy rozdielna a že v slovenčine jestvujú aj pranostiky, ktoré nemajú vhodné ekvivalenty v bulharčine a ruštine.

Súťažný príspevok M. Šimkovej sa týkal niektorých otázok syntaktickej štatistiky. Autorka v ňom skúma tri individuálne štýly v slovenskej jazykovednej literatúre tak, že zisťuje v nich frekvenciu týchto parametrov: dĺžku vety (grafickej i gramatickej), zjednodušovanie prísudku, ako aj apozíciu, parentézu a nominalizované kondenzátory. M. Šimková poukazuje na nejasnosť v teórii syntaktickej štatistiky, na rozdielne prístupy u J. Mistríka a M. Těšitelovej a upozorňuje na potrebu špecifických metód pre syntaktickú štatistiku.

Odborná komisia sa dohodla na tomto ocenení prác: na prvom mieste sa umiestnila práca M. Smatanu, na druhom práca M. Šimkovej a na treťom práca T. Grigorjanovej.

V. ročník súťaže mladých pracovníkov vedeckých pracovísk zhodnotil v záverečnom slove predsedu odbornej komisie J. Horecký. Zdôraznil jej užitočnosť pre všetkých mladých pracovníkov v základnom výskume a vyslovil presvedčenie, že bude mať úspešné pokračovanie aj v ďalších ročníkoch.

M. Smatana

Jazyková poradňa odpovedá. M. Pisárčiková a kolektív. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 288 s.

Od jesene roku 1952 vysiela rozhlasové štúdio Československého rozhlasu v Bratislave pravidelné príhovory pod názvom Jazyková poradňa. Za ten čas sa v Jazykovej poradni vyštriedalo nielen veľa autorov, ktorí do nej spievali, ale stále sa mení aj okruh poslucháčov, ktorí reláciu sledujú, obrajajú sa na ňu a spolupracujú s ňou. Tradíciu má aj knižné vydávanie rozhlasových jazykových poznámok: v rokoch 1957—1968 výšlo päť zväzkov výberov z tejto relácie pod názvom Jazyková poradňa a neskôr dve vydania skrátených verzií v knižke 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny.

V roku 1988 výšlo v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve ďalšie knižné vydanie *Jazyková poradňa odpovedá* (JPO). Zostavovateľka publikácie M. Pisárčiková v predhovore pripomína, že rozhlasové poznámky o jazyku vznikajú zväčša na podnet poslucháčov, preto autori publikácie zvolili formu, v ktorej sa istým spôsobom zachováva dialóg medzi pisateľmi listov, prípadne záujemcami telefonujúcimi do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a odpoveďami 45 jazykovedcov. Nadvázuje sa tak na ten typ rozhlasovej relácie, v ktorej sa pravidelne odpovedá priamo na otázky poslucháčov. Bohatý materiál, obsahujúci takmer dviesať príspevkov za roky 1968—1985, bolo treba istým spôsobom utriediť a vybrať z neho témy, ktoré sú najpodstatnejšie. Vynechali sa preto námety spracované v predchádzajúcich výberoch, okrajové alebo príliš všeobecné problémy, ktorých vysvetlenie si vyžaduje väčší priestor. M. Pisárčiková pri zoradení otázok zachovala poslucháčske hľadisko, témy sa nekladú vedľa seba striktne podľa jazykových rovín, ale podľa toho, ako daný problém vidí poslucháč. Aj otázky napriek istej nevyhnutnej štylizácii zachovávajú autentický pohľad používateľa jazyka nezafázeného lingvistickými teóriami, ale predsa ovládajúceho základné školské vedomosti o zákonitostach jazyka a prejavujúceho živý záujem o svoj jazyk. Odpovede majú za úlohu vysvetliť podstatu nadhodeného problému a podľa možnosti poskytnúť jeho jednoznačné riešenie, ktoré poslucháčov vždy zaujíma najviac, hoci teoretická jazykoveda nerada pozerá na jazyk z aspektu správne — nesprávne, pretože jazykové javy nemožno vždy posudzovať priamočiaro. Dlhoročné skúsenosti v oblasti jazykovej kultúry hovoria však o tom, že používatelia jazyka okrem osvetlenia problému chcú poznať aj konkrétny záver uplatnitelný v praxi. Takéto závery sa usilovali vniest do svojich odpovedí aj autori s tým vedomím, že jazykový vývin ich riešenie nemusí vždy potvrdiť. Toto konštatovanie je veľmi správne, pretože jazyk je jav spoločenský, historický, ale aj dynamický.

Publikácia obsahuje 22 kapitol. V konkrétnych odpovediach sa podstata veci zvýrazňuje osobitným typom písma (kurzívou). Na uľahčenie hľadania toho „vlastného“ problému je na konci knižky pripojený register výrazov odkazujúci na stranu, kde sa daná otázka rieši. Sedem kapitol odpovedá na otázky súvisiace s lexikou jazyka. Často poznáme slovo, ale nevieme, aký je jeho význam (*kultivar, podraz, planš, moratórium, družobník, kondičiogram, bugina, vikendár* atď.). Inokedy nám pri význame chýba to pravé slovo (ako treba prekladať do slovenčiny české slová *kutil, zvidavý, přehoz*, ako sa volá žiak, čo chodí poza školu a i.). Na otázku, ako treba prekladať ruské slovo *subbotnik*, autori odpovedajú, že ak treba v texte zachovať označenie soviets-

skej reálie, treba ponechať slovo *subotník* (s jedným „b“ a krátkym „i“) a ne-poslovenčovať ho na „sobotník“. Podľa nášho názoru je slovo *sobotník* také zdomácnené, že sa bežne používa aj na označenie bezplatnej verejnoprospešnej práce v ZSSR (porov. Slovník slovenského jazyka IV, 1964, s. 135). Odopovede tretej kapitoly upozorňujú na diferenciu medzi formálne blízkymi slovami (*kupoval* a *nakupovať*, *strážnik* a *strážca*, *noty* a *notoviny*, *záver* a *uzáver*, *holiť* a *holiť*, *vrchovec* a *vrcholec*, *reakčný* a *reaktívny*, *reagencia* a *reakcia*, *prelet* a *prielet*, *pracujúci* a *pracovník*, *traktorista* a *traktorár*, *nápis* a *nadpis* a i.). Pri odpovedi na otázku, či ten, kto pestuje jogu, je *jóg*, *yogín* alebo *yogista*, by sme netvrdili, že slovo *yogista* je utvorené od slova *yogizmus* príponou *-ista*. Slovo *yogista* je utvorené od substantíva *yoga* príponou *-ista*. Vo štvrtej kapitole odpovedajú autori publikácie JPO na otázky súvisiace s rozdielom medzi významovo blízkymi slovami (*kvalita* a *akost*, *pobrežie* a *nábrežie*, *medovník* a *perník*, *kozmonaut* a *astronaut*, *vír* a *krútnava*, *koberec* a *pokrovec*, *ročník* a *trieda*, *posledný* a *ostatný* atď.). Do piatej kapitoly sú zaradené odpovede na otázky pri pochybnosti o správnosti slova (púšťať v jeseni *šarkaný* alebo *draky?*, patrí *obloha* na tanier?, je vhodné hovoriť o *narodení teliec*, *prasieci*? a pod.). Na pochybnosti používateľov jazyka o správnosti podoby slova sa odpovedá v šiestej kapitole (existuje *zmeškaný rýchlik?*, môže byť Slovák „*zdieľny*“?, kupujeme na periny *damašek* alebo *damask?* a pod.). V siedmej kapitole odpovedajú autori na správne podoby nových slov (*garážnik*, *ovenálie*, *teletéka*, *chatovať*, *chatárčiť*, *neplatič*, *štiepkovač* a i.). Nové slovo *chlebičkáreň* sa v publikácii uvádza s dlhým í. Pred príponu *-ár*, *áreň* sa dlhá samohláska í v slovotvornom základe skracuje, napr. *košík* — *košíkár*, *slovník* — *slovníkár*, *voziček* — *vozičkár*, *autičko* — *autičkár*, preto je aj *chlebičkár*, *chlebičkáreň*. Sloveso *premiérovať* sa uvádza s dlhým é. Naproti tomu v Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej — Z. Maníkovej (1979, s. 706) sa sloveso *premierovať* uvádza s krátkym e. Doklad z denníka Smena (19. 1. 1987, s. 4) máme zachytený s dlhým é: ... *hoci už druhú sezónu premiérujem...* V novších slovesách pred príponou *-ovať* sa dlhé é v slovotvornom základe neskracuje, napr. *šoférovať*, *triérovať*, *markétovať*, *záterovať* a pod.

Ohýbaniu slov venuje pozornosť ôsma kapitola. Autori v nej odpovedajú na otázky týkajúce sa správnych tvarov slov pri skloňovaní a časovaní (bývame *v centre*, ale nakupujeme *v Centrume*; *globál* — *v globále*, *kotol* — *dva kotly*, *Eudia*, *bdejte!*, *fáza* — *vo fáze* atď.). V poučení o spojeniach zoťať *smrek*, nájsť *hríb*, objednať *taxik*, mať *fiat* je istý skrat: v týchto spojeniach sú podstatné mená v akuzatívnom, nie nominatívnom tvere (hoci sa zhodujú s nominatívnym tvarom). Pri stupňovaní vzťahových prídavných mien (*futbalový* — *futbalovejší*) je lepšie hovoriť o posunutom význame prídavného mena, preto pôvod takéhoto spôsobu vyjadrovania by sme nehľadali v športovom slangu.

Problematike tvorenia slov sa venuje deviata kapitola. Autori v nej odopovedajú na otázky týkajúce sa slovotvorných typov (*sudca* — *sudkyňa*, *Zlatovce* — *zlatovský*, *Dukovany* — *dukoviánsky*, *Dneper* — *dneperský* a i.). Od miestneho názvu *Šaca* by sme uprednostňovali podobu prídavného mena *šačiansky*, nie *šacký*.

Syntaktickej problematike sa venujú tri kapitoly: *Ked' rozmýšľame*, ako poskladať slová do vety...; *Ked' hľadáme správnu väzbu...*; *Ked' sa nám stavajú do cesty predložky...* Autori sa v nich sústrediajú na správne tvore-

nie konštrukcií typu *Počkaj, kým navarím* (nie *keď navarím*), *Bolo to v tom roku, keď som sa narodil* (nie *kedy som sa narodil*), *Tešíme sa z víťazstva Slovana Bratislava* (nie *Bratislavu*), *móda na budúci rok* (nie *pre budúci rok*), *vymenovať niekoho za predsedu vlády* (nie *predsedom vlády*), *lopta sa dostala za hraciu plochu* (nie *mimo hracej plochy*), *stroj sa pokazil vinou* (nie *zásluhou*) *nesvedomitého pracovníka*, *urobil skúšku na jednotku* (nie *za jednotku*) a ľ.

V kapitole *Keď zaváhame pri používaní vlastných mien...* odpovedajú autori na otázky týkajúce sa správnych gramatických tvarov vlastných mien a ich adjektívnych derivátov (*Vojany* — z *Voján*, *Vozokany* — z *Vozokán*, *Lesní Hluboké* — z *Lesného Hlubokého*, *Hybe* — v *Hybiach*, *Prior* — v *Priore*, *Palisády* — na *Palisádach*, *Andrea* — od *Andrey*, *Nataša* — bez *Nataše*, *Zoja* — od *Zoje* atď.). Názov žilinského sídliska *Vlčince* sa v publikácii hodnotí ako substantívum mužského rodu: *z Vlčincov*, *k Vlčincom*, *vo Vlčincoch*. Miestne názvy zakončené na *-ince* sa však v spisovnej slovenčine skloňujú podľa vzoru *ulica*, napr. *Zbince*, *Špačince*, *Dudince*, *Telince*, *Alekšince* atď., a tak k týmto miestnym názvom by sme odporúčali zaradiť aj názov žilinského sídliska *Vlčince* a skloňovať ho podľa vzoru *ulica*: *do Vlčiniec*, *k Vlčinciam*, *vo Vlčiniciach*.

Fonetickej (fonologickej), ortoepickej a ortografickej problematike sa venuje pozornosť v troch kapitolách: *Keď záleží aj na jednej hláske...* (slová *pietny* a *pacient* sú dvojslabičné, píšeme aj vyslovujeme *guláš* i *guľáš*, *respondent*, ale *korešpondent* atď.); *Keď sa usilujeme o vzornú výslovnosť...* (mestečko, *Smena*, *dekan*, *pointa* a ľ.); *Keď zastaneme nad pravopisným problémom...* (*Blízky východ*, *Nový rok* a *nový rok*, *mäsiar* údič, *diskvalifikácia* — ale *dysfunkcia* atď.).

Primeraným spôsobom sa odpovedá aj na otázky pôvodu niektorých slov v kapitole *Keď sa zamýšľame nad pôvodom slova...* Autori v nej hovoria o histórii slova *kuruc*, o súvislosti slova *Špania Dolina* so slovom *špán*, o pôvode slov *texasky*, *džinsky*, *rifle*, *valach*, *cintorín*, *ahoj* a *čau*, *bachant* a ľ. Odpoede na terminologickú a frazeologickú problematiku sú spracované v kapitolách *Keď potrebujeme odpoveď na terminologický problém...* (namiesto výrazu *doličný* [*doličný predmet* a pod.] sa v právnickej terminológii používa termín *usvedčujúci predmet*, *usvedčujúca vec*, namiesto výrazu *pohrešovaný* [*pohrešovaná osoba*] používame slovo *nezvestný*, rozdiely v termínoch *stredisková obec* a *spádová obec*, *cesta* a *vozovka* atď.) a *Keď sa sptytujeme na frazeologické významy slovných spojení...* (zlomiť *váz*, *mat niečo za lubom*, *Kolumbusovo vajce*, *zhoriet do tla*, *jablko nepadlo ďaleko od stromu*, *siedma veľmoc*, *rokovovať za okrúhlym stolom*, *nájsť svoju parketu* a ľ.). V kapitole *Keď sa chceme vyjadrovať štylisticky primerane...* sa odpovedá na otázky vhodného výberu jazykových prostriedkov v konkrétnych situáciach, napr. za dvojslovný termín *nákladné auto* sa používa skrátený jednoslovný výraz v troch variantoch: *nákladniak*, *nákladiak*, *nákladák*. Podoba *nákladák* je nespisovná (substandardná, slangová), podoba *nákladiak* je menej prieľadná, preto v spisovných hovorových prejavoch používame podobu *nákladniak*. Spojenie *pozerať televízny program* je charakteristické pre odborné vyjadrovanie, spojenie *pozerať sa na televíziu*, *pozerať televíziu* je príznačné pre bežný hovorový štýl. Treba si všimnúť aj poučenie, že slangové slovo *deckár* v zdra-

votníctve nemožno dávať do jedného radu so slovami *očiar*, *ušiar*, *pľúciar*, a že v jazykovom styku s cudzími osobami (vhodnejšie: s pacientmi) by sa nemalo v zdravotníctve používať, tu je náležité a spoločensky primerané iba spojenie *detský lekár*. Vyjadrenia typu *dva body späť za vedúcim mužstvom* sú typické pre športový slang, neutrálne je spojenie *mať menej o dva body ako vedúce mužstvo*. Čitateľa iste zaujímajú aj odpovede poslednej kapitoly *Keď nám prídu na um aj všeobecnejšie otázky...* Autori v nej odpovedajú na otázky, čo je v jazykovede jazyk a reč, čo je jazyková situácia, aká je jazyková situácia v ZSSR, akými jazykmi sa hovorí v Afrike, čím sú charakteristické hovorové a knižné slová atď.

Jazyková poradňa bratislavského štúdia Československého rozhlasu má bohatú tradíciu, široký okruh poslucháčov, popularitu. Mnohí poslucháči sa obracajú na Jazykovedný ústav L. Štúra SAV s rozličnými otázkami z oblasti jazykovej kultúry. Nevýhodou vysielaných poznámok je, že sa k nim poslucháči nemôžu vracať, študovať z nich. Preto treba kladne hodnotiť úsilie odvysielané poznámky vydávať aj knižne. Publikácia *Jazyková poradňa odporúča priamym spôsobom vo forme krátkych odpovedí sprostredkúva bádateľské poznatky autorov jazykovedcov širokému okruhu ľudí, ktorí majú záujem o rodnú reč*. Forma otázok a krátkych odpovedí o jazykovej problematike dodáva publikácii dynamickosť. Publikácia JPO bude dobrým pomocníkom školskej mládeži (napr. učebné osnovy gymnázia predpisujú žiakom 1. ročníka robiť pravidelné záznamy z vysielania rozhlasovej jazykovej poradne a z jazykových rubrií dennej a periodickej tlače), jej odpovede budú užitočnými radami širokému okruhu ľudí, používateľom spisovného jazyka v každodennej praxi, ale aj podnetom na hlbší záujem o materinskú reč a na vzbudenie potreby vedieť sa vyjadrovať vždy primerane a kultivované.

J. Jacko

KAMIŠ, K.: Lokál a jeho problematika v současné spisovné češtině. Praha, Univerzita Karlova 1986. 209 s.

Doteraz nerozsiahlu, ba v knižnej podobe vôbec nie zastúpenú literatúru v oblasti gramatickej konfrontácie češtiny a slovenčiny obohatila monografia učiteľa a vedeckého pracovníka Pedagogickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe doc. K. Kamiša. Hoci od vydania knihy (v porovnaní s vročením oneskorého — vyšla r. 1987) prešiel už určitý čas, je nevyhnutné sa pri nej pustaviť, a to nielen preto, že ide o prvú česko-slovenskú konfrontačnú knižnú monografiu, ani nie preto, že jej autor, syn známeho českého jazykovedca, bádateľa a propagátora slovenčiny A. Kamiša (spoluautora Slovensko-českého slovníka z r. 1957), ňou vyjadril „zdedený“ vzťah k slovenčine. Dôležitejší od týchto vonkajších činiteľov je faktor interne lingvistický: ide o knihu s náročnými teoretickými cieľmi, o pokus komplexne spracovať stále spornú a pritom bádateľmi neprávom obchádzanú problematiku, navyše z konfrontačného aspektu, a to nielen dvoj-, lež trojstranného: k češtine a slovenčine priberať autor ešte aj ruštinu. Keďže pri riešení tejto komplikovanej úlohy

autor intenzívne a kriticky využíva slovenskú odbornú literatúru, je nevyhnutné informovať o nej aj slovenskú lingvistickú verejnosť.

Lokál má v pádovom systéme osobitné postavenie. Je jediným pádom, ktorý nemôže existovať bez predložky. Ak sa teda za pád pokladá iba sama výrazovo-významová jednotka, ktorá je členom substantívnej paradigmy (teda tzv. holý, resp. bezpredložkový pád), potom lokál podľa niektorých autorov nie je v plnom zmysle pádom. Takéto chápanie je v slovenskej jazykovede pomerne rozšírené a súvisí s bežne prijímaným výkladom o predložkovom páde ako nadstavbe nad holým pádom. Z toho potom vyplýva aj okrajové traktovanie lokálu v opisoch pádového systému slovenčiny. S týmto chápanim K. Kamiš rozhodne a s plnou argumentáciou polemizuje. Zdá sa nám, že právom. Slovenskí jazykovedci akoby boli podľahli lákavej metaforike lingvistického pseudotermínu „nadstavba“. Lokál je však z hľadiska morfematickej štruktúry pevným členom substantívnej paradigmy a frekvenciou v textoch taktiež zaujíma pevné stredové postavenie sice hodne za nominatívom, genitívom a akuzatívom, ale rovnako výrazne pred inštrumentálom a datívom. Podľa údajov v práci J. Mistríka Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine (1985, s. 69; škoda, že K. Kamiš ešte nemal toto dielo k dispozícii) lokállové formy tvoria v slovenských textoch okolo 10 % všetkých pádových foriem (11,79 % v sg., 8,24 % v pl.), teda viac ako v češtine (K. Kamiš uvádzá frekvenciu 8,52 % v sg., 2,37 % v pl. podľa autorov Jelínka — Bečku — Těšíte-lovej — 1961). O stupni integrovanosti lokálu v gramatickom systéme slovenčiny ešte zreteľnejšie svedčí frekvencia predložiek v spojení s pádovými formami substantiválií: predložky s lokálom tvoria v textoch až 36 % celého množstva predložiek (Mistrík, 1985, s. 65). To je štatistický dôkaz tvrdenia, že predložky s lokálom sú „najviac organizované“ (porov. štúdiu Povaha predložkového systému v slovenčine od F. Mika v prešovskom Jazykovednom zborníku 2, 1969, s. 157). Odvažujeme sa tvrdiť, že spojenie predložky s lokálom s tvarom substantíva je tesnejšie, vo väčšej miere gramatikálizované než pri iných predložkových pádoch. Preto možno súhlasí s Kamišovou metodologickou bázou, ktorá „pojímá lokál ako prostredok gramatický s pořádající funkcií s respektováním funkčního zapojení lokálu v rámci vztahů v systému věty“ (s. 7).

Recenzovaná práca vznikla zrejme paralelne s akademickou Mluvnicí češtiny (1.—2. zv., 1986). Nemohla teda z nej čerpať priamo, ale v teoretických východiskách sa, pochopiteľne, opiera o tie práce českých lingvistov, ktoré možno chápať ako prípravné práce k tomuto veľkému dielu (Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny, Slovo a slovesnosť, 36, 1975; M. Komárek, Příspěvky k české morfológii, 1978; F. Daneš — Z. Hlavsa a kol., Větné vzorce v češtině, 1981; J. Kořenský, Konstrukce gramatiky ze sémantické báze, 1984 a rad časopiseckých štúdií). Tým si možno vysvetliť aj časť teoretických východísk práce i jej kompozičné rozvrhnutie. Autor vychádza z relačného chápania lokálu ako konštrukcie, ktorú zaznačuje notáciou xPy , resp. $D1 R D2$. Prvá notácia sa využíva v práci častejšie; znázorňuje sa ňou vzťah medzi premennou x (nadradený člen konštrukcie: substantívum, sloveso, príp. adjektívum, zriedkavo adverbium) a premennou y (substantívum s lokálovou gramatickou morfémou), spostredkovaný predložkou P ako relátorm. Druhá notácia znázorňuje ten istý vzťah (dominujúci člen — vzťah dominácie — dominovaný člen) pri ana-

lýze postavenia lokálu v rámci gramatickej a sémantickej štruktúry vety. V konštrukcii xPy chápe autor konfiguráciu Py ako hybridný flektívno-analytický tvar, v ktorom lokálková predložka je lexikálnou morfémou, nie lexikálno-gramatickým slovom; funkčne ju vykladá ako gramatický operátor vyjadrujúci vzťahy priestorové (xLy), časové (xTy) a iné (xNy). Primárne je predložka organizátorm systému priestorovej lokalizácie, ostatné funkcie sú z neho odvodene. Autor nepokladá protiklad miesto — smer za základný sémantický protiklad predložkového systému, ale v zhode s E. Paulinym, E. Horákom a H. Bélicovou ho pripisuje celej predložkovej sfére Py , ba prináša príklady, keď sa tento protiklad dá vyjadriť iba v rámci celej konštrukcie xPy (*seděl na židli L — miesto, posadil se na židli A — smer*). K. Kamiš polemizuje aj s tvrdením, že v predložkovom páde predložka konkretizuje význam pádu, a naopak hovorí o „regresívnej sémantickej väzbe“, teda o motivovanosti významu predložky významom pádu, resp. o „anticipačnej sémantickej relácii“, t. j. o ovplyvňovaní sémantiky predložky sémantikou pádu (s. 21). Z takéhoto výkladu mu však nevyplýva popieranie predložiek ako slovného druhu. Postuluje dvojstupňové ponímanie štruktúry predložkovej konštrukcie xPy : na jednej strane predložka v nej zaujíma inú pozíciu než pádová prípona, na druhej strane spoluutvára morfológickú jednotu i syntagmatickú celistvosť predložkového pádu. Túto časť monografie možno chápať ako pokus o „rehabilitáciu predložkového pádu“ a snahu dospieť k ucelenému výkladu kategórie pádu či už holého alebo predložkového.

Z takéhoto zapojenia lokálu do pádového systému vychodí autorov pokus o vymedzenie pádového významu lokálu. Autor ho formuje ako „rys katalýzy, jenž znamená: být účasten děje mimo hlavní linii, podílet se na něm pouhou přítomností“ (s. 26, takmer rovnako aj na s. 29). Zdá sa nám, že toto vymedzenie sa liší iba formulačne napr. od názoru F. Mika, podľa ktorého „tu ide o krajnú (extrémnu) limitáciu účasti, javiacu sa ako kontakt“ (1969, s. 155); protireči však vymedzeniu E. Paulinyho, podľa ktorého „lokálom sa vypovedá neúčasť na deji“ (Slovenská gramatika, 1981, s. 99). Obidvaja slovenskí autori formulujú svoje konštatácie na základe svojej predstavy o vzťahoch medzi členmi pádového systému. Tento prístup nám v recenzovanom diele chýba. Autor tu iba všeobecne charakterizuje pád ako štruktúrno-gramatickú kategóriu s primárnu syntaktickou funkciou; iba „vedle toho“ pripúšťa aj iné funkcie, „zejména funkciu sémanticou“ (s. 25). V takomto kontexte sa potom sémantická definícia lokálu nezdá dostatočne motivovaná; odvolávanie sa na štúdiu Teoretické základy ... túto motiváciu celkom nenahrádzza.

Pri analýze miesta lokálu v sémantickej štruktúre vety sa konštatuje, že lokál v relácii $D1 R D2$ zväčša nemá syntakticky dištinktívny charakter, a to ani ako atributívne určenie substantíva, ani ako okolnostné určenie pri slovese. Ako objektové doplnenie sa môže realizovať v češtine i v slovenčine, kým v ruštine je takáto realizácia periférna. Ani v postavení objektového doplnenia však lokál nestráca nadváznosť na adverbiálne funkcie (ide najmä o priestorovú lokalizáciu *deja*). Je zaujímavé, že po tejto analýze v termínoch valenčnej syntaxe autor pokladá za potrebné ešte raz uviesť syntaktické funkcie lokálu v tradičnej vetnočlenskej terminológii, teda funkcie subjektu, nominálneho predikátu, atribútu, objektu, adverbiale a polopredikativnych konštrukcií. Rozbor postavenia lokálu v deklináčnej sústave konfrontovaných jazykov prináša cenné zistenia o stupni variantnosti lokálových tvarov. Zisťuje

sa, že v slovenčine je súbor lokálových deklinačných morfém jednoliatejší, nieť v nej takej variantnosti pripon ako v češtine (iba asi polovica množstva českých variantných podôb); najhomogénejšia je lokálová deklinácia v ruštine, kde sú dubletné tvary zriedkavé a najmä plurálové podoby sa vo všetkých rodoch prakticky unifikovali. Podobne v slovenčine sa zisťuje aj menší stupeň pádovej homonymie lokálových prípon s príponami iných pádov ako v češtine. Dynamické tendencie v postavení lokálu vidí autor v adverbializácii lokálových tvarov (čes. *vpravdě*, *pohromadě*, *potají*, slov. *navrchu*, *poobede*, *osamote*, rus. *naverchu*, *vnizu*) a v prepozicionalizácii lokálových konštrukcií (*v rámci*, *na úseku*, *v priebehu*, *v porovnaní*, *v podmienkach* atď.).

V záverečných kapitolách autor pristupuje ku klasifikácii lokálu a k podrobnejšiemu rozboru predložiek lokálnej sféry. Z troch nastolených možnosti klasifikácie lokálu sa v monografii realizujú len dve; tzv. inkluzívna predložková klasifikácia (obsahová analýza izolovaných predložiek) je podľa autora vecou slovníkových a gramatických príručiek. Klasifikácia predložkovej sféry je vlastne prehľadom základných sémantických črt lokálu vo funkcii príslovkového určenia, objektu a privlastku. Autor osobitne rozoberá predložky *na*, *o*, *po*, *v* a podmienky ich spájania s akuzatívom a lokálom, ako aj konkurenciu lokálových predložiek navzájom (*na* — *v*) aj s predložkami, ktoré sa spájajú s inými pádmi (*u* — *pri*, *na* — *do* atď.). Táto časť zaujme bohatým materiálom a jemnými pozorovaniami sémantických aj štýlistických podmienok využitia jednotlivých predložiek.

Monografia K. Kamiša aj pri istých, najmä kompozičných problémoch (nie celkom funkčné opakovania niektorých formulácií, príliš široké východiskové výklady v jednotlivých kapitolách) je potrebnou a záslužnou prácou. Obracia pozornosť jazykovedcov na jednu z nie celkom dopracovaných výskumných oblastí, ponúka riešenia v rámci istej bádateľskej koncepcie a nabáda na konfrontáciu výskumných metód i na ďalší konfrontačný výskum češtiny a slovenčiny, doteraz viac proklamovaný než uskutočňovaný.

J. Furdík

HUBÁČEK, J.: Malý slovník českých slangů. Ostrava, Profil 1988.
190 s.

Doc. Jaroslav Hubáček z Pedagogickej fakulty v Ostrave sa bezpochyby venuje skúmaniu slangu u nás najsústavnejšie. Spolu s dvoma vydaniami úspešnej monografie O českých slanžích (1979; 1981) je recenzovaný slovník jeho štvrtou knižnou prácou v tejto oblasti. *Malý slovník českých slangov* — prvý v češtine — bezprostredne súvisí s citovanou monografiou: základ monografie tvorili slangové názvy usporiadané podľa jednotlivých typov slangov a podľa počtu získaných lexikálnych jednotiek, v slovníku sú slangizmy usporiadané abecedne, a teda prehľadnejšie a praktickejšie. Autor do slovníka doplnil viaceré novozískané slangové výrazy z oblasti niektorých druhov športu (najviac z jazdeckva), poľovníctva, rybárstva, dopravy, niektorých výrobných odvetví (polygrafia, textilný priemysel a ī.), ale aj nové výrazy zo

študentského slangu (prevažne vysokoškolského). Okrem viacerých publikovaných prác čerpal materiál aj z diplomových prác (v bibliografii sa ich uvádzajú do dvadsať).

V stručnom teoretickom úvode (s. 6—28) J. Hubáček vyložil svoju koncepciu chápania slangu, prehľadne naznačil spôsoby tvorenia slangových názvov a stručne charakterizoval najviac zastúpené slangi (športový, železničiarsky, študentský, poľovnícky, trampský, vojenský, divadelný, slang televíznych a rozhlasových pracovníkov, lekársky slang, motoristický slang a tzv. interslang). Hubáčkove kritériá na vymedzenie slangu akceptuje dnes väčšina bádateľov u nás: slangové výrazy ako svojbytná súčasť národného jazyka predstavujú nespisovnú vrstvu špeciálnych pomenovaní realizovaných v bežnom (najčastejšie polooficiálnom a neoficiálnom) jazykovom styku; tvoria sa a používajú v pracovnom alebo záujmovom prostredí; sú výsledkom úsilia o maximálne úsporné a jednoduché vyjadrovanie (ekonomicosť nominácie); sú prostriedkom na manifestovanie príslušnosti k istému (svojmu) prostrediu (expresívnosť a emocionálnosť); je v nich zachytená jazyková hra a tvorivosť; sú prejavom variability psychických stavov hovoriaceho a jeho citových vzťahov k pomenovanej skutočnosti.

Ako vidieť z týchto kritérií a konkrétnejšie z recenzovaného slovníka, slangi dnes predstavujú významnú súčasť slovnej zásoby národného jazyka (nie podľa počtu jednotiek, ale podľa ich produktivity a využívania), netvoria iba nespisovný protipól spisovného jazyka, naopak, sú vnútorme značne diferencované, pohotovo a bezprostredne odrážajú stále narastajúcu špecializáciu ľudskej činnosti a dopĺňajú tak celkový obraz o súčasnej slovnej zásobe a jej dynamike.

Okrem povahy prostredia, kde slang vzniká, okrem miery nespisovnosti, expresívnosti a spôsobu tvorenia J. Hubáček ukazuje aj na dôležitosť časového faktoru: slangové výrazy môžu byť nielen aktualizované, ale aj archaické, zastarané či zanikajúce (napr. viaceré výrazy z nemčiny), na druhej strane zasa môžu mať charakter neologizmov (šport, počítače a pod.). Autor túto vlastnosť slangových výrazov zachytáva s jemnou a výstižnou diferenciáciou.

Slangy sa značne líšia aj z hľadiska svojho vzniku, vývinu a súčasného používania; napr. v železničiarskom slangu (ale aj v ďalších pracovných sférach) je značný počet slov nemeckého pôvodu (výrazne prevládajú v divadelnom slangu), kým v novších (šport, televízia a ī.) je výrazný vplyv angličtiny. Niektoré slangi sú už dnes uzavreté, lebo nemajú svojich nositeľov (plátnictvo, plátennictvo a pod.).

Z hľadiska využívania v jednotlivých komunikačných sférach sú slangi taktiež značne diferencované. Napríklad železničiarsky slang, ktorý je podľa počtu slangových výrazov hned na druhom mieste za športovým slangom (a je aj v češtine najlepšie preskúmaný), predstavuje špecifickú, viac-menej uzavretú oblasť v rámci jednej profesie, kým športový slang pokrýva oveľa väčší počet komunikačných situácií.

Ak sa vo vymedzení obsahu pojmu slang v podstate zhodujeme s J. Hubáčkom, pri uvažovaní o rozsahu slangu zastávame iný názor (aj keď si, pravda, uvedomujeme, že situácia v češtine je odlišná od situácie v slovenčine). Navrhované kritériá na vymedzenie slangizmov možno aplikovať iba v závislosti od dynamických prechodov slangizmov v čiastkových komunikačných sférach v rámci jednotlivých útvarov (foriem) jazyka, s rešpektovaním časového fak-

tora a komunikačných potrieb. Pri takomto pohľade inak hodnotíme vzťah slangizmov a profesionalizmov (napr. J. Klincková na základe štruktúrnych a funkčných rozdielov vyčlenila v lekárskom slangu až 40 % profesionalizmov a podobnú situáciu možno predpokladať aj v ďalších profesiových komunikačných sférach), slangizmov a kolokvializmov, argotizmov, publicizmov a pod.

Po prvej slangizmy nemožno „uzavrieť“ len do jednej vrstvy jazyka a nerátať s ich prechodom do najbližšej jazykovej vrstvy — do hovorovej. Po druhé nie všetky profesionalizmy možno hodnotiť ako nespisovné pomenovania neterminologickej povahy: ak nový výraz (zväčša v platnosti termínu) zodpovedá spôsobu tvorenia v spisovnom jazyku a nie je k dispozícii nijaký iný termín, môže fungovať ako bezpríznakový spisovný jazykový prostriedok, resp. ako čiastočne príznakový (hovorový) jazykový prostriedok. Napríklad v oblasti športu nepokladáme za slangizmy názvy športových činností (*blafák* — strela na bránu spojená s oklamaním brankára, *faul* — nedovolený zá-krok v hre, *lob* — úder k základnej čiare súpera v tenise, *military* — súťaž všeestranej spôsobilosti v jazdecke, *pas* — prihrávka na dlhšiu vzdialenosť, *veteraniáda* — stretnutie starších alebo starých športovcov a pod.), názvy predmetov a prostriedkov (*chyt* — prirodzená skalná vypuklina alebo vý-bežok umožňujúca (-ci) lezenie, *kurt* — hracia plocha na tenis alebo volejbal, *maratónky* — špeciálna bežecká športová obuv, *parkúr* — dostihová dráha s prekážkami, *rovinka* — rovná bežecká trať bez zakrivenia), názvy športovcov podľa ich špecializácie alebo príznačnej vlastnosti, charakteristiky (*dráhár* — kto pestuje dráhovú cyklistiku, *driblér* — vrtký, dobre driblujúci hráč, *libero* — voľný hráč v zostave futbalového mužstva, *pivot* — pivotman, vysunutý stredný hráč útočného radu v basketbale, *výškár* — pretekár v skoku do výšky a pod.); takéto názvy tvoria niekedy celé lexikálno-sémantické zo-skupenia (napr. vo volejbale *blokár*, *poliar*, *smečiar* a pod.). Slovesá ako *bi-vakováť* (núdzovo nocovať v stene), *faulovať* (robiť priestupky v hre proti súperom), *forčekovať* (hrať nátlakovo), *vyfaulovať sa* a pod. sú jedinými pomenovaniami uvedených činností.

Špecializácia rozmanitých činností sa odráža v názvoch osôb utvorených sufixom *-ár*, ktoré tiež pokladáme za spisovné (zväčša hovorové) výrazové prostriedky, napr. *balíkár* — poštový doručovateľ, ktorý roznáša balíky, *motorár* — zamestnanec dielní na opravu motorových vozidiel, *okrskár* — člen VB, ktorý vykonáva službu v okrsku, *výťahár* — údržbár alebo opravár výťa-hov a i.

Medzi slangi by sme nezaradovali tie cudzie pomenovania, ktoré nemajú domáci pendant, napr. *ampex* — zariadenie na magnetický záznam obrazového televízneho signálu, *empair* — miesto hlavného rozhodcu v tenise a vo-lejbale, *hardwer* — aparátura samočinného počítača, *plejbek* — technologický postup, pri ktorom sa k zvuku nahranému vopred nakrúca zodpovedajúci obraz, *regres* — hlásenie o čine spôsobenom inou osobou, *rolba* — stroj na úpravu ťažovej plochy, *taxislužba*, *turfman*, *superman* a pod.

Niekteré univerbizované slová na základe ich prevažujúceho výskytu aj v iných sférach než profesiových či záujmových (predovšetkým v publicistickej sfére) hodnotíme tiež ako paralelné spisovné pendanty dvojslovných po-menovaní (*blesk* — bleskové svetlo, *dátumovka* — dátumová pečiatka, *hre-beňovka* — hrebeňová cesta, *kontakt* — kontaktová kópia, *presilovka* — pre-silová hra, *zubačka* — ozubená dráha atď.). Podľa našej koncepcie ani väčšina

skratiek, značiek, značkových slov a apelativizovaných pomenovaní nepatrí medzi slangové názvy (ide o tzv. simplifikáciu).

Napokon ako jedno z formálnych kritérií môže poslúžiť aj to, ako sú obsadené miesta v synonymnom rade: oficiálne pomenovanie „pretekár na cyklistickej dráhe“ — neoficiálne alebo hovorové pomenovanie *dráhár* — slang. *furtošlap*; „nákladný automobil na dopravu betónovej zmesi v tekutom stave“ — *automiešač* — slang. *mix*; „motocykel značky ČZ“ — čezeta — slang. *číza* a pod.

V recenzovanom slovníku je podľa nášho odhadu okolo 3 000 slov, ktoré zastupujú do 100 slangov; zdá sa nám však, že autor do slovníka nezahrnul všetky tie slangové výrazy, ktoré sú doteraz v češtine zozbierané. Slovník je verným odrazom autorovej teoretickej koncepcie, ktorú dlhé roky vypracúval a konfrontoval s inými prístupmi, a znamená významný a záslužný čin nielen v teoretickej, ale aj praktickej oblasti (napr. pri prekladani). Za diskusné pokladáme začleňovanie viacerých profesionalizmov, hovorových slov, resp. aj niektorých spisovných výrazov medzi slangizmy. Práve pri hodnotení slangov by sa mal brať viac do úvahy komunikačný zreteľ. Bude iste zaujímavé porovnať Malý slovník českých slangov so slovníkom slovenských slangov B. Hochela, ktorý už viac rokov čaká na svoje publikovanie vo vydavateľstve.

J. Bosák

ŠTĚPÁN, J.: Čas ve větě a textu. Praha, Univerzita Karlova 1987.
151 s.

V tejto monografii sa autor podujal na analýzu jednej z najľažšie explikovateľnej kategórie z hľadiska filozofického, prírodovedného a, prirodene, aj jazykového. Kategória času bola od začiatku filozofického myslenia v centre pozornosti bádateľov v oblasti gnozeologie a ontológie, ako aj kozmológie, ktorá sa dosť často označovala za „*crux philosophorum*“ čiže za jednu z najobľažnejších filozofických disciplín. Čas sa už u Aristotela definoval ako numerus motus secundum prius et posterius a podstata tejto definície vošla aj do súčasnej dialektickej filozofie, v ktorej sa čas vymedzuje ako objektívne reálna forma existencie pohybujúcej sa hmoty. Z tejto definície vychádza aj autor monografie pri výklade kategórie času vo vede, osobitne v jazykovede. Jazykovednú kategóriu času vymedzuje J. Štěpán ako výsledok fylogenetického a ontologického vývoja jazyka a jazykovedy a ona sama je konštituovaná na základe kognitívnych časových obsahov objektivizovaných jazykom (s. 21).

Ako autor dospel k vymedzeniu termínu kognitívny časový obsah čiže k chápaniu času ako aktívneho odrazu objektívnej skutočnosti v spoločenskom vedomí, môžeme sa dočítať v prvej kapitole *Základné východiská a predpoklady skúmania času v češtine* (s. 11—18). Kapitola je dokladom jasného a zreleho výkladu nášho poznávacieho procesu orientovaného na jazykové stvárnenie objektívnej skutočnosti. Vidieť v nej výkladový postup filozoficky podkutého vedca a skúseného pedagóga.

V druhej kapitole (s. 19—29) sa autor zaobera najmä výkladom rozličných aspektov kategórie času v jazykovede. Hovorí, že ide o zložitý súbor otázok opisu jazykového času a príslušnej lingvistickej metodológie. Podľa autora sa čas premieta do lineárneho sledu našej reči („hovoriaci nemôže použiť dve slová naraz“ — s. 24), ale časové poradie viet sa nemusí stotožňovať s časovým poradím opisovaných faktov mimojazykovej skutočnosti. Čas sa ďalej v jazyku a jazykovede premieta do pojmov synchrónia a diachrónia a tým aj do statickosti a dynamiky jazyka. Jazykový čas je dôležitým faktorom v historickej dialektológii, v problematike variantnosti prirodzeného jazyka, v ktorej sa tiež prejavuje vývoj jazyka, a napokon sa čas ako istý faktor prejavuje podľa J. Štěpána v lingvistických opisoch, v ktorých je zreteľný (najmä vo výbere jazykových prostriedkov) istý dobový kolorit, diferenciácia jazykových prostriedkov na časovej osi.

V synchrónnom aspekte opisu vyjadrovania času v češtine vychádza autor z troch postupov: z konfrontácie rečového vyjadrovania s objektívou skutočnosťou pomocou časových otázok a časového lexikálneho významu, z funkčnej synonymie medzi rozličnými spôsobmi rečového vyjadrovania času a z vyjadrenia vzťahu dej (faktu) k momentu prehovoru gramatickými (morfologickými) tvárami slovies, teda zo sústavy trojitého času — prítomného, minulého a budúceho, pričom základom tejto sústavy je situácia „teraz“, ináč povedané moment prehovoru. J. Štěpán ďalej vysvetluje, že tieto základné relatívne gramatické časy tvoria istý podklad, na ktorom sa navrstvujú pojmové jazykové významy, ktorých systém kognitívnych časových obsahov, ako aj jeho jazykové stvárnenie je vlastne predmetom práce *Čas ve věti a textu*. V tomto systéme vymedzuje autor ako východiskovú jednotku tzv. atomárne časové obsahy, ktoré sú najmenšou a ďalej nedeliteľnou jednotkou kognitívneho časového obsahu; keď sa tieto atomárne časové obsahy kombinujú, utvárajú tzv. molekulárne časové obsahy. Konkrétnie jazykové stvárnenie či vyjadrenie jednych i druhých časových obsahov vysvetluje autor v nasledujúcich kapitolách.

Centrum práce J. Štěpána je výklad o atomárnych časových obsahoch v jednoduchej vete. Na jazykovom stvárnení týchto obsahov má najväčší po diel lexikálne vyjadrenie času pomocou príslovkových určení času, ktoré podľa autora konkretizujú časový význam slovesa. Časové adverbiá člení autor podľa piatich otázok: kedy, ako často, od akého času (odkedy), dokedy (pokiaľ, do akého času), ako dlho (za ako dlho, na ako dlho). To je prvá fáza členenia prísl. určení *hodina* (*polhodina, minúta, sekunda*), *deň* (a jeho časti), *týždeň* na fázové, priebehové, približné a neurčité. Osobitnú skupinu tvoria faktové časové obsahy, odvodené od vedľajších viet. V tretej fáze členenia prísl. určení si autor všíma, ako je ten istý časový obsah vyjadrený rozličnými slovnými druhami (adverbiami, podstatným menom v páde, číslovkami, zámenami). Je to vlastne proces skúmania funkčnej synonymie prísl. určení času.

Pri všetkej stručnosti výkladu si autor všíma aj výrazy, ktoré samy osebe nevyjadrujú časový obsah, ale v spojení so slovesom, resp. s prísl. určením času zdôrazňujú časový aspekt vyjadrenia. Ide o výrazy ako *ešte, už, zase, opäť, znova, vtom, náhle, zrazu, znenazdajky, doteraz* a pod. Tieto výrazy aj podľa M. Komárka odkazujú za hranice svojich viet a vyjadrujú buď predpoklad existencie nejakého protikladného faktu (napr. *Ešte pred mesiacom vyzeral zdravý — Teraz už nevyzerá zdravý*), označujú predchádzajúci fakt (*Vtedy už bol učiteľom — Predtým učiteľom neboli*) alebo vyjadrovať

neočakávaný rýchly nástup nového faktu (*Vtom vošla do izby — Predtým v izbe nebola*). Tento výklad by však bolo možné do istej miery spresniť alebo aj korigovať v tom zmysle, že viaceré z uvedených výrazov sú aj príslovkami času, vo vete potom vyjadrujú prísl. určenie času (také sú napr. výrazy *ešte*, *už*, *vtom*, *opäť*, *znova*, *zrazu* a pod.). To značí, že samy odpovedajú na časové otázky, pričom to, že zároveň odkazujú za hranice významu vlastnej vety, vyplýva z ich sémantiky časticovej povahy.

Výklad o konkrétnych základných atomárnych časových obsahoch vyjadrených prísl. určeniami odpovedajúcimi na otázku *kedy* autor sústredil okolo prísl. určení *hodina* (*polhodina*, *minúta*, *sekunda*), *deň* (a jeho časti), *týždeň* (dny v týždni), *mesiac*, *rok*, *ročné obdobia*, najdlhšie časové úseky (*tiesicročie*, *stredovek*, *storočie* a pod.), pričom na príkladoch poukazuje na rozličné možnosti ich sémantického i syntaktického využitia. Druhý typ základných atomárnych časových obsahov tvoria podľa autora tzv. všeobecné atomárne časové obsahy, ktoré sa realizujú na osi minulosť — prítomnosť — budúcnosť a vyjadrujú ich adverbiá a substantíva, pričom ich časové určenie podporujú aj príslušné slovesné tvary (minulého, prítomného a budúceho času). Ide o výrazy, ktoré vyjadrujú minulosť (*minule*, *naostatok*, *v minulosti*), prítomnosť (*teraz*, *dnes*, *súčasne*, *v súčasnej dobe*, *v súčasnosti* a pod.), budúcnosť (napr. *v budúcnosti*, *nabudúce* a pod.). Autor ďalej vyčleňuje prísl. určenia vyjadrujúce krátke čas, krátku dobu (*najskôr*, *skoro*, *ihneď*, *zavčasu*, *nedávno*, *okamih*, *chvíľku*, spojenia s prívlastkami *krátky*, *najkratší*, substantíva *sekunda*, *zlomok sekundy* a pod.), dlhý čas, dlhú dobu (*dávno*, *kedysi*, *pradávno*). Autor vymedzuje aj fázové, priebehové a následné atomárne časové obsahy. Zaujímavo vysvetluje fungovanie slova *čas* v rozličných tvaroch (príslovkou *časom*, spojeniami *za čas*, *po čase*, *postupom času*, *za nejaký čas* a pod.). Inú veľkú skupinu tvoria priebehové atomárne časové obsahy, ktoré sa vyjadrujú podstatnými menami v spojení s príslušnými predložkami (napr. *cez*, *počas*, *za*, *v priebehu*, *cestou* a pod.). Ako ďalšiu skupinu vyčleňuje autor približné derivované atomárne časové obsahy (*okolo siedmej*, *na ráno*, *k večeru*), inú skupinu tvoria neurčité atomárne časové obsahy vyjadrené zvyčajne neurčitými zámenami, čislovkami, predložkovými spojeniami atď. Autor zaujímavo vysvetluje fázové atomárne časové obsahy a ich vyjadrenia (začiatok, koniec, záver). V závere výkladu o príslovkových určeniacich odpovedajúcich na otázku *kedy* uvádzia autor zmienku o slovách, ktoré modifikujú príslušný časový význam (napr. *iba*, *len*, *hneď*, *priamo*, *práve*, *akuráti*, *dokonca*, *hlavné*, *najmä* a pod.) ako nevetné zložky vety (podobne ako výrazy *ešte*, *už*, *zase*, *opäť*, ktoré sme už spomínali).

J. Štěpán ďalej prehľadne uvádza príklady na príslovkové určenia vyjadrujúce opakovanie *deja* (faktu) v čase (s. 72—73), časové východisko faktu (odkedy, od akého času), časový ciel faktu (dokedy, do akého času), časovú mieru (za ako dlho, na ako dlho). V závere výkladu sa zmieňuje o špecifických štylistických aspektoch vyjadrovania jednotlivých skupín atomárnych časových obsahov najmä v publicistike. Napokon ešte vymedzuje časové subjekty (substantíva, ktoré vyjadrujú čas a stoja na mieste podmetu, napr. *sekundy sa zdali nekonečné*, *zima bola tuhá*, *je štvrt na päť*), skupinu časových objektov zvyčajne vyjadrených substantívom stojacim na mieste predmetu (*Spominali sme na príjemne prežitý večer*), časové atribúty (vyjadrené prídavnými i podstatnými menami, napr. *ranná pieseň*, *poludňajšia prestávka*, *dejiny stredo-*

veku, vtedajší zvyk, udalosť spred troch týždňov), rozličné príslovkové určenia spôsobu (napr. *ročne, jesenne pochmúrny, dočasne, časovo a pod.*), časový predikát (slovesnomenný, napr. *Voda už bola jarná, To je príliš dlho, Bolo ešte skoro*; slovesný, napr. slovesá s predponami *roz-, vz-, na-, za-, vy-*, ktoré signalizujú začiatok deja, s predponami *do-, vy-, od-*, ktoré vyjadrujú koniec, napr. *dospievať, vycvičiť, odbiť, odtrúbiť* atď.) a naostatok časové spojky (napr. *ked, kedykoľvek, ako, sotva, než, skôr než* atď.).

V nasledujúcej podkapitole (s. 87—95) sa autor zaoberá vyjadrováním časového obsahu viac ako jedným výrazom ešte v rámci jednoduchej vety. Tu hovorí už o molekulárnych kognitívnych časových obsahoch vyjadrených dvojma alebo viacerými príslovkovými určeniami času, kombináciou časových prívlastkov, objektov, subjektov atď. Medzi komponentmi molekulárneho časového obsahu je podľa autora determinatívny vzťah alebo sú navzájom v apozícii. Rozlišuje dvoj- a trojatomárne časové obsahy v rámci dňa (napr. *o siedmej hodine ráno, krátko pred večerom, od rána do večera, zajtra ráno o desiatej*) aj v rámci týždňa, mesiaca, ročného obdobia, a to podľa toho, na akú otázkmu odpovedajú: kedy — kedy, na ako dlho — kedy a pod., napr. *tohto roku v jeseni, v tomto roku za päť mesiacov, vždy na jeseň*. Autor uvádzá príklady aj na všeobecné molekulárne časové obsahy, napr. *raz za čas, od tejto chvíle stále, každú chvíľu počas jazdy (si spieval), nedávno, ešte pred dvoma rokmi, bola malým dievčaťkom*. Vyčleňujú sa tu aj kombinované časové obsahy, pri ktorých v podstate ide o dve alebo viaceré priradené príslovkové určenia času, napr. *je tu rušno vo dne, večer i v noci, včera večer a dnes ráno, každú stredu a sobotu, počas rannej sменy alebo po nej* a pod. Autor napokon vyčleňuje časové určenia, ktoré vo vete syntagmaticky nesúvisia — označuje ich za nekontinuitné samostatné časové obsahy, napr. *Do majstrovstva sveta chýbali ešte dva mesiace. — Občas sa pristihla pri radosti predtým nepoznanej*.

Nazdávame sa, že tento výklad by vyznieval syntakticky presvedčivejšie, keby sa pri zaraďovaní a hodnotení jednotlivých zoskupení príslovkových určení bol autor striktnejšie držal syntagmatického princípu. Príslovkové určenia v jednoduchej vete tvoria totiž so slovesom v prísudku zložené syntagmy s osobitnou syntagmatickou i slovoslednou štruktúrou, ktoré sme v osobitnej práci i v niekoľkých štúdiách označili ako adverbiálne zložené syntagmy. Tento cieľ si však autor vo svojej práci nekládol, lebo viac sledoval sémantickú stránku týchto časových obsahov, tak ako mu to diktovala základná koncepcia monografie.

Vyjadrovanie časových obsahov v jednoduchom súvetí — podraďovacom i priráďovacom — vysvetluje autor na hierarchickej sústave troch časových určení: kedy, ako často a ako dlho. V každom z nich potom sleduje relativne časové významy či relativne časy podľa súčasnosti, predčasnosti a následnosti. V každom z týchto okruhov vyjadrenia pomerného času autor sleduje ešte ďalšiu špecifikáciu, napr. úplnú súčasnosť, čiastočnú súčasnosť, podmienenú súčasnosť, a dotýka sa aj konkrétneho syntagmatického vzťahu medzi hlavnou a vedľajšou vetou, spojkového obsadenia, súhry vidových tvarov slovies v hlavnej a vedľajšej vete, no najmä zviazanosti časových určení v hlavnej a vedľajšej vete v rozličných významových odtienkoch (stupeň, intenzitu reálizácie časového obsahu vedľajšej vety a pod.). Vyjadrovanie súčasnosti ukazuje autor aj na priráďovacích súvetiach, kde okrem vidu sa súčasnosť dejov zvý-

razňuje najmä výrazom či konektorom s časovým významom v druhej vete (napr. *Hovoria o všeličom a je im pritom obom dobre*).

V rámci jednoduchého súvetia vyčleňuje autor súvetia, ktoré charakterizuje v tom zmysle, že každá veta v nich má svoj (vlastný) kognitívny myšlienkový obsah, čiže ani jedna veta v takomto súvetí nevyjadruje príslovkové určenie druhej vety. Túto skupinu súvetí člení podľa významového vzťahu medzi obidvoma vetami (časová súbežnosť, postupnosť, rýchly nástup deja druhej vety, nepravidelné striedanie dejov atď.).

Na marge vyčlenenia takejto skupiny súvetí možno mať námetky. Nejde totiž o skupinu súvetí, ktorá by bola homogénna podľa základného znaku vymedzeného autorom (každá veta má svoj kognitívny myšlienkový obsah). Nazdávame sa, že viaceré súvetia vyjadrujú súčasnosť a že by ich bolo možné zatriediť napr. do ods. 1.1.1.2 (s. 101), iné do súvetí vyjadrujúcich pomerný čas (najmä súvetia s rýchlym nástupom deja druhej vety), v súvetiach vyčlenených v ods. 2.4 možno podľa nášoru nájsť istú časovú pravidelnosť a pravidelné striedanie dejov a napokon v skupine súvetí v ods. 2.6 (s. 111) reprezentovanej súvetím *Bylo už hodně, když se vraceli domů* nemožno podľa nášoru hovoriť o obrátenom poradí viet, lebo vyjadrujú súčasné deje (*Bolo už hodne neskoro, keď sa vracali domov — Keď sa vracali domov, bolo už hodne neskoro*). Transformáciu tohto súvetia na podobu *Když bylo hodně pozdě, vraceli se domů*, ako ju predkladá autor, nepokladáme za náležitú, lebo sa v nej mení nielen poradie viet, ale aj status hlavnnej a vedľašej vety.

V závere tejto podkapitoly podáva autor výklad o pomernom čase čiže o súčasnosti, predčasnosti a následnosti v súvetiach, v ktorých vedľajšia veta plní funkciu subjektu, objektu, atribútu a atemporálneho príslovkového určenia, pričom hlavná i vedľajšia veta majú svoje príslovkové určenie.

V kapitole C (s. 114—117) sa J. Štěpán pokúsil naznačiť, ako obsahy samostatných vtných celkov (zväčša dvoch) môžu spolu súvisieť z hľadiska časovej súvzťažnosti. Sám uvádzá, že ide vlastne už o nadvetnú problematiku, ale v porovnaní so súvetiami majú tieto samostatné celky niektoré znaky spoľočné práve s nimi. Týka sa to aj časových vzťahov, predovšetkým vo vyjadrovani súčasnosti, predčasnosti a následnosti, vo viacerých prípadoch druhý vtný celok plní funkciu časového určenia prvého vtného celku, napr. *Tancovala kolem něho zamilovaně. Ale to už bylo dávno*. Celú skupinu samostatných vtných celkov, ktoré sú formálne odčlenené bodkou, ale významovo (v tomto prípade najmä z hľadiska časových vzťahov) súvisia spolu, člení autor podľa toho, či postavenie dvoch samostatných vtných celkov je kontaktné alebo dištantné. Pri kontaktnom postavení, ako sme už uviedli, druhá veta je časovým určením prvej vety, pri dištantnom postavení nie, a tak deje obidvocich viet majú svoj vlastný časový obsah, pričom možno medzi nimi identifikovať vzťah súčasnosti, následnosti a predčasnosti. Treba konštatovať, že v každom prípade ide zo strany autora o veľmi minucióznu analýzu časových vzťahov, ktorá je zaisté podložená veľkým počtom dokladov v literatúre.

Rešpektujúc členenie syntaktických celkov na jednoduché vety, jednoduché súvetia a zložené súvetia, autor si osobitne všíma vyjadrovanie času v zložených súvetiach a následne aj v texte. Popri gramatickom vyjadrovaní myšlienkového časového obsahu skúma autor aj realizáciu ich lexikálneho vyjadrovania pojmového časového obsahu. Ináč pri klasifikácii času v zloženom súvetí opäť vychádza zo základných typov časovej súvislosti — zo súčasnosti, násled-

nosti a predčasnosti —, pričom predčasnosť špecifikuje ako retrospektívnu, a z kombinácie týchto časových vzťahov, čo je vlastne pre komplexný časový obsah v zloženom súvete vari najtypickejšie: Ľubovoľné striedanie faktov z časového hľadiska, rozštiepenie časového obsahu prvej vety v nasledujúcich veteach alebo sumarizovanie časových obsahov v poslednej vete zloženého súveta. Súčasnosť (a podobne aj následnosť) dejov či faktov sa eminentne realizuje v priradovacom zloženom súvete. Vieme, že niektorí spisovatelia túto danosť v syntaxi využívajú aj ako kompozičný prvok. Kombinácie súčasnosti, následnosti a predčasnosti naznačuje autor aj graficky.

Autorov výklad o kognitívnych časových obsahoch uzatvára kapitola *Text a štýl* (s. 125—128), v ktorej autor v názname uvádzá, že umelecké diela s historickou tematikou sú založené na časovej postupnosti, v istých opisovaných situáciach sa v próze využívajú priliehavé vetylne či súvetné schémy (napr. v napätej situácii koordinácia vedľajších viet s následnými dejmi, rýchla následnosť dejov sa vyjadruje priradovaním hlavných viet s tvarmi slovies dokonavého vidu, idylické texty sa vyznačujú osobitným vzťahom času a priestoru atď.).

Na záver našich komentujúcich aj informatívnych poznámok o monografii J. Štepána *Cas ve vete a textu* treba konštatovať, že autor sa v nej predstavil ako lingvista so zmyslom pre všeobecnojazykovedné a filozofické východiská pri skúmaní jazyka, so zmyslom pre hierarchizáciu jazykových faktov a pre štruktúrne chápanie syntaktických javov. I napriek ontologickej a gnozeologickej zložitosti kategórie času, ako aj jej zložitému odrazu v jazyku podal autor svoj výklad o jazykovej realizácii kognitívnych časových obsahov so vzácnou vedeckou jahkosťou, zrozumiteľnosťou a s pedagogickou zrelosťou.

F. Kočiš

Štátne závodisko či štátne dostihovisko? — Slovník slovenského jazyka V (1965, s. 559) popri slove *závod*¹ s významom „výrobno-organizačná jednotka nižšieho stupňa, časť podniku“ zaznamenáva aj slovo *závod*² s významom „závodenie, pretekanie sa, preteky“. V tomto slovníku sa uvádzajú aj niektoré ďalšie slová, ktoré súvisia so slovom *závod*². Na prvom mieste sú to varianty *závodisko* a *závodište* ako športové termíny s významom „miesto upravené na konanie pretekov, pretekárská dráha, trať“. Ďalej je tu aj sloveso *závodíť* (1. šport. novšie pretekať, pretekať sa ako športovec, byť pretekárom, 2. zapolíť, predbiehať sa navzájom, pretekať sa), prídavné meno *závodivý* s významom „pretekavý“ a slovo *závodivost*.

Všetky tieto slová sa uvádzajú polotučne tak ako iné heslá v tomto slovníku, čo znamená, že sa pokladajú za spisovné. V slovníku sa uvádzajú aj podstatné meno *závodník*, ale aj s poznámkou novšie *pretekár*, pričom slovo *závodník* je vysádzané obyčajným typom písma a slovo *pretekár* polotučným, čo znamená, že sa tu už uplatňuje hodnotenie obidvoch výrazov: slovo *závodník* je nesprávny alebo nevyhovujúci výraz. Rovnako je to aj pri prídavnom mene *závodný*² (novšie *pretekársky*), pri prísluške *závodne* (obyčajným typom písma), správne *pretekársky*, *pretekavo* (polotučne) a napokon je tu podstatné meno *závody* (novšie *preteky*). Lexikografické spracovanie slov, ktoré sme tu uviedli, nie je jednotné, markantný je rozdiel najmä v spracovaní slov *závod*² a *závodník*.

Krátky slovník slovenského jazyka (1987, s. 557) slovo *závod* vo význame „preteky“ nespomína, sloveso *závodíť* sa tu výslovne označuje ako nespisovné a uvádza sa pri ňom spisovný ekvivalent *pretekať (sa)*, ako nespisovné sa hodnotí aj slovo *závodník* a prechýlená ženská podoba *závodnička*, namiesto nich sa ako spisovné uvádzajú slová *pretekár* a *pretekárka*; nespisovný je podľa tohto slovníka aj výraz *závody* (spisovne *preteky*). Krátky slovník slovenského jazyka nespomína slová *závodisko* (*závodište*), *závodivý*, *závodivost*, *závodný* a *závodne*, ktoré sú v Slovníku slovenského jazyka. Analogicky podľa prípadov *závodíť*, *závodník*, *závodnička*, *závody* môžeme predpokladať, že ich tiež hodnotí alebo kvalifikuje ako nespisovné (neuvádza ich zrejme iba z úsporných dôvodov).

Osbudne sa tu chceme dotknúť slov *závodisko* a *závodište*. V Slovníku slovenského jazyka sa popri výklade „miesto upravené na konanie pretekov“ spomína aj dvojslovné pomenovanie *pretekárská dráha* a pomenovanie *pretekárská trať*. Tieto spojenia dnes pokladáme za spisovné ekvivalenty slov *závodisko* a *závodište*. Namiesto spojení *dostihové závodisko*, bežecké *závodisko* a *ťahkoatletické závodisko* sa zvyčajne používajú spojenia uvedených prídavných mien so slovom *dráha* alebo *trať* (častejšie so slovom *trať*) teda *dostihová trať*, *dostihová dráha* atď. Novšie sa popri dvojslovnom pomenovaní *dostihová dráha* alebo *dostihová trať* používa jednoslovné pomenovanie *dostihovka*, napr. *Psi na dostihovke* (Večerník, 7. 10. 1988, s. 16). Pri tvorení tohto výrazu sa vychádza zo spojení *dostihová dráha*, *dostihová trať*.

Existencia jednoslovného pomenovania *dostihovka* nás vedie k úvahе o možnosti utvoriť ďalšie jednoslovné pomenovanie, ktoré by však nemalo štylistický príznak. Takúto možnosť poskytuje slovo *dostihovka* z hľadiska slovotvorného základu, ako aj slovo *závodisko*, resp. *závodiste* z hľadiska slovotvornej prípony. Analogicky podľa slova *dostihovka* s využitím slovotvorného základu *dostihov-* a slovotvornej prípony *-isko* alebo *-ište* môžeme utvoriť pomenovanie *dostihovisko*, ktoré zo štylistického hľadiska má rovnakú pomenovaciu platnosť ako spojenia *dostihová dráha*, *dostihová trať*. Potreba takéhoto jednoslovného pomenovania sa ukazuje ako veľmi naliehavá aj preto, že dosiaľ sa stretávame so spojením *štátne závodisko*, ktorým sa označuje podnik na usporadúvanie dostihov koní, ale v ktorom sa vyskytuje nespisovné slovo *závodisko*. Takéto štátne závodisko existuje napr. v Bratislave (v Petržalke). S týmto názvom sa často stretávame na plagátoch, ktoré ohlasujú programy najnovších dostihov. Netreba veľa dokazovať, že namiesto pomenovania *štátne závodisko* by sa mal používať názov *štátne dostihovisko*. Námietku proti pomenovaniu *štátne závodisko* možno vyslovíť nielen z hľadiska používania nespisovného slova *závodisko* so slovotvorným základom *závod-*, ale aj z hľadiska jeho významu. Pod štátnym závodiskom sa totiž má rozumieť iba podnik na usporadúvanie pretekov koní; slovo *závodisko* má širší význam, a tak na označenie pretekov koní vlastne priamo neukazuje.

V prospech podoby *dostihovisko* môžeme uviesť aj derivát *sportovisko*. *Sportovisko* je „miesto (štadión, telocvična a pod.) na vykonávanie športu“ (KSSJ, s. 447). Výraz *sportovisko* je utvorený od prídavného mena *sportový*, ktoré je v dvojslovnom spojení *sportové zariadenie*. Tak ako je k spojeniu *sportové zariadenie* derivát *sportovisko*, môžeme používať k spojeniu *dostihová trať* pomenovanie *dostihovisko*.

Na záver zhŕňame, že používanie dvojslovného pomenovania *štátne závodisko* na označenie podniku, ktorý usporadúva konské preteky, nepokladáme za správne, a to práve pre nevyhovujúcu významovú i normatívnu stránku slova *závodisko*. Odporúčame, aby sa na označenie tohto podniku použilo spojenie *štátne dostihovisko*, v ktorom sa slovom *dostihovisko* nahradí nespisovné slovo *závodisko*, pričom tento nový názov zreteľnejšie vystihuje poslanie spomínaného podniku.

L. Dvonč